

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

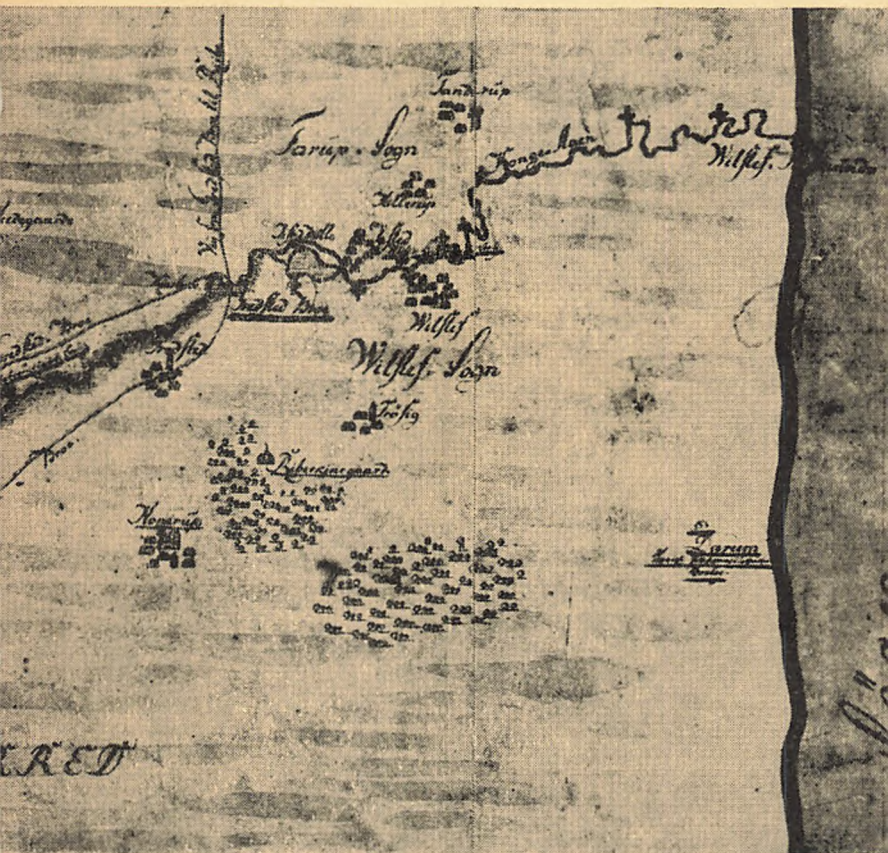
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GREDSTEDBRO VED KONGEÅEN

H. N. Skade

H. N. SKADE

GREDSTEDBRO
VED KONGEÅEN

*Overfartssted og toldsted
drivkro og bondegård*

Småskrifter nr. 6

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

1968

K. BOSENDAHL
BOGTBYKKER
AKTIESELSKAB

88564

FORORD

Det er mig meget magtpåliggende her at gentage nogle ord fra bogen om Skade-Slægten, der lyder således: »Fhv. borgmester Arne Sundbo i København, som har tilknytning til Vilslev, har med aldrig svigtende imødekommenhed stillet sin sikre viden om alt vedrørende gamle kilder til min rådighed og givet råd og vejledning og inspiration«. Dette gælder i endnu højere grad om dette arbejde, og derfor takker jeg ham.

Endvidere vil jeg gerne have lejlighed til at takke H. K. Kristensen for hans for mig særdeles værdifulde hjælp på forskellig måde.

Hvilken hjælp fru Karen Stensig, f. Clausen, har ydet ved udarbejdelsen af historien om hendes barndomshjem, Gredstedbro kro, i dens sidste tid, fremgår af bogens sidste afsnit, hvorfor jeg også her gerne vil bringe hende min tak.

H. N. Skade.

INDHOLD

Gredstedbro	7
Kong Valdemar og Dagsmars dreng	10
Toldgrænsen kommer til Gredstedbro	12
De første kendte beboere i Gredstedbro	18
Flytningen af Ribe-markederne til Gredstedbro	22
Røde Mølle i Vilslev	24
Kamtruperne i tiden ca. 1590—1659	33
Gredstedbro 1660—1734:	
Skade og Engelstoft 1660—1700	37
1700—1734	55
Vester-Mundelstrup-Svitzer 1734—1811:	
Vester	70
Mundelstrup	79
Svitzer	91
Toldvæsenet	115
Broen	145
Grumme Nielsen og Elisabeth Davidsen	
1811—1850	157
Gredstedbro i handelen 1850—1857	161
Clausen 1857—1918	164
Kildehenvisninger	177

Gredstedbro

Gredstedbro er stedet, hvor den vestjyske længdevej passerer Kongeåen, 1 mil fra Vesterhavet og 1 mil nord for Ribe. Det bør siges med det samme, at Gredstedbros historie ikke skal dreje sig om byen og oplandet, men om åen og broen og om landevejskroen, en af de kendte vestjyske drivkroer, der i flere hundrede år lå her ved overgangen over Kongeåen.

Kroen har naturligvis kun eksisteret i en vis del af historisk tid, men prøver vi at komme længere tilbage ved at spørge arkæologien til råds, kommer der vidnesbyrd om overgangsstedets betydning meget langt tilbage i tiden. Arkæologen Sophus Müller har først gjort opmærksom på, at kæmpehøjene fortrinsvis er lagt i nærheden af færdselsvejene, og således kan give oplysning om disse. Han viser således, at der førte en vej fra bygder i det mellemste Sønderjylland mod nordvest til et knudepunkt sydligt for Villebøl, hvorfra den gik over Kongeåen og fortsatte på vandskellet langs med Ilsted å til Bramminge og senere over Sneum å, men desuden bøjede en hovedlinie mod øst til Foldingbro og en sidelinie mod vest til Gredstedbro, hvor den kom over åen og senere forenede sig med Villebølvejen. Sophus Müller resumerer således: »Her ved Havkysten var Endemaålet for de lange Vejlinier. Kystlandet bag Esbjerg-Hjerting maa have været en hovedplads for Skibsfarten langs Vestkysten mod Syd og Nord. Herfra udgik den Færdsel, som over Villebøl og Gredstedbro lededes til Knudepunktet ved Hjortvad-Lintrup for derfra at fortsætte sig

dels over Foldingbro til Jylland, dels over Fol og Gram til det tætbyggede Bælte fra Jegerup og sydpaa«.

Flere forfattere har senere beskæftiget sig med dette emne og er kommet til forskellige resultater.¹⁾ Det kan meget vel være muligt, at der var brug for et overgangssted ved Gredstedbro, som det vestligst mulige, selv om det ikke var så betydningsfuldt eller så sikkert som Villebøl og Foldingbro; Vesterhavet må have været en farligere nabo dengang, da marskdannelsen først begyndte i bronzealderen efter landsænkningssperioden, der efterfulgtes af en hævnig. De store byer nærmere havet som Vilslev og Darum, for ikke at tale om Ribe, er af senere oprindelse. Overgangen var ikke nødvendigvis der, hvor broen nu er, men den var omtrent der efter højenes vidnesbyrd, og den har også været der i mands minde, bortset fra mindre flytninger, som vi for en del kender til.

Betydningen af højenes afsløringer af oldtidsvejene, hvilket jo er af ganske særlig interesse for undersøgelsen af et færdselsbestemt sted, har fristet til at føre Gredstedbros historie så langt tilbage, at vi ikke er i stand til at opnå forbindelse mellem denne tid og efterretningerne fra historisk tid. Der kommer nemlig et mellemrum på mange hundrede år, hvor vi må nøjes med meget vage skøn om færdselen i Sydvestjylland. Hvad man ved om denne tid, er begrænset til navnlig romerske forfatteres beretninger på grundlag af fortællinger fra rejsende, der har været heroppe. Fra Erik Arups danmarkshistorie kan citeres: » . . . i Nordvestslesvig en bygd omkring Kongeaaen, med en Havneplads ved Hjerting, hvis Befolkning, fordi de boede i dette vaade Land, fik Navnet Eutier, Jyder, af romerske forfattere omdannet til Eudusii, Eudoses.« Hvor der har været folk, har der været færdsel, også over åen ved Gredstedbro, og den er ikke blevet mindre,

da Ribe efterfulgte Hjerting som skibsfarts- og handelscentrum.

Endnu på den tid da Ribe for alvor træder ind i historien i den senere vikingetid, findes der ingen oplysninger, der direkte angår vort emne, men vi vil betragte som givet, at den betydelige udførsel af heste og stude, eller øksne som de kaldtes, der skete over Ribe i denne bys nu snart tilstundende storhedstid under Valdemarerne, for en ikke ringe — men dog ikke den største — del dengang som senere tilførtes nordfra over Gredstedbro, og at denne trafik var ret gammel. Skibsfarten er efterhånden taget op af riberne, og Ribe bliver så med tiden den store søfarts- og handelsby på Jyllands vestkyst; vi ved, at da denne by først fik nogen betydning, gik den skandinaviske rejserute mod syd ad søvejen derfra. Ribe blev Danmarks store handelsby og udfaldsport mod vest og syd.

Kongeåen, eller rettere endnu på denne tid Skodborg å, passeredes således nu af en ganske anden trafik, end der var tale om i kæmpehøjenes tid. Dengang kom de vejfarende østfra på vej til Hjerting-egnen, men nu kom de nordfra i retning mod Ribe og dens udskibningssteder, og med tiden mere og mere søgende landevejene sydpå; men til alle tider og under alle forhold var der brug for vej over åen ved Gredstedbro.

Kong Valdemar og Dagsmars dreng

Når vi således taler om den trafik, navnlig med heste og øksne, der foregik over Gredstedbro i middelalderens første århundreder, giver det måske indtryk af en kendt lokalitet; det bør da slås fast, at vi ved ikke noget om, hvordan der så ud på stedet, vi ved kun, at der var en overgang, antagelig ret stærkt benyttet. Det er sandsynligt, at der har været en bro, selv om der ikke vides noget sikkert derom, men der har aldrig været tale om andet end en træbro. Nabobyerne langs åen, Gredsted, Jedsted og Vilslev, er alle meget gamle, grundlagt før vikingetiden, men der er intet, der tyder på en bebyggelse ved overgangsstedet. Der kan meget vel have fundet noget sådant sted under den stærke udvikling i det danske samfund i 1000- og 1100-årene, da der opdyrkedes megen jord og byggedes nye steder; der kendes imidlertid intet spor heraf, og der fandtes indtil for godt 100 år siden så godt som ingen anden bebyggelse end den gård, der som senere fortalt flyttedes til Gredstedbro ved kongebud ved middelalderens slutning.

Dette allerede ved oldtidens slutning ældgamle overgangsted står således noget uklart for os i middelalderens første århundreder; men da ser vi pludselig i et kort syn broen og åen, der glider afsted under den, og derefter igen uklarheden. Det er som en filmrulle, hvor alle billederne er underbelyst undtagen et eneste: Kong Valdemar Sejr og Dagsmars Dreng, der jager hen over Gredstedbro på vej til Ribe til Dronning Dagsmars dødsleje.

»Der Kongen drog aff Skanderborg/
da fulde hannem Hundrede Suenne:
Oc der hand kom til Gridstedbro/
fulde hannem ickon Dagmars Dreng.

Der hand reed offuer Randbyll Hede/
da fulde hannem Femtan Suenne:
Der hand kom offuer Riber Bro/
da vaar den Herre aleene.«²⁾

Disse velkendte og populære strofer er desværre ikke taget fra en samtidig, middelalderlig kilde, men fra Anders Sørensen Vedels »Danske Viser«, der udkom 1591 og som behandler viserne ret frit. Sven Grundtvig har hævdet, at Vedel kan have indsat navnene Skanderborg og Gredstedbro i stedet for andre. Det kan muligvis være rigtigt, i så fald bliver det usikkert, at Gredstedbro har eksisteret på Valdemar Sejrs tid. Ikke desto mindre er beretningen om dette ridt blevet hele det danske folks eje.

Toldgrænsen kommer til Gredstedbro

Fra folkevisens poetiske, men usikre vidnesbyrd vender vi os nu til den strengere opgave at prøve at finde ud af, hvad der kan sluttes ud fra historisk kendte forhold, og her viser det sig snart, at de oplysninger, der skal hjælpe os, ganske overvejende knytter sig til kontrollen med udførselen af heste og øksne. Man kan roligt regne med, at der i 1100- og 1200-årene med deres store økonomiske og politiske opsving har været en stærk færdsel til og fra Ribe — handelsfolk, der søgte byen, kongens folk, der færdedes til og fra slottet, transporterne til og fra skibene og i forbindelse hermed tilstrømningen til de store, vidtberømte Ribemarkeder. Der findes fra den tid en enkelt oplysning om udførselens størrelse; i Valdemar Sejrs Jordebog meddeles fra året 1231, at kongens indtægter fra Ribe ialt udgjorde 960 mark, hvoraf ikke mindre end 350 mark kom fra hestetolden. På dette grundlag er antallet af heste, det har drejet sig om, beregnet til 3.000 stk., men hvor mange af dem der var kommet over Gredstedbro vides ikke. Det kan iøvrigt også ses, at hestene dengang endnu spillede en langt større rolle end studene. — Gredstedbro har muligvis stadig kun været en bro eller et vad, man har passeret, selv om det er noget vanskeligt at affinde sig med, at der slet ikke skulle have været muligheder til de rejsendes bekvemmelighed, f. eks. når stormflod og oversvømmelse spærrede overgangen i nogen tid — men måske er man tilbøjelig til at være for stærkt optaget af forestillingen om store stuedflokke, der måtte have rigeligt med ra-

stesteder på de lange ruter, og som i drivetiden forår og efterår prægede livet i Gredstedbro i århundreder; disse var imidlertid endnu langt fra eksisterende i det senere omfang, og for de mere mobile heste kunne det lettere lade sig gøre at vælge en mere østlig overgang, når Gredstedbro var spærret. Efter midten af 1400-årene skete der et opsving i udførselen af stude, hvilket blev en erstatning for hesteudførselen. Der var ganske vist kontrol med udførselen, således forbud med udførsel af »græsstude«, de ikke staldfedede, og udførselen skulle foregå over bestemte toldsteder, i Jylland således Ribe og Kolding, men formålet var ikke så meget at sikre opkrævningen af tolden, der var ret ubetydelig, som at sikre forsyningen med magre stude til herregårdenes fedestalde. Fra omkring midten af 1500-årene fik toldkontrollen imidlertid en stærkt forøget betydning, hvorved Gredstedbro for alvor blev trukket ind i billedet.

Toldgrænsen mellem Nørrejylland og Hertugdømmerne og dens flytning fra Ribe til Kongeåen, eller Skodborg å, er et meget behandlet historisk emne, som ikke skal gennemgås i denne historie — der skal kun henvises til Søren Alkærsgs artikel i Jyske Samlinger 3. Rk. 4. Bd. (1904): Toldgrænsen mellem Nørre- og Sønderjylland, der tillige har et lokalhistorisk sigte — her omtales kun i det nødvendige omfang baggrunden for Gredstedbros inddragelse i kontrollen.

Som led i skatteforhøjelserne efter Grevefejden blev udførselstolden for heste og øksne i 1542 tidoblet, fra 2 til 20 skilling pr. stk. Denne voldsomme stigning viser, at den tidligere sats har været anset for at være uden betydning, og da den ny told regnes at have udgjort henimod en fjerdedel af studenes værdi, bliver det tillige forståeligt, at der med det samme opstår en »Udpractisering« af øksne uden betaling af tolden i et hidtil ukendt omfang; dermed indledes den 300 år

lange uafbrudte kamp mellem toldopsynet og smuglerne — eller rettere hele grænsebefolkningen. På disse tider foregik der også den forandring i udførselsforholdene, at der udviklede sig en voksende landværts transport til markeder i tyske byer, hvilket måtte gøre det lettere at komme udenom tolden i Ribe, end hvis driften gik fra markedet der i byen lige ud til skibene. Det var også af betydning, at der blev truffet yderligere foranstaltninger for at forhindre bønderne i selv at staldfede deres øksne.

Disse forskellige beskrevne forhold måtte alle være egnet til at fremkalde en stærk smuglervirksomhed, eller i al fald forøge den stærkt, hvis der allerede var noget igang, og regeringen måtte allerede i 1545, nogle få år efter den store tolds pålæggelse, udsende en kraftig advarsel mod den ulovlige trafik; brevet kendes fra en gentagelse i 1610.

»Eftersom er forekommit, at mange, baade indlendske och udlendske, kiøbmænd, heremends bud, bønder och andre almue her ofver Isevad, Falkevad, Asdrop møllevad och igiennem Giellballe, Hieredrop, Klochbeck och andre ulovlige vadsted(er) och veie imellem Kolding och Ribe (u)dføre och drifve heste och øgføller, oxen, kiør, korn, flytteles och andet gods och sammelledis føris til skibs østen om Kolding och dermed forkrenker och forringer vor och kronens told och rettighed i mange maader, da ere vi nu til ens vorden med voris rigens raad her nu tilstede vare,

1. at hvo nogen kiøbmandskab eller andet, som foreskrefvit staar, vil udføre, hand skal det udføre igiennem Kolding och Ribe och ingen anden steds och giøre och gifve der sin told och rettighed, som det sig bør, forbydendis alle och enhver, i hvo som helst de være kunde, herimod at giøre eller at giøre lade som foreskrefvit staar.

2. Findis nogen, som herimod gjør, da skal hand hafve forbrut, hvis hand hafve med at fare, och dertil vil [vi] lade rette ofver dennem, derimod gjør, som bør at rettes ofver dennem, vore brevfe och bud ci holde vil.

3. Var det och saa, at nogen søgte forskrefne ulovlig steder anden steds end at Kolding och Ribe och dermed undføre vor

och kronens told, da hafver vi befallet och fuldmagt gifvet vore toldere til Kolding och Ribe dennem at forfølge paa Kolding och Ribe byting som [for] andit tyfveri.«

Det er ikke helt nemt at se, hvad der forstås ved ulovlige vadesteder; holder vi os til den vestlige del, hvor der ikke nævnes bestemte steder, er det sandsynligt, at nogle af broerne, i hvert fald Foldingbro og Gredstedbro, må have været lovlige, da man skulle over åen for at komme til Ribe og betale tolden, men betød dette, at der var nogen kontrol med passagen her? Som omtalt vides der i hvert fald ikke for Gredstedbro vedkommende noget om nogen kontrol før på et lidt senere tidspunkt.

Det lykkedes ikke at standse smuglingen, og i de følgende år udsendtes en række af forordninger med regler og meget strenge straffebestemmelser — øjensynlig stadig forgæves. Man synes da for det vestlige distrikts vedkommende på dette tidspunkt at have grebet til det middel at flytte toldgrænsen, eller egentlig kun toldkontrollen, fra Ribe og 1 mil nordpå til Gredstedbro ved den store å, der også dannede skellet længere østpå. Bestemmelserne herom blev givet i Aabent Brev af 4. septbr. 1571, hvor det blandt andet hedder: » . . . at aldelis ingen heste, øxne eller andit fe nogen steds skal uddrives her af vort land Nørrejutland på andre steder end ofver Gredstedbro och egienom vor Kiøbsted Koldinge, och hvilke som ville drifve ofver Gredstedbro, skulle tilforn gifve dennom til kiende for vor tolder udi vor Kiøpsted Ribe och fornøige hannom paa vore vegne hvis told och rettighed os tilkommer och af hannom anname en seddel paa, hur møgit fe de hafve.«

Her autoriseres Gredstedbro som det eneste sted i den vestlige del af toldskellet, hvor »heste, øxne eller andit fe« må uddrives af Nørrejylland. Det volder

vanskelighed, at det kun er toldkontrollen, der flyttes til Gredstedbro, medens tolden stadig skal betales i Ribe; dette medfører forpligtelse til forud at foretage anmeldelse til tolderen i Ribe, men det ses ikke klart, om der også skal ske forudbetaling i Ribe, eller om man muligvis kan »fornøje« tolderen med kaution eller lignende.

Allerede det foregående år havde regeringen sørget for de fornødne foranstaltninger i Gredstedbro, bestående i et påbud til lensmanden i Ribe om at lade flytte en bonde fra Gredsted by ned til Gredsted bro for at kontrollere passagen af oxne og heste; noget lignende foretoges i Foldingbro. De nærmere enkeltheder i ordningen fremgår ikke af brevene, men oplyses til en vis grad senere. Imidlertid er vi nu kommet til begyndelsen af den egentlige historie om Gredstedbro.

Kongen havde dog endnu tidligere ladet bygge et hus ved Gredstedbro, men næppe af hensyn til tolden. Lensregnskabet 1562 viser nemlig, at Peder Iffuersen i Sejlstrup havde muret i 40 dage på et hus ved Gredstedbro, og en Gredstedmand havde holdt folk derude i 23 dage, ligesom der også var bekostet vinduer. Det er antagelig det samme hus, der omtales 1633, da Jedsted ejere og bymænd klagede over, at deres fædrift, som de havde af arilds tid, formenes dem af en Hans Rasmussen, og de begærer, at hans bolig må blive optaget, og dens tilligende forundes deres by til fædrift, så vil de årlig betale 30 rdl. eller mere i stedet for de 2 rdl. og det skovsvin, Niels Rasmussen havde svaret. Da kongen skriver til Jørgen v. Ahlefeldt, amtmand i Haderslev, om sagen, må gården have ligget syd for åen i Haderslevhus amt, hvad tydeligt fremgår af en rykkerskrivelse, kongen næste år sender Ahlefeldt. Her kaldes ejendommen »en krongård ved Gredstedbro i Haderslevhus len,« og Ahlefeldt skal sammen med Alb. Skeel på Riberhus undersøge, om det er en

fordel for kronen at ødelægge gården.³⁾ Det ses ikke, hvordan det gik.

Vi vender da tilbage til ejendommen nord for åen og beretter om den første familie.

De første kendte beboere i Gredstedbro

KAMPTRUP

Den omtalte kongelige ordre havde følgende ordlyd:

»Til Axel Viffert. Da mange i de foregaaende Aar uden at svare told have drevet Øksne ud af Landet over Folding Bro, Gredestedt Bro og andetsteds, skal han med det allerførste flytte en af Kronens Gaarde i Gredestedt By ned til Gredestedt Bro, opbygge den, udlægge Bonden lige saa megen Jord, som han mister, og give ham Ordre til at paase, at hverken Øksne, Heste eller andet udføres uden Bevis for, at der er svaret Told paa Toldstedet. Der sendes ham et Brev til Hans Randtzov, Embedsmand paa Skodborg, om at udlægge en under Skodborg hørende Gaard ved Folding Bro til Riberhus for en lige saa god Gaard; han skal overlevere dette Brev, bringe Mageskiftet i Orden og give Bonden paa Gaarden ved Folding Bro samme Ordre som Bonden paa Gaarden ved Gredestedt Bro.«⁴⁾

Det lyder jo noget enevoldsk sådan uden videre at brække en stakkels bondes gård ned og bygge den op igen, oven i købet på et andet sted, hvor der ganske vist var livlig færdsel, men hvor der var langt til byfællesskabet. Det kunne være interessant at vide, om det var lensmandens rimelighed eller Gredsted-by-mændenes protester eller måske almindelige økonomiske hensyn, der gjorde sig gældende, men det synes i al fald, at sagen ordnedes på en mere lempelig måde. Det kan nemlig ses af Riberhus lensregnskaber og jordebøger, at der på den tid ikke forsvandt nogen af Gredstedgårdene; byen bestod af 10 gårde, der alle

ejedes af kronen, altså var i fæste under Riberhus, og man finder alle disse gårde anført i Gredsted by i 1562-63 og atter i jordebogen for 1581-82, som er den næste derefter bevarede, med samme landgilde. Imidlertid er der den forskel på tilliggendet, at Seuerin Seuerinsens gård i Gredsted i 1581-82 mangler sin del af en eng, der kaldes Stiens eller Steens Engh; denne eng havde han hidtil delt med en anden gård, som stadig er i besiddelse af sin halvdel. Men 1581-82 jordebogen meddeler endvidere:

»Niells Nielsen i Gredsted brouff aff halffparten aff Steens (eller Stiens) Engh och hvis iord det tilligger 5 mrk. 5 sk.«

Gredstedbro var der ikke noget, der hed i jordebogen 1562-63, men i 1581-82 ligger her altså en ejendom med et tilliggende, der stammer fra Seuerins gård i Gredsted. Heraf fremgår det klart, at lensmanden har udført sin ordre, men på en anden og sikkert meget billigere måde end direkte påbudt, idet det kun var en lille ejendom, der blev opført nede ved broen. Det var således heller ikke nogen gårdmand af Gredsted-bylavet, der blev udsat for flytningen; men hvem var Niels Nielsen da, og hvorfra kom han? Med hensyn til det første kan vi gætte på, at han har haft en mindre ejendom; det er en interessant situation at forestille sig de Gredsted bymænd samlet ved bystævnet for at snakke om, hvordan de skulle undgå, at en af dem blev flyttet væk fra byen, hvilket sikkert nok måtte føles som en ulykke, og finde en anden, som de kunne foreslå ridefogden, og som selv var villig. Det sidste kan jo tænkes ikke at have været så svært at opnå, når man ville sætte noget ind på det. Hvordan udtagelsen nu end er gået for sig, er det så heldigt, at vi er i stand til næsten med sikkerhed at afgøre, hvor Niels Nielsen kom fra. Det fremgår nemlig af Riberhus jordebøgerne, at han på et eller andet tidspunkt inden

1593 er efterfulgt i Gredstedbro af Las Nielsen og denne igen i 1626-27 af Jørgen Lassen, og begge disse to sidste har fået tilføjet navnet *Kamptrup*. Der er antagelig tale om Niels Nielsen søn og sønnesøn, eftersom deres navne er helt i overensstemmelse hermed, og dernæst har vi lov til at antage, at Kamptrup er en antagen hjemstedsbetegnelse, og at dette hjemsted er Kamptrup Hede, som stødte op til »Øster Vangstegt« i Gredsted bymark mod nordøst ifølge markbogen 1683. Kamtrup Hede kan yderligere lokaliseres gennem præsteindberetningen for Jernved sogn til Ole Worm 1638, hvor der står: »To Høje paa Puggaard Marck kaldes Stor Kamphøy og lille Kamphøy«; Puggaard Mark ligger ligesom Kamptrup Hede nordøstlig for Gredsted Bymark. Her hvor der øjensynlig i tidligere tid har været en mindre udflytterby eller -gård ved navn Kamptrup eller Kamptorp, men som vel nu var overdrev, kan Niels Nielsen have siddet på et bol under knappe forhold, og han har nok været veltilfreds med at flytte ned til Gredstedbro i et nyt hus ved alfarvejen og få et godt stykke engjord.

1581 var Niels Bromand fra Gredstedbro »selvtolvte« med til at ledsage Morten Ridefoged fra Ribe til Viborg, hvor fogden skulle møde for retten. Turen tog 13 dage.⁵⁾

Vi har da stiftet et løseligt bekendtskab med den første af de 4-5 slægter, der sad på gården ved broen i omtrent halvfjerde hundrede år, hver mellem 50 og 100 år. Kamptruperne var i al fald i Gredstedbro til 1653, men de forsvandt ganske som de fleste beboere i disse egne under de frygtelige ødelæggelser under svenskekrigene og pesten op mod 1660 — og efterlod Gredstedbro »øde«.

En af beboerne i disse åringer gjorde sig forøvrigt særlig bekendt, idet hun blev beskyldt for trolddom og sat i fængsel på Riberhus, men efter 4 dages forløb

udkom hun »for borgen« (kaution). Hun hed Ingeborg i Gredstedbrou — og synes således at være sluppet fri.

Niels Nielsens ejendom er altså den første landbrugsbedrift på stedet. Dette skulle blandt andet fremgå af kongens brev til Axel Viffert, hvori tydeligt siges, at der ved Foldingbro findes gårde under Skodborg, medens der ved Gredstedbro må flyttes en gård dertil. Men det blev ikke nogen bondegård af almindelig størrelse, og den blev heller ikke større i Kamptrupernes tid; så sent som i 1645 betegnes jorderne uforandret som »Halvparten af Stiens Eng«, hvortil ganske vist føjes »och hvis andet iord dertil ligger«, men da afgiften er uforandret, kan der ikke være tale om nogen betydelig udvidelse, og man kan da godt regne med, at tilliggendet fra begyndelsen af har været omtrent som ved opmålingen 1683 til matriklen 1688. Det bestod da af 2 tofter mellem huset og broen og Gredsted mark strækkende sig på hver sin side af landevejen, ialt 7-8 tdr. land og sat til 1 td. og 2 skp. hartkorn. Efter beliggenheden skulle toften østen for landevejen være Stiens Eng.⁶⁾

Flytningen af Ribe-markederne til Gredstedbro

Et par år efter oprettelsen af toldkontrollen i Gredstedbro skete der det forbløffende, at heste- og kvægmarkederne i Ribe flyttedes op til Gredstedbro, fordi kongen havde erfaret, »at udi de hestemarkeder (oc femarkeder), som hertil ere holdene for vor Kiøbsted Ribe, skal vor och Kronens rettighed med told och udi andre maade møgit vere forkortit och underslagit . . .«. Det skete ved kongens åbne brev af 23. august 1573, der forordnede, at disse markeder »skulle efter denne dag holdis och stande norden Gredsted bro«.

Når opkrævningen af tolden ikke skulle ske i Gredstedbro, skyldtes det uden tvivl hensynet til markederne i Ribe, men netop på dette punkt synes man altså at have opdaget en svaghed i toldkontrollen og besluttet sig til — sikkert under stor protest fra Riberne — at flytte markederne op bagved åens formentlig sikrere spærring. Man kan roligt regne med, at denne bestemmelse har været en meget stor sensation, ikke mindst i Gredstedbro. Den har krævet store foranstaltninger og stillet store krav til Niels Nielsen, selv om selve opkrævningen af tolden blev besørget af en tolder fra Ribe. Der har i markedstiderne været liv og røre i Gredstedbro, og Niels Nielsen har sikkert fået sin gode del af fortjenesten på markedsgæsterne. Desværre ved vi intet om disse begivenheder. Blandt andet har der nok været et og andet spor i herredets tingbog, men den er ikke bevaret fra den tid.

Markederne nord for Gredstedbro holdtes dog ikke i ret mange år. Allerede efter et par års forløb måtte regeringen træde hjælpende til overfor Riberne, fordi

de klagede over, at der var »stor Mangel paa Slagtefæ og Øksne til at opsætte paa Foder«. Ved kongens åbne brev af 17. oktober 1575 indførtes da en ugentlig torvedag i Ribe, og betalingen af tolden lempedes meget stærkt for Riberne. Dette viser igen, hvor generende de af toldgrænsens flytning forårsagede foranstaltninger har været, ikke mindst for Ribe by. Man kan nok regne med, at mangelen på »Øksne til at opsætte paa Foder« har været tungtvejende, idet studefedning dreves i stort omfang af de store Ribe købmænd. Men allerede efter 9 års forløb lykkedes det Riberne at få heste- og kvægmarkederne tilbage til byen. I åbent brev af 16. juni 1582 bestemmes, at markederne skal flyttes tilbage til Ribe, da borgerskabet klager over, at deres fjernelse har skadet byens handel med de folk, der kom til markederne. Endvidere bestemmes, at der skal sendes en tolder op til Gredstedbro, når der er marked i Ribe, for at han kan skrive op, hvem og hvilke dyr der rejser til marked; på hjemvejen skal der så gøres rede for, om den tilbørlige told er betalt.

Toldvæsenet har altså affundet sig med risikoen for, at der smugles dyr ud fra markedet i Ribe, men det pålægges dog borgmestre og råd at have opsyn med de ulovlige vadesteder ved Ribe.

Muligt nok har markederne ved Gredstedbro også været en skuffelse i den forstand, at de ikke har tiltrukket så megen handel og dermed heller ikke givet så megen toldindtægt som i Ribe.

Der synes nu at falde ro over den ny toldgrænse; kontrol udøves fredeligt af den Gredstedbro bromand, i al fald uden at det sætter sig spor i officielle foranstaltninger, og vi vil da benytte lejligheden til at berette historien om Røde Mølle i Vilslev. Den løselige tilknytning, som denne mølle har til Gredstedbro, fremgår af næste afsnits begyndelse.

Røde Mølle i Vilslev

1589 20. juli udgik følgende: »Missive til Albert Friis. Da Kongens Tienere i Giøring Herred lide stor Brøst ved, at der ingen Vandmølle findes i Herredet, hvor de kunne faa deres Korn malet, og der med Fordel for Kronen kunne bygges en Vandmølle ved Gredsted Bro, skal han snarest mulig lade en saadan bygge med 2 Kværne og Vandværk ved Gredsted Bro, hvor det belejligst kan ske, enten paa Kronens eller Ribe Kapitels Grund, og føre Bekostningen derved til Udgift i sit Regnskab.«

Denne kongelige befaling til lensmanden på Ribarhus synes ikke at have ført til noget resultat, men den giver anledning til at undre sig over, hvorfor der skulle være brug for en ny mølle ved Gredstedbro, når der en kilometers vej derfra lå en mølle, Røde Mølle, som synes fra gammel tid at have været kronens. En nærmere undersøgelse afslører så mærkelige træk i historien om denne mølle, der i et halvt hundrede år findes opført på en iøjnefaldende måde i lensjordebøgerne, men ligesom bliver uvirkelig, når der bliver tale om at udrette noget, at det kan have sin interesse at følge dens historie, selv om den er forsvunden for 3-400 år siden.

I Valdemar Sejrs Jordebog, 1231, nævnes fra denne egn 2 møller, Wilslev og Estath (Jedsted), tilhørende kongen. De danske konger havde længe været interesseret i at bygge store møller, og her var tale om store møller, Røde Mølle, det navn hvorunder vi lærer Vilslev mølle at kende, var således senere sat til en afgift

på 16 ørter mel, svarende til flere bøndergårde. De to møller lå omtrent overfor hinanden, hvor åløbet delte sig. Dette kan skyldes hensynet til udnyttelse af strøm og fald, men det kan også være, at det ikke er af tekniske grunde, at den ene mølle er bygget syd for åen i hertugdømmet, den anden nord for; i hvert fald var der på et senere tidspunkt, da Jedsted Mølle i lange tider lå under et gods i Holsten, en stærk konkurrence mellem møllerne.

Der vides nu ikke noget om Røde Møllens skæbne i de følgende 350 år, men den har da stadig eksisteret, i al fald af navn, siden kongen i 1586 sælger »Tredjeparten af Rødmølle« til Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm i forbindelse med et større mageskifte. Det er næsten sikkert, at kronen hermed afhændede sin sidste tredjedel af møllen, idet Riberhus Jordebog nogle få år senere, 1593-94, anfører, at Hans og Frederik Lange til Kjærgaard har de to parter af møllen, hvilke de må have købt temmelig længe forinden, da det er utænkeligt, at lokalkendte folk ville købe andel i en mølle, der, som vi straks skal se, på den tid var »øde«. Det er tænkeligt, at Kjærgaard en årrække tidligere har bygget sin vandmølle ved gården og derefter ikke har været interesseret i at holde Røde Mølle i drift. Måske var det den store bygherre Hans Lange til Kjærgaard (1565—1609), der byggede Kjærgaards Mølle, ligesom han satte møllehjulet i gang på sin anden gård, Bregninggård. At kronen derimod var ringere stillet, idet Røde Mølle var uanvendelig, allerede da salget af den sidste tredjedel fandt sted i 1586, får man en stærk mistanke om gennem det ovenfor gengivne missive fra 1589 til Albert Friis, hvor det siges, at kronen ikke har nogen mølle i herredet, og den bestyrkes ved følgende antegnelse til lensregnskabet 1589:

»20 dr. er udi dette saa och lige saa møgid udi neste ephterfølgende aars regenskaff thil affkortning for

mølleschylden aff Røde Mølle och udi neste forgangende aar 60 dr. formedelst dend skal være øde, hvilken udgiffit og affkortning, efter dend forhandling der om bleff giord udi neste forgangid aar, paa Kongl. Maied. vegne icke kand gode giøres huilchen i lige maade for alle efterfølgende aars regenskaff skal forstaas.«

Lensmanden har altså anført, at møllen er øde, men Kongl. Maj. synes ikke at godkende fradraget i regnskabet. Endelig afgørende siges det i et regnskab omkring 1613:

»Den mølle, som udi jordbogen er beneffned Røde Mølle, er øde, och haffuer veeret øde bode udi sallige Albert Friis hans tid och Valdemar Parsbergs tid denstunde de var Lensmænd paa Riber huus, och skyldte den 3 paard aff samme mølle«, og i antegningen står, at møllen var øde forgangen år. Da Albert Friis og Valdemar Parsberg var lensmænd fra 1580 til 1603, har møllen altså været øde før salget i 1586. — Disse forhold er gennemgået så detailleret, fordi de kan tydes således, at møllestedet og møllebevillingen har været anset for vigtigere, end at der i øjeblikket fandtes et brugeligt mølleværk. Det kan dog vel ikke anses for udelukket, at køberen i dette tilfælde har ønsket, at handelen skulle gå tilbage; i hvert fald synes Jørgen Rosenkrantz aldrig at have overtaget Røde Mølle, for møllen optræder stadig år efter år på sin vante plads i lenets jordebog med kronens tredjedel, undertiden endog udstyret med de skyldige XVI ørter mel og med en møller, som kaldes Hans Møller. Det er tvivlsomt, om den overhovedet har været i gang i den halve snes år fra Albert Friis' tid, til møllen bliver solgt næste gang; i jordebøgerne 1606-07, 11-12, 12-13 og 13-14 betegnes den udtrykkelig som øde, og det har den sikkert også været de øvrige år.

Røde Møllens tilstand giver anledning til at forsøge at klare sig spørgsmålet, hvad betegnelsen »øde« egentlig dækker. Den nuværende sproglige betydning giver ikke megen vejledning. I sin tid brugtes udtrykket nærmest i jordebøgerne, og her står det i naturlig forbindelse med stedets evne til at svare afgift. Det er dog tydeligt, at der er forskellige grader af »øde« tilstand. I sin disputats »Hovedgård og bondegård« bemærker Gunnar Olsen dette, og han anfører, at »Betegnelsen ødegård kan have forskellig betydning, det sædvanlige var imidlertid, at der ikke boede nogen bonde på gården, som kunne drive dens jord«. Endvidere citeres s. 84 taksationsbestemmelser fra forordn. 31. jan. 1691, hvorefter godt bøndergods skal sættes til 40 rdl. pr. td. htk., ødegårde uden beboere, men med nogenlunde bygninger og med jorden delvis i drift til 20 rdl. og ødegårde uden beboere, uden bygninger og med jorden helt ude af drift til 10 rdl. pr. td. htk.

Overføres disse forhold på Røde Mølle, skulle den nok kunne sættes til rigelig halv værdi, idet den vel ikke gav driftsudbytte, men dette blev sikkert mere end opvejet af de tilstedeværende anlæg og bevillingen.

Hvordan det end forholder sig med den »øde« tilstand, så skal der nu ske noget, nu skal den gamle mølle til at gøre nytte igen. Det fremgår af en missive til Albert Skeel i året 1613.

»Da kongen har bragt i Erfaring, at Rode Mølle i hans Len, hvori Hans Lange til Kjærgaards Arvinger ogsaa have Lod og Del, skal være ganske forfalden, saa Kongen ikke kan faa sædvanlig aarlig Skyld og Landgilde af den, skal han i Forening med Hans Langes Arvinger med det allerførste igen lade Møllen opføre fra ny af, saa Kongen saavel som de herefter kunne faa sædvanlig Skyld og Rettighed af den. Den Bekostning, han paa Kongens Vegne anvender derpaa, skal han føre til Udgift i Regnskabet, men paase, at der gaar saa ringe Bekostning med som muligt«.7)

Det er måske ikke tilfældigt, at sagen just nu blev presserende. Det er muligt, at lensmanden, efter at projektet om en ny mølle ved Gredstedbro var opgivet, har kunnet henvise i al fald de nærboende bønder i Gredsted, som alle hørte under Riberhus, til Jedsted Mølle, og dette kan nu være blevet vanskeliggjort, idet der netop i dette år, 1613, skete det, at Rosenkrantz, Høgsbrogaard, der den gang ejede Jedsted Mølle, solgte Høgsbrogaard med tilliggender til Grev Rantzau, ejer af de Lindevedske godser i Holsten (H. Duborg), og dette kan meget vel have vanskeliggjort et samarbejde. Men vi må indrømme, at det ikke kan afgøres, om dette nye forsøg på at skaffe en ny mølle skyldes hensynet til fæsterne, eller formålet er endelig at få indtægt af møllen; missivets ordlyd tyder på det sidste, det var jo også lige ovenpå Kalmar-krigen. Og hvad blev så resultatet af dette forsøg?

Det synes ganske usandsynligt, at Kjærgaards ejere, som jo havde de 2 tredjedele af møllen, skulle kunne bevæges til at være med til genopbygningen af en mølle, som de øjensynlig ikke havde brug for, da de jo ellers kunne have holdt den vedlige, og man vil da også snarest tro, at det er gået med denne ordre som med ordren til Albert Friis om at bygge en mølle ved Gredstedbro. Hvordan det nu end er gået med opbygningen, så skal der nu ske noget med Røde Mølle, og 1614 afhænder Kongl. Maj. igen sin »Anpart, Rettighed og Herlighed« i sin tredjedel af møllen, denne gang til Otte Christoffer Rosenkrantz til Boller. I dette års jordebog nævnes, at den »udi langsommelige thid haffuer standet øde . . .«. Salget var led i et meget stort mageskifte mellem kronen og Rosenkrantz, og af det originale skiftedokument, der er bevaret, ses det, at mølle-tredjedelen er skiftet med 2 bøndergårde, hvilket viser, at den er betalt som en mølle i drift. — I en kommende lang årrække, helt op til 1634-35, er »udi Røde

Mølle den tredje part« stadig opført i Riberhus Jordebog, men gennem hele perioden anføres, at den er »skift til velb. Otte Christoffer Rosenkrantz«. Det er sikkert også denne gang gået således, at handelen ikke er gennemført, og når møllen ikke slettes af jordebogen, kan det forklares ved, at den stadig har været øde, og ingen har været interesseret i resterne, og iøvrigt at Rosenkrantz's pengeforhold var i fuldkommen uorden; ved hans død 1619 var han ruineret efter blandt andet at have mistet Korsbrødregaard i Ribe, der havde været hans hustrus, Gisele Podebusks, ejendom.

En undersøgelse af Riberhus Lensregnskaber viser, at Røde Mølle i året 1613-14, det år da møllen beordres genopbygget, er anført under posten »Landgilde afqwitteris for Guodz som stander øde«, og der står, at den også har været øde forgangen år. I samme år er der under posten »Pennding som er udgiffuet och bekostet paa Kong. Maytst. møller udi Riberhuus Leen« kun anført udgifter på møller i Ribe og Skallebæk. I det næste år, 1614-15, er under posten »Jordebogs-Forringelser« rigtigt nok anført salg af Røde Mølle til Otte Christoffer Rosenkrantz til Boller, og kongl. Majestæt har heller ikke i dette år haft nogen bekostning på Røde Mølle. Det er således klart, at møllen hverken er blevet genopbygget eller repareret. Senere, i året 1624-25, er der i regnskabet slet ingen omtale af Røde Mølle.

Røde Mølle synes således endnu en gang at have undgået at komme i arbejde, og Kongl. Maj. lader den fra nu af være i fred. Hvis det ikke er en tilfældighed, at Røde Mølle sidste gang kan findes i Riberhus jordebog for 1634-35, kan det være, at den store stormflod i 1634 har ødelagt de sidste rester; dette ville være et passende dramatisk endeligt efter den lange vanrøgt af den gamle mølle. — Men vi er endnu langt-

fra nået til ende med historien om Røde Mølle og den af Kongeåens grene, der har navn efter den, Rødemøllestrømmen. I bogen om Kjærgaard anføres s. 69, at Røde Mølle er nævnt som hørende under Kjærgaard så sent som i 1682, atter et vidnesbyrd om denne mølles forunderlige livskraft.⁸⁾ Det fremgår nemlig med tydelighed af Markbøgerne til matriklen 1688, som er udarbejdet i 1683, at møllen da ikke eksisterede mere. Bogen for Vilslev indeholder intet om møllen; derimod står der noget om en »nedpløjet møllevej« i Møllevangs Tægt, hvilket næsten giver en fornemmelse af at være et bevidst udtryk for den endelige afslutning på en århundredgammel virksomhed. I markbogen for Hunderup sogn, hvor Kjærgaard er beliggende, er der en beskrivelse af møllen ved Kjærgaard, hvor Darum og Hunderup sogne lader male; derimod lader Vilslev foruden i Kjærgaards mølle også undertiden male i Giøring mølle. Der kan nok have været brug for en reservemølle for Vilslev-folkene, idet Kjærgaard-møllen »kand ej bruges om Sommeren, naar Tørke er, ej heller om Vinteren, naar stor Frost er . . .«, men man synes jo, at det er lang vej at køre til Gørding, når Jedsted er lige ved døren; det lader sig dog nemt forklare ved, at Kjærgaards ejer, Erik Kraghs enke Vibeke Rosenkrantz, også ejede Gørding Mølle og pålagde sine fæstere at søge dertil. I markbogen for Hunderup står endvidere om fiskeriet, at dette »hafvis saavit bemelte Hofvitgaards ejendomme og tilliggende tieneres grunde er strækkende — nemlig fra Jedsted mølle stefning og floedgyed, slet igien nem den Røde Møllestrøm paa begge sider dends aae saavel som og paa nordre og søndre side Mølle Holmen. Noch fra Jedsted mølle huus og ad Vilslef aae . . . til Vilslef aamunde ud til midtstrømmen fra Vilslef side. Hvor udi efter ejers beretning fanges gieder og skaller«. Selve Røde Mølle er nu ude af billedet, men

den fortsætter sin tilværelse gennem fiskeinteresserne i den strøm, den havde givet navn. Der kan dog nævnes et enkelt træk, der viser, hvorledes den gamle mølle, eller rettere sagt det gamle møllested, endnu ikke havde udspillet sin rolle som konkurrent til nabomøllen. Fra 1670 er der en meddelelse om, at Jedsted mølles øvrighed ved navn Frederik Rosenkrans havde akkorderet med øvrigheden på Kjærgaard, at møllen på Rødestrømmen skulle forblive øde. . . (Duborg). Det må nok være en meget gammel overenskomst, der er gravet op, da der sikkert ikke har været nogen Rosenkrantz på Høgsbrogaard, siden familien som nævnt ovenfor solgte den i 1613. Baggrunden er naturligvis, at Jedsted mølle ikke ønskede en konkurrent, og at Kjærgaard ikke ønskede, at dens bønder skulle besøge Jedsted mølle. Vilslev-bønderne må dog i nogen grad have søgt dertil, og senere er da også eksempler på stærke forbud mod denne trafik, vistnok uden megen virkning. Til afløsning af vandmøllen ved Kjærgaard byggedes i 1767 en vindmølle ved Frøsiggaard.

Angående fiskeriet i Rødestrømmen udviklede der sig i den følgende tid meget stærke og dramatiske stridigheder mellem mølleren i Jedsted og Kjærgaard (Duborg) — men dette hører ikke til Røde Mølles historie.

Denne næsten sagnagtige mølle, der efter alt at dømme havde ført en slags skintilværelse i henved et århundrede, var blevet solgt to gange temmelig sikkert i »øde« tilstand begge gange, var blevet påbudt genopbygget, vistnok uden held og havde som et forfaldent møllested alligevel kunnet true nabomøllen med mulighed for genopståen — om den bliver der nu endelig tavshed i de bevarede beretninger. Dette er nu henimod 300 år siden, men alligevel ved egnens folk stadig om møllen at sige og ved, hvor den stod. Dette

skyldes nok i nogen grad, at navnet »æ Rø Møll Strøm« bruges endnu.

Antagelig omtrent som i middelalderen forlader Rødemøllestrømmen idag Kongeåens hovedløb ved Jedsted mølle og bøjer mod nord hen til Gredstedbro-Vilslev vejen, som den følger vestpå. Et par hundrede meter fremme lå Røde Mølle, lige syd for hvor nu gården Møllevang ligger i sin plantage nord for vejen. Ud mod åen er der nu huse og haver; det første af husene byggede Jens M. Lauridsen, Møllevang, og han helligede sig her på sine ældre dage helt sine slægts- og lokalhistoriske studier. Her er hans 6-bindes slægtshistorie og Kjærgaards historie og meget andet blevet til. I åkanten i haven er der endnu rester af møllen at spore. Om det gamle møllested, der vogter over tusindårig historie, skulle have bevæget Jens M. Lauridsen til at bygge sit hus her — og det siges at være således — vil vi tage det som en sidste mindelse om, hvad æ Rø Møll magtede.

Kamptruperne i tiden ca. 1590-1659

Som tidligere berørt er der noget, der tyder på, at da Gredstedbro var blevet officielt etableret som toldkontrol, og da de dermed følgende temmelig bevægede begivenheder i det første par årtier havde haft deres tid, kunne bromanden i en lang årrække passe sin gård og antagelig sin kro og holde øje med øksnene uden større forstyrrelser. Niels Nielsen har nok selv oplevet hele den urolige periode, idet han i hvert fald havde Gredstedbro endnu i 1582, da markederne blev flyttet tilbage til Ribe, og der er ikke sikker oplysning om stedets overtagelse af Lars Nielsen, ganske sikkert hans søn, før 1593-94. Den kommende menneskealder, i Chr. IV' første lange regeringsperiode indtil hans deltagelse i Trediveårskrigen fra 1625, var alt i alt en god tid, da erhvervene trivedes, idet Kalmarkrigen 1611-13 i den skarpeste modsætning til kongens følgende krige nok ikke har været mærket særlig meget i Sydvestjylland, og Lars Nielsen har kunnet drive sin virksomhed under gunstige forhold. I 1610 udsendtes vel et kongeligt brev om smuglingen, men det var kun en stadfæstelse af brevet fra 1545 om de ulovlige vadesteder. Vi kan forestille os, hvorledes studeflokkenes og drivernes natterast ved Kongeå overgangen og sikkert også et almindeligt gæsteri for rejsende, således som det fandtes i 300 år derefter, har taget form og fæstnet sig i Lars Nielsens tid. Men da han står som indehaver til 1629-30, har han som afslutning på de fredelige tider oplevet Wallensteins besættelse af Jylland i 1627 i Kejserkrigen.

Selv om de gode danske øksne til stadighed fandt afsætning, er det ikke således, at udførselsforholdene forblev uforandrede. Tværtimod fandt der omkring disse tider store omlægninger sted: udskibningerne fra Ribe tog stærkt af, landværts transport blev den helt overvejende udførselsmåde, de danske købmænds andel i handelen aftog. Hollænderne kom herop til Danmark og indkøbte selv øksnene — men som det tidligere er berørt, behøver vi ikke at tillægge disse forandringer i handelens udførselsveje og handelsfolkenes nationalitet betydning fra vort specielle synspunkt, trafikken over Gredstedbro; studene fra Vestjylland skulle den vej, og derfor er det til belysning heraf egentlig kun den samlede udførsel over Ribe, der interesserer. Nøjes vi med at angive udførselen over Ribe meget rundt, kan det årlige tal skønnes at ligge mellem 5 og 10 tusind, hvoraf Foldingbro har taget sin del. Noget andet er, at fortoldningstallene aldeles ikke angiver den fuldstændige udførsel på grund af smuglingen.

Det gælder imidlertid om den ulovlige udførsel, at den ikke har videre interesse for en redegørelse for passagen over Gredstedbro; det var jo netop der, man ikke kom, når man var på ulovlige veje, men over vadesteder i åen eller ud i havet. De utallige fortællinger om natlige bedrifter interesserer os altså ikke her. Dog med enkelte undtagelser — det interesserer os, hvis den toldfri passage foregik over selve Gredstedbro med opsynets vidende. Det skete sandsynligvis sjældent, men det skete, og det vakte, når det afslørede, så stort røre, at retsprotokollerne kan fortælle derom; men herom til sin tid.

Det er nævnt før, at bromanden nok ret hurtigt er kommet ind på at forsyne de forbipasserende, mennesker og dyr, med husly og føde. Afholdelsen af Ribe markederne ved Gredstedbro kan have fremskyndet

dette. Der nævnes ikke noget om ydelse af herberg i kongens bud i 1570 om opførelsen af huset i Gredstedbro, men i betragtning af den interesse regeringerne fra gammel tid havde vist for oprettelsen af bedesteder for de vejfarende, og ikke mindst Gredstedbros beliggenhed ved en drivvej med sit særlige behov, er det sandsynligt, at der her snart er ordnet opholdsmuligheder. Der er iøvrigt ikke noget i vejen for, at der kan have været et pålæg i fæstebrevet om at tage sig af de rejsende, således som der i al fald var senere. Formen for kongens bud tyder som omtalt på, at der ikke har været noget bedested i forvejen, selv om det kan synes mærkeligt, at noget sådant har kunnet undværes på tidspunkter, hvor stormflod spærrede overgangen i dagevis. Hensigten med kroerne synes nemlig oprindeligt lige så meget at have været at undgå voldgæsteri som at gavne de rejsende.

I hvert fald var der kro her i 1651 i Jørgen Lassens tid, da den såvidt vides omtales første gang, nemlig i en præsteindberetning fra dette år, der taler om »i Gredstedbro et Krohus som er Kongens«. Efterhånden kom der mange kroer, men det hører vist en lidt senere tid til og står i forbindelse med brændevinens fremtrængen, der knytter sig uløseligt til krobegrebet. En privilegeret kros vigtigste kendetegn bliver retten til udskænkning af brændevin og øl, og dette er så vigtigt, at privilegiet, som vi nu snart skal se, udskilles som en særlig rettighed, der nydes ganske uafhængigt af krodriften. Endnu i Kamptruptiden spillede brændevinen dog vist ikke nogen rolle.

Som afslutning på Kamptrupernes næsten 100-årige besiddelse af Gredstedbro kan fortælles, at Jørgen Lassen Kamptrup, der efterfulgte Lars Nielsen Kamptrup i 1629-30, var der endnu i 1645, men 1653 fæstede sønnen Las Jørgensen »noget jord, ligger till dend brouff ved Gredsted Brou« og gav 10 rdl. i stedsmål.

Det var fjerde generation, søn efter fader, der nu trådte til. Omkring 1659, da »landet blev øde«, ramte denne skæbne også Gredstedbro, og Las Jørgensen og hans familie forsvinder. Man kan ikke undgå at bevæges ved denne første Gredstedbro families skæbne. Det kan ikke fejle, at Kamtruperne har været dygtige folk, navnlig har det stillet store krav til Niels Nielsen, den første bromand, at måtte ordne sig mellem toldereren i Ribe på den ene side og studehandlerne og egnens befolkning på den anden, at have de store fæmarkeder ved sin dør og efterhånden sikkert at indrette gæsteri og overnatning af studeflokkene. Kamptruperne har været dygtige og agtede folk, som deres efterfølgere i mange generationer altid var det; velstillede har de sikkert også været, indtil de vilde krigsfolk berøvede den sidste generation ejendom, velfærd og måske livet.

Gredstedbro 1660-1734

SKADE OG ENGELSTOFT

Ca. 1660 — ca. 1700

I forrige kapitels slutning tabte vi Gredstedbros beboere, Kamptruperne, af syne, da denne del af landet hærgedes og ødelagdes i Karl Gustav krigene og deres følgesvend pesten. Man griber sig i at gå let henover sådanne gængse udtryk for krigens følger, men i dette tilfælde slipper vi ikke for at se virkeligheden i øjnene i Aksel Lassens bøger om begivenhederne på denne tid og i disse egne, navnlig »Skæbneaaret 1659« og »1659 — da landet blev øde«. Gennemgående skal ødelæggelserne have været værre lidt længere østpå, men det kan se ud, som det her vestpå har været særlig slemt ved landevejen Ribe-Varde, hvor tropperne måtte komme. Riberhus Lens Jordeborg fra 1661 beretter om Gredsted by, at alle gårdene undtagen een, »som har taget det uden udsæd« (altså antagelig en ny fæster) er »forarmede og aldeles øde«; og alle boel og gadehuse var ligeledes øde. Der ville om Gredsted sikkert kunne bruges den samme beskrivelse, som læses om alle gårdene i Tømmerby ved Sneumbro: »Er ganske forarmede, formedelst de boer ved Landeveien, kand derfor ingen landgilde gifve«. I de omliggende landsbyer var forholdene knap så slemme, men Gredstedbro var naturligvis allermest udsat, og dette sted var da også »øde« i 1661. Med denne karakteristik i jordebogen kan det godt forenes, at der i dette år anføres en beboer i Gredstedbro; han hed *Jep Søfrensen*, og han kan også godt have haft familie, »øde« er nemlig en temmelig ubestemt betegnelse, jfr. kapitlet om Røde Mølle, og det betyder her vel ikke andet, end at

jorden ikke var tilsået. Det er nemlig meget sandsynligt, at toldvæsenet og amtmanden har sørget for at få pladsen som bromand besat så snart som muligt og om nødvendigt få stedet bygget op. Jep Sørensens skyld er 5 mark og 5 skilling, det samme som Kamptruperne havde svaret i hele deres tid, idet der ikke svaredes afgift i korn eller andre naturalier.

I 1661 findes i jordebogen endvidere opført et gad(e)hus med en ganske ringe skyld. Dette hus må vel have haft en forbindelse med bromandens virksomhed, men det er en anden, der står som beboer. Det nævnes ikke i matriklen 1664 eller senere.

Ved matriklen 1664 blev Jep Sørensens ejendom vurderet i hartkorn til 2 td, 5 skp, 1 fdk, men dette blev i den nye matrikel 1688 meget stærkt nedsat. Om Jep Sørensen ved vi ikke mere, heller ikke hvornår hans tid i Gredstedbro sluttede, men hans efterfølger som bromand var nok en mand ved navn *Anders Pedersen*, som var der 12 år efter i 1676.⁹⁾

I 1660-erne, i det ny enevældsstyres første tid, kom der flere forordninger angående forholdsregler mod smugleriet, blandt andet indeholdende meget strenge straffebestemmelser samt regler om, at det konfiskerede gods væsentligst skulle tilfalde angiveren. Af særlig interesse for os er det at konstatere, at bromændene i Gredstedbro og Foldingbro får bevilget 10 rigsdaler årligt i løn; fra den tidligste tid var forpligtelsen til at føre tilsyn indført i deres fæstebrev, og de har antagelig ikke før nu fået særlig betaling derfor.¹⁰⁾

Som fortalt havde Anders Pedersen bestillingen som kronens fæstebonde og bromand i 1676, og 2 år senere ser vi ham og hans kone beskattet med 1 rdl., en pige med 2 mark 8 sk., 2 heste med 2 mark, 2 køer med 2 mark og 1 svin med 2 sk. — en god besætning på Anders Pedersens bol i forhold til gårdene i Gredsted.¹¹⁾ Denne mand døde allerede i 1682, men det træffer sig

således, at vi temmelig tilfældigt ved en hel del om ham, som gør, at han får en særlig stor interesse for denne historie. — Den 6. april 1691 afgik i Ribe Peder Pedersen Schade ved døden. I skifteforretningen efter ham ses det, at han i en årrække havde været formynder for en nu 14-årig pige, der var datter af Anders Pedersen i Gredstedbro.¹²⁾ Det kan af flere årsager anses for næsten sikkert, at Peder Pedersen var broder til Anders Pedersen, og at denne altså også hed Schade, selv om han øjensynlig ikke altid benyttede familienavnet — hvilket dengang ofte var tilfældet. Da det nu viser sig, at fæstet og bromandsstillingen i Gredstedbro i den største del af tiden indtil 1734 var besat med en række medlemmer af denne Schade-familie, møder vi hermed den anden af de 5 slægter, der har efterfulgt hinanden i Gredstedbro.

Skiftet melder bl. a., at Karen Andersdatter tilkom 521 rdl. 2 mk. 5 sk. efter faderen. Denne formue bestod i Gredstedbro huse og bygning, vurderet til 112 rdl., samt løsøre, betroet Christen Christensen Schade, boende i Gredstedbro, og sat til 163 rdl. 3 mk. 12 sk., hvoraf han skulle betale Karen eller hendes formynder 6 pct. rente ifølge et forlig af 23. april 1691, og løsøre in natura i stervboet vurderet til 79 rdl. 2 mk. 1 sk. under P. P. Schades »direction« til Karens gavn og bedste, og endelig i kontante penge 166 rdl. 8 sk. Af dette beløb svaredes ikke renter, men P. P. Schade havde lovet »at forsyne hende med al nødtørftig underholdning, så og holde hende til ære og lære, som han for Gud og den kristen øvrighed agter at forsvare /: hvilket ikke andet med sandhed kan siges, end den sal. mand jo hidtil gjort haver :/« Og Karen skulle fremdeles blive hos P. P. Schade den Yngre på samme måde.

Det mest bemærkelsesværdige ved registreringen af Anders Pedersens bo er i og for sig vurderingen af

huse og bygninger, ikke just summens størrelse, 112 rdl., der vist angiver et godt hus, måske ret nybygget, sammenholdt med Peder Pedersens eget »Adelhus« i Ribe til 160 rdl. og et par andre beboelseshuse tilhørende ham til 40 og 36 rdl. — men med den omstændighed, at de overhovedet var vurderet og indgik i skiftet, idet dette viser, at Anders Pedersen har ejet bygningerne på sin fæstegård. At fæsteren gjorde dette, forekom vel, men det var ikke almindeligt, og det viser i al fald, at han var velstående. Det kan have været hans forgænger, der byggede huset efter krigstiden, men det er nok mest sandsynligt, at det har været ham selv. At Anders Pedersen har siddet godt i det, er der flere andre ting, der tyder på, således den gode arv til datteren og den velhavende familie i Ribe. Vi skulle også af disse forhold kunne slutte, at besiddelsen af Gredstedbro på den tid blev anset for en god forretning.

Men da Schade-slægten således i lang tid var »leverandør« af bromænd til Gredstedbro, er det på sin plads at omtale den nærmere. Den synes længe at have haft hjemme i Ribe, fik opblomstring med nævnte Peder Pedersen Schade, der vist var stor købmand og i hvert fald, som det ses af skiftet, en velhavende mand, der havde adelhus i Lilliegade og ejede flere andre huse i byen. Hans søn Peder Pedersen Schade den Yngre fik vistnok forretningen efter sin fader. Datteren Johanne blev gift med farveren Peder Christiansen eller Farber, som blev rådmand. Efter mandens død opsatte Johanne Pedersdatter Schade et epitafium over dem begge i Sct. Catharine Kirke, som ses endnu, og hun skænkede lysekroner, legat m. m. til kirken, se Kinch: Ribe Bys Historie 1660—1730 s. 338 ff. og 1730—1820 s. 81. I slægtens næste generation var der flere præster i familien.

Som det også ses af skiftet efter Anders Pedersen.

efterfulgte *Chr. Christensen Schade* ham i Gredstedbro, men det nøjagtige slægtsforhold mellem dem kendes ikke. Den nye mand klarede sig ikke godt på stedet, hvis vi kan fortolke hans dårlige forvaltning af Karen Andersdatters arv på den måde. Hvor længe han var i Gredstedbro, ved vi ikke så nøje; han var der i al fald i 1683, i 1688 og i 1691, men i 1700 var der kommet en anden. I hans forholdsvis korte fæstetid indtraf imidlertid en særdeles betydningsfuld begivenhed med hensyn til kendskabet til datidens landbrug, nemlig forarbejderne til *den ny matrikel af 1688*, som endelig giver os ordentlig besked om Gredstedbros »Ejendomme og Tilliggender«.

Det første led i forarbejderne, markbogen, dateret 30. maj 1683, giver følgende beskrivelse:

Grested Broe

»Er passen imellem Holstein og Jylland, hvor paa staar it Huus, opbyggt, tilhøer Christen Christensen og beboes af hannem self, samme Huus staar paa Hans Kongl. Maij^s Grund.

Bem^{te} Christen Christensen er indsatt og antagen af Tolderen udi Ribe velb^r Fridrich Huusmand, at skall hafue indseende med alt huis som fra Jylland og til Holsten udføres.

Til samme Huus ligger 2de indlugte Tofter kaldes Øster og Vester Toft som her efter i Forretningen ved Maahl og Taxt findes indført, lider Skade i samme Tofter af Vand naar Floden voxer.

Bem^{te} Huus hafuer ingen Herlighed endten af Schouf, Giersel, Tørfueskier, Liungslet eller Fiskeri, lader mahle Vinter og Sommer i Jested Mølle«.

Man bemærker, at der står, at huset tilhører brugeren Christen Christensen, og at grunden tilhører Kongl. Majestæt, hvilket er i overensstemmelse med Anders Pedersens boreregistrering. Der er endvidere grund til at bemærke, at der ingen fiskeri hører til Gredstedbro; det er ret sandsynligt, at der dengang som senere var indrettet en ålegård i nærheden af

broen, men i så fald har grundejeren, kronen, beholdt sig fiskeretten.

De 2 »indlugte Tofte«, der er det samme som Stiens Eng, beskrives nærmere således:

»Vester Toft: Middelmaadig Byg-Jord af Sandleer og noget Muld. Strækker sig i Synder og Nør, Synder til Huuset, Nord til Gredsted Mark, Øster til Veien, og Vester til Gredsted Mark . . .

Øster Toft: Skarp Rug-Jord og Sand. Strækker sig Synder og Nør, Synder til Broen, Nør til Gredsted Mark, Vester til Landeveien, og Øster til Gredsted Mark«.

Jorden strakte sig fra huset og broen nordpå på begge sider af landevejen. Som naturligt er, er den blevet indhegnet i 2 tofter, en på hver sin side af vejen til beskyttelse mod eller til indelukning af de overnattende studeflokke — eller rettere begge dele alt efter afgrøden og årstiden. De 2 tofter målte tilsammen 92.644 kv.alen, den vestre var den største. I den gamle matrikel havde det samlede hartkorn udgjort 2 td. 5 skp. 1 fdk., men i den nye matrikel blev ejendommen kun vurderet til 1 td. 4 skp. 1 alb. Der findes ikke kort over landmålingen til matriklen, men det ses af beskrivelserne, at huset og broen dengang har ligget praktisk taget på de samme steder som i senere kendt tid.

Da stedet Gredstedbro nu begynder at tage form for os — og forinden vi prøver at få rede på herbergeriet ved denne »Passage mellem Nørre- og Sønderjylland« — kan det være på sin plads at søge givet en beskrivelse af, hvordan det gik til, når de store studedrifter kom. Dette belyses ikke af forordninger og cirkulærer, men så meget mere af folks fortællinger — det er jo dog dette forårs- og efterårstræk, der er farven i Gredstedbros historie. Og når vi skal vælge en af de mange, mange beskrivelser af kroerne ved drivvejene i Jylland, kan det lige så godt blive en beskrivelse af selve Gred-

stedbro, selv om den beretter om forholdene for kun 100 år siden, så sandt som billedet da ikke kan have forandret sig ret meget i de forløbne århundreder. Da drivningen hørte op noget over midten af 1800-årene, var det ganske vist mest store studehandlere af bondefafstamning, der sendte drifterne sønderud til Husum eller længere, medens det et par hundrede år før var købmænd fra udlandet eller Ribe og måske nogle herremænd, men der har nok ikke været megen forskel på deres rejseskik, til hest eller til vogns, og driverne har i al den tid levet og arbejdet under samme forhold på de sandede veje og i kroerne; ikke engang den store forbedring af vejene, der fandt sted i drivningens sidste tid, har fremkaldt nogen større forandring, da fordelene herved var tvivlsom; det skete endda, at studene blev drevet en anden vej for ikke at blive ømfodede på de hårde veje. Men da jernbanerne kom, var drivetiden forbi for steds.

Jens M. Lauridsen har givet følgende skildring af forholdene:

»Kroen var en Landevejskro, hvor rejsende kunde finde Husly og Føde, naar de til Fods, til Hest eller til Vogns var ude paa Rejser. Gredstedbro Kros Storhedstid har dog nok været i Drifternes Tid, da man drev store Flokke af Kvæg, Svin og Gæs fra Jylland og til Markederne længere sydpaa til Husum og Hamborg. Der kunde da være saa store Flokke af Stude lejrede i og omkring Kroen, at de kunde være vanskelige at holde Rede paa. Disse Drifter indfandt sig baade Foraar og Efteraar, og der kunde i lange Tider komme nye Drifter Dag efter Dag. Naar en Flok Stude ankom, skulde de fodres; til hver Stud solgtes fra Kroen et Knippe Hø paa 1 Lispund — 16 Pund — ligesom Driverne, der fulgte med flokken, skulde forsynes med Soveplads og Fødemidler, og der skulde smøres Mellemmader til dem til Turen til næste Dag. Dette var en stor Indtægtskilde for Kroen, da de gamle Studehandlere var solide og gode Betalere. Med hver Studeflok fulgte der gerne 3 eller 4 Driverne. Var de naaede til Vejsende med Studene, skulde de atter tilbagelægge Turen til Fods, og Driverne maatte da igen søge Logi og Forplejning i

Kroerne. — Det hændte jævnligt, at nogle af Studene blev »overdrevne«, d. v. s. de blev omme paa Benene, saa de ikke kunde gaa længere — især i Foraarstiden, naar Kvæget kom lige fra Staldene, kunde det knibe med at taale Strabadserne. Saadanne Stude kunde Kromændene købe meget billigt, og da de plejede at komme over Lidelsen, naar de en Tid havde været i Ro, kunde det ogsaa være en god Forretning for de af Kromændene, der forstod sig paa Studehandel, thi disse Stude kunde sælges senere, naar de blev godt gaacende igen, til en god Pris til andre Studehandlere, med hvis Flokke de da fulgte sydpaa til Bestemmelsesstederne. Det hændte ikke saa sjældent i Gredstedbro Kro, og det blev til en extra Indtægt for Kromanden ved Siden af de øvrige.

Svinedrifterne førtes paa en anden Maade. Naar en Flok Svin skulde føres ad de milelange Veje sydpaa, gik der altid en Mand ifølge med en ældre So foran flokken. Soen blev fodret med Brod, som Driveren altid havde hos sig i en Taske. Soen var gerne meget tam og fulgte ham villigt, og saa fulgte Flokken gerne samlet bagefter. Det kunde dog hændte, at en saadan Svineflok kunde blive forskrækket; da løb de løbske og forsvandt til alle Verdenshjørner, og saa var det næsten umuligt at faa dem drevet sammen igen; man maatte da se at fange en Gris eller et Svin, knibe den i Øret med en Tang, saa den kom til at skrigte vedholdende; da vendte den nysgerrige Svineflok tilbage igen og samlede om det skrigende Svin, og saa kunde Driften fortsætte ad Landevejen. Dette Kneb benyttede Svinedriverne sig undertiden ogsaa af, naar det gjaldt om at narre Toldvæsenet. Ved Toldstederne skulde Svinene tælles, da Tolden blev beregnet pr. Svin, men var Driveren naaet igennem Kontrollen med de første Svin og kneb et i Øret, saa det skreg, kom øjeblikkelig hele Flokken løbende, saa det blev ugorligt at faa dem talt; dette kunde gentages flere Gange, men det endte gerne med, at man slumpedede med at bestemme Antallet, og da Driveren kendte Antallet, skulde han nok sørge for, at Slumperiet blev i hans Favor. — Det var med Svinene som med Studene, nogle af dem kunde ikke holde Marchen ud, de blev stive og ømme, og saa var der ogsaa Forretning at gøre for Kromanden.

Hvordan Gaasedriften foregik, vides ikke nu, men sikkert er det, at der i disse Tider førtes mangfoldige Gaaseflokke forbi Gredstedbro Kro.^{α12a)}

Hver stud fik ikke 1 lispund, det var til parret, og der blev ikke givet overvægt.

Det bør måske føjes til i billedet fra forårets drive-tid, at Gredstedbro kro og gård altid havde ligget alene på stedet og lå således, lige indtil jernbanen kom. Man kan derfor godt tænke sig, at studeflokkene i tofterne har synet stærkt, men det er alligevel vanskeligt helt at forestille sig det liv og den larm, der har hersket, indtil drifterne var vel afsted igen ad Ribe landevejen næste morgen. Hvormange stude der vel kunne være en nat i »den rette drivertid«? Drifterne kan vel gennemsnitligt ansættes til 30-40 stude, og da der kunne være adskillige drifter samtidig, kommer man snart op på nogle hundrede. Salomon J. Frifelt nævner i sin bog »Ad jydsk Veje sønderud«, at gamle kroregnskaber næsten ikke er til at opdrive, kromændene såvel som handelsmændene holdt mere af at have regnskabet i hovedet. Men efter fortælling kunne der ved de bedst besøgte kroer, der havde mest plads til studene, være over 1.000 samlet på en enkelt nat.

Fra Frifelts bog låner vi en malende og tidløs beskrivelse af Jyllands gamle kroer:

»Sindigt randt Færdselen ad de jydsk Udfærdsveje til Marked eller Ting, til Fejde eller Fest. Og ude fra kom Fremmedfolk: Fjendehære og Handelsfolk, Kræmmere og Strøjerpak. Stadig randt Færdselen ud eller hjem.

Og midt i Færdselens Strøm laa Kroerne som Stigborde, der dæmmede op for Strommen og tog den ind. Og for den igen randt ud af Portgabet, blev der altid nogle Skillinger eller blanke Dalerstykker hængende i Kromandens Fek.

Men af alt hvad, som drog langs vejene, var Studedrifterne det, der stærkest gav Præg til Færdselen og Liv i Kroerne.

Fra Alders Tid — hvor længe ved ingen — er disse store Studeflokke drevet imod Syd, har slidt Vejene og skabt Tummel og Halløj i Kroerne, ja og Velstand. For Studedrifterne var som en aarlig rindende Strøm af Kraftoverskud ud og Velstand hjem. — Og Kroerne laa Strommen nærmest. Saa nær og samhörigt, saa de fik det navn: »Studekro«, som mange af dem endnu nævnes med.«

Disse meget spredte træk kan så sluttet med en udtalelse af en af Frifelts berettere, at han kan huske, at i Gredstedbro og i Døstrup havde de det bedste høl.

Spørgsmålet hvornår *Gredstedbro* blev herberg og kro er lige berørt tidligere, hvor det konstateredes, at der var kro i Gredstedbro i 1651, og formodedes, at herbergeringen af rejsende kan være begyndt meget tidligere. I den henseende er det oplysende, at der i et fæstebrev til Erik Vester, som fik Gredstedbro i 1734, findes følgende bestemmelse: »Og som herved, dette Sted fra Arilds Tiid af har været Herbergeere Huus for dend Veifarende til Huusleie og nødtørfdig Pleie, saa paaleger det Fæstetagerne dend Veifarende dermed for billig Betaling, herefter som forhen, at se forsiuned,«. Når dette er optaget i fæstebrevet med den bemærkning, at stedet fra Arilds Tid har været herberg, er det meget tænkeligt, at der har været en sådan bestemmelse allerede i den første Kamptrups fæstebrev i 1570. Dette er også på forhånd mest sandsynligt, ikke midst i betragtning af, at i senere tid er ophold på grund af oversvømmelse, sådan som det skete ved Kongeåen, Sneum å og de andre vestjyske åer, hyppigt nævnt, når der tales om behov for brobygning, og denne ulempe havde jo ikke været mindre tidligere.

Indlogering af rejsende, i hvert fald under vanskelig passage af åen, kan sikkert betragtes som en uomgængelig nødvendig del af virksomheden på et sted som Gredstedbro, men nu — i den sidste halvdel af 1600-årene — kommer der et nyt moment til i krolivet, nemlig brændevinen. Fremstillingen af brændevin var blevet kendt her i landet engang i 1500-årene, og det tog nogen tid, før kendskabet hertil blev almindelig udbredt, men da dette først var sket, fik brændevinen hurtigt et sådant fodfæste, også på landet, at myndighedernes kamp mod hjemmebrændingen, der kom til

at strække sig over et par hundrede år, bringer kampen mod udsmuglingen af stude i erindring, så vist som den i reglen trods et stort apparat gav lige så lille resultat.

Til at begynde med var det dog ikke brændevinens skadelige virkninger, regeringen havde til formål at bekæmpe, men man havde fået øje for de skattemæssige og erhvervsmæssige interesser, dette voldsomt voksende forbrug rummede; i disse år, da man arbejdede med organiseringen af Consumptions-Værket, jfr. Forordn. af 28. Jan. 1661, kunne det ikke tåles, at det korn, der gik til brændevinsbrænding, slap udenom forbrugsafgiften, hvilket tydeligt nok fremtræder som hovedmotiv for forordning af 25. april 1665 om licens af brændevinspander og destillerkedler. Det fastsættes i denne forordning, at kontrollen skulle sikres ved stempning af apparaterne og ved jævnlige tilsyn af Licent-Forvalteren. I straffebestemmelserne indføres også her, ligesom for smugleri, stor belønning til angiveren.

Det er endnu enhver tilladt at brænde og drikke efter behag; men inden ret mange år kommer der ved Consumptions Forordning af 7. dec. 1674 et nyt formål ind i billedet, nemlig beskyttelse af byerhvervet. I denne forordnings afsnit om Værtshuse og Kroer paa Landet bestemmes, at alle de, der giver sig af med at sælge øl og brændevin på landet — og det var der stadig ikke noget forbud imod — ikke mere må brygge eller brænde selv, men skal hente drikkevarerne i nærmeste by. Dette gælder dog ikke de kroer, der efter loven holdes på alfare veje; disse må brygge og brænde til egen afsætning, og f. eks. ikke til bøndergilder, men de skal få en aftale med amtet om en passende konsumtionsafgift. Gredstedbro må på den tid have hørt til disse sidste; det var vist i Anders Pedersens tid.

Det er temmelig indlysende, at et så dybtgående indgreb ikke ville blive overholdt og vanskeligt kunne kontrolleres, og det er derfor ikke forbavsende, at der nogle få år efter ved Forordning om Commerciens og Navigationens Befordring af 16. april 1681 beordres en vidtgående fastlæggelse og skærpelse af bestemmelserne. Der pålægges strengere straffe, og der gives nu direkte forbud mod de vistnok særdeles mange smugkroer, medens kroerne på de store alfare veje nu får påbud om at tage deres øl og andre drikkevarer i købstaden, hvis de ligger på 2 mile nær, således som det hidtil kun havde været påbudt ved København. Dette betød jo for Gredstedbro forbud mod at brygge og brænde, hvis bestemmelsen skulle forstås bogstaveligt, og det skulle den øjensynligt. Men der var stadig ikke tale om bekæmpelse af brændevinens skadelige virkninger, og privat brænding var ikke forbudt. Alt dette kommer dog hurtigt, allerede i 1689, som et vidnesbyrd om den ringe virkning af de hidtidige forholdsregler overfor smugkroerne, der undgik afgiften og vel også har befordret drikkældigheden stadig stærkere.

I forordningen af 4. juni 1689 lægges der, næst efter købstadens interesse, for første gang vægt på kroens skadelighed for bønderne ved at bevirke Penge-spilde, Gjernings Forsømmelse og ond Husholdning, og derfor forbydes det nu bønderne helt at have Destiller Pander og Brændevins Hatte. Denne drastiske opregning af de ulykkelige følger af drikkeriet kan nok tyde på, at uvæsenet er af gammel dato. Kun forbavser det, at forbudet alene rammer selve bønderne, medens præster, degne, herremænd, forpagtere m. m. må brænde til eget brug.

Kort inden fremkomsten af denne forordning om unyttigt krohold, der var rettet mod bøndernes brænding og særlig mod smugkroerne, var der truffet en foranstaltning, som i højeste grad ramte Gredstedbro;

som nævnt var 2 mile grænsen for kroernes pligt til at tage deres drikkevarer i nærmeste købstad indført i 1681, og skønt kroer som »efter Loven til den Reises Herberg paa store alfare Veie er forordnede«, udtrykkelig var undtagne, og da Gredstedbro burde kunne opfylde denne betingelse, så blev dog i 1688 retten til at forsyne Gredstedbro Kro med drikkevarer givet til en anden. Dette skete i henhold til Rescript af 24. Jan. 1688 til stiftsbefalingsmanden i Ribe, der udtrykkelig påbød, at kromændene på landet 2 mile nord og sønden Ribe skulle tage deres øl, brændevin og andre drikkevarer i Ribe, »under Confiscation«.

Man spørger, hvorfor det ikke blev bro- og kroman- den selv, som dengang var *Christen Christensen Schade*, der fik denne tilladelse, men man kan kun gætte på svaret. Det kan tænkes, at kroman- den, der jo som foran berørt ikke synes at have klaret sig særlig godt, ikke har haft noget rigtigt herberghus, der kunne tilfredsstille de rejsende, i al fald var der meget ringe herbergsforhold i en lang årrække på et noget senere tidspunkt, som vi skal se, måske kan det også tænkes, at 2 mile reglen er blevet håndhævet særlig strengt under pres af Ribe bryggere og brændere, som boede nært, men i al fald kommer man ikke udenom, at den mand, der fik leveringsretten, havde en særlig mulighed for at øve indflydelse på begivenhederne. Denne mand var *Oluf Christian Engelstoft*, og han var fuld- mægtig hos amtmanden eller stiftsbefalingsmanden *Frands Eberhart von Speckhan* i Ribe.

Det kan på den ene side fastslås, at det ikke var usædvanligt, at købmænd og embedsmænd i Ribe fik bøndergårde, evt. krohold, i fæste af kronen, idet de i så fald holdt en forpagter eller lignende på ejendommen, men på den anden side var forholdet ikke således ved Gredstedbro, da kroman- den jo havde fæstet stedet af Riberhus, oven i købet med forpligtelse til at

herbergere rejsende. Den ny rettighed eller bevilling, som den kom til at hedde, bestod derfor udelukkende i eneretten til at levere brændevin m. m., og hermed blev på en besynderlig måde brænderiretten udskilt fra krodriften i Gredstedbro, og den vedblev at være det i mange år. Dette var nok en stærk svækkelse af kroens økonomi, idet herbergeringen mere betragtedes som en forpligtelse end som en rettighed, og det har sikkert været medvirkende til kroens øjensynlig ringe stilling, sålænge forholdet vedvarede.

Afgiften for bevillingen var kun 1 rdl. årlig til »Hans Kongelige Majestæts Jordebogs Forbedring«, og fortjenesten på leverancen har nok været værd at tage med, så meget mere som Engelstoft så at sige samlede på krobevillinger. Nedenfor er Engelstofts levneddata givet i sammenhæng; her er et kort uddrag af Gredstedbro-bevillingen gengivet.

»Jeg Frands Eberhart von Speckhan, Ridder gjør vitterligt, . . . At Oluff Christian Engelstofft borger og indvaaner udi Ribe, og hans datter Karen Olufsdatter alleene, maa og skall herefter deris lifstid, med forsvarlig øll og brendevin sambt andre behøfuende drikevarer, forsiune den liden kroc ved Gredstedbrou, som herfra Ribe paa vejen ad Varde 2de smaa mile er beliggende. Og derimod gifue tilsammen aarligen til Hans Ko. Ma. Jordebogs forbedring og paa Ribe Amtstue i rette tide lefuere En Rixdaller.

25. Januarij 1688

von Speckhan«.

Det ses af datoerne, at der ikke er spildt nogen tid, idet bevillingen er udstedt dagen efter modtagelsen af det ovenfor gengivne kongl. rescript, som igen er fremkaldt af en klage fra Ribes bryggere og brændere. Engelstoft behøvede da heller ikke at spille nogen tid, idet han sad på amtets kontor og modtog rescriptet og må have skrevet sin bevilling selv. Man kan ikke frigøre sig for fornemmelsen af en vis foretagsomhed hos amtsfuldmægtigen, og det vil derfor være på sin plads at citere nogle udtalelser af N. M. Kromann, der i sit

værk om Fanøs Historie beskæftiger sig med Engilstoft.

Kromann bemærker følgende i anledning af en bevilling fra Stiftsbefalingsmand Grev Schack til Engilstoft om eneret til færgeri Strandby-Fanø i 1699:

»Dette mærkelige Dokument, der skal tilsige Engilstoft og Arvinger Eneret paa Færgefarten, findes indført i Stiftsamtets Kopibog det paagældende Aar. Det indeholder intet, som dog burde have været rimeligt, om nogen Forpligtelse fra Engilstofts Side til at besørge Farten. Engilstoft, der var Stiftsbefalingsmandens Fuldmægtig, var en Mand, der var om sig; gennem sin nævnte Stilling besad han en vis Autoritet, som han udnyttede til egen og Families Fordel. Han og Arvinger havde efterhaanden faact Privilegier paa at drive Kroer i Gredstedbro, Strandby og Sønderho, sidstnævnte Sted ogsaa Møllenæring. Naar han nu har faact sin Foresattes, Stiftsbefalingsmandens, Bevilling paa Færgefart, er det næppe saa meget dette, han har attraaet, som Bevillingen paa at bage Brød og sælge til Fanøboerne«

Endvidere nævner Kromann, at der i en klagesang fra 500 bønder mod herredsfoged Therkelsen siges, at Engilstoft holder sin hånd over herredsfoged Therkelsen og anvender ham til private tjenester, samt at Engilstoft efter bøndernes mening ikke tør gøre Therkelsen imod.

Om end denne hans embedsstilling har givet Engilstoft en særlig indflydelse hos stiftsbefalingsmanden, hvilket ikke er usandsynligt, da navnlig oberstløjtnant ved livgarden til hest, overhofmarskal von Speckhan, 1683-97, der efterfulgte de egnskendte Schack'er, vel har trængt til praktisk støtte, så er det givet, at Engilstoft var en meget energisk og sandsynligvis også en meget dygtig mand og tillige en mand med sans for egne interesser, som skik var. At han 1702 fandt det nødvendigt at tinglæse følgende dementi, siger også noget om, hvad folk har ment om manden.

»Som det er berettet for mit herskab, hvorledes jeg og min hustru iche skal have undseet os stedse at tage stichpenge baade

af een og anden som kunde have noget at søge; ligesom de kunde sige, kommer iche stichpenge, saa er hos ham ingen ret at hente; Da i hvor vel jeg ved i saa maade mig fri, og kunde ichon dertil svare, at een enlig mand er iche disvære, det een hund gjør ad ham; mens dog til slige slemme forgiftige menneskers onde samvittigheder at beengstige lader jeg herved offentlig kundgiøre, at jeg holder dem, hvem det og være maa mands eller qwinders personer, som i saa maader allereede har søgt eller søge at føre mig udi mistanke hos mit højær. Herschafft, for aabenbare *Caluminander*, Bagvaskere og Uslinger, som de udi deres barme kand indstiche, och hos sig bæere saa længe, og indtil de deris her indtil falsche og hemelige giorte bemærkninger til mit højær. Herschafft skriftlig under deris hænder indlefvære og nefngifver.

Ribe 1. Marts 1702

Oluf Christian Engelstoft.«

Engelstoft er en fæstebondes søn fra Sydsjælland, født 1636. Han kom først til militæret og 1666 på amtmandens kontor i Ribe, hvor han blev hele sit liv.

1670 blev han borger i Ribe. 1685 blev han fuldmægtig og formentlig dermed amtmandens, Speckhans, højre hånd.

Samme år fik han sin første krobevilling, eneret på at forsyne Sønderho sogns indbyggere med øl, brændevin m. m., formet som et fæstebrev på Sønderho Kro. Afgiften var 2 rdl. En svigersøn havde i 1682 fået bevilling på Nordby kro på Fanø. I 1688 kom så Gredstedbro til og i 1690 Hjerting kro, og i dette tilfælde pålægger bevillingen ham udtrykkelig at forsyne de rejsende med »forsvarlig Logement samt nødtørftig Mad, Øl m. m.«. 1689 søgte og fik Engelstoft bevilling til at oprette en kro i Strandby. I amtets ansøgning herom til kammeret (formentlig skrevet af Engelstoft selv) står blandt andet, at »Supplicanten sidder med 8 smaa uopdragne Børn . . .«; de 8 børn er fra de 2 første ægteskaber, idet hans anden kone var død året før, mens det ynksomme, der ligger i ansøgningen, sikkert er mere i overensstemmelse med tidens stil end med virkeligheden.

Endelig fik han i 1699 bevilling på færgeri m. m., som ovenfor nævnt.

Det gælder for alle bevillingerne, at de omhyggeligt omfatter også den eventuelle enke samt børnene, der da også kom til at arve alle bevillingerne.

I 1702 blev Engelstoft rådmand i Ribe, og han døde der i 1712, 76 år gammel.

Fra hans 15 børn af 3 ægteskaber stammede en stor slægt. Imellem de mere kendte er filologen, professor Laurids E., storkors af Dannebrog, død 1851 og biskop Chr. Thorning E., storkors af Dannebrog, død 1889.¹³⁾

Ribes erhvervsliv og byens økonomiske stilling i det hele taget var i lange tider blevet forringet, efterhånden som byens skibsfart og handel svandt ind, og åen sandede til, indtil nedgangen kulminerede omkring 1700, altså omtrent på den tid, vi nu beskæftiger os med. Ribes tidligere berømte heste- og kvægmarkeder havde lidt samme skæbne, og det står sikkert i forbindelse hermed, at der lige før århundredskiftet gøres et, til at begynde med tilsyneladende vellykket, forsøg på at få autoriseret *kvægmarkeder i Vilslev* lige nord for Kongeåen lidt vest for Gredstedbro. Man mindes, hvorledes Ribe-markederne for et hundrede år siden blev genstand for en lignende flytning, nemlig til lige nord for Gredstedbro; dengang var det for at undgå de store uds muglinger fra Ribe-markederne, men det er ikke usandsynligt, at disse allerede dengang har været aftagende i betydning. Denne gang er det ejeren af herregården Kjærgaard lidt nord for Vilslev, brigadier Gersdorff, der ansøger Kongl. Majestæt om tilladelse til, at der afholdes 2 årlige markeder i Vilslev; hans motiverede ansøgning kendes ikke, kun stiftsbefalingsmand von Speckhans medfølgende korte anbefaling, der lyder således:

»Som der er ingen af Eders Ko. Ma. kiøbsteder her paa denne vestre kandt, som ved disse markeder kan have ringeste preju-
dice eller afgang udi deres næring mens siuncs langt mere saavel
landmanden som kiøbstedmanden at være gaufnligt, altsaa vill
jeg denne Hr. Brigadirens allerunderd. ansøgning, til Eders
Kongl. Maj^{tes} allernaad. bøn høring allerunderd. indstille.

Ribe d. 19. Febr. A^o 1697

von Speckhan^{.14)}

Bevillingen kom meget hurtigt, dateret 9. marts, og
det kan antages, at man har klaret at afholde marts-
markedet.

Bevillingen lyder således efter Fogtmanns Rescrip-
ter, 1697 9. Martii:

»Obet Bref, at udi Vilslef-By ved Kjærgaard, maa
herefter 2 Gange om Aaret, d. 1ste Martii og 1ste
Septbr., holdes Heste- og Qvæg-Marked.«

Dette må være kommet bag på riberne, de har nok
ikke fået lejlighed til at udtale sig i forvejen, for magi-
straten indsendte en supplication til Kongl. Maj., hvor
det har været gjort gældende, at disse markeder ville
blive til skade for toldintraderne og for byens »Afta-
gelse«. Brevet blev remitteret til amtet til udtalelse, og
v. Speckhan må nu til den ikke helt lette opgave at
stille riberne tilfreds uden at løbe fra anbefalingen til
Gersdorff. Han fremsætter først den af formålet far-
vede påstand, at der er 2 mil fra Ribe til Gredstedbro,
Vilslev og Kærgård, mens riberne havde oplyst, at der
var en liden mil. Så fortæller han det interessante, at
der stedse ved markedstider og i drivertiden om for-
året er en toldbetjent fra Ribe tilstede i Gredstedbro
for at antegne det nordfra kommende kvæg samt i det
hele at forhindre underslæb. — Dette skulle jo være
kromandens opgave, så tilliden til hans effektivitet
synes ikke at have været stor. — Videre foreslår
v. Speckhan, at når de bevilgede markeder i Vilslev
afholdes, må intet, købt eller solgt, »drives eller
komme over åen og vandet« ved Vilslev, men føres

over Gredstedbro og der antegnes. Handel med øl og brændevin skal forbydes alle i Vilslev by og deromkring, hvis ikke varerne var kommet fra Ribe eller fra den privilegerede kro i Gredstedbro.¹¹⁾

Forslagene har ingenlunde beroliget riberne, og de har heller ikke virket overbevisende på de højeste myndigheder efter den fornyede overvejelse, idet stiftsbefalingsmanden 2. okt. samme år modtager et reskript med anmodning om »i Cancelliet til Cassation at indsende det Obet Bref af 9 Martii sidstforleden om Markeder i Vilslef (saasom de befindes at kunne være baade Ribe-By præjudicerlige, saa og Kongens Interesse skadelige)«. Ribe borgerne havde således reddet deres markeder endnu en gang. En måneds tids senere sender von Speckhan kopier til brigadieren med et brev, hvori fornemmes hans beklagelse af sagens forløb.

Det skal nok være på den tid, at Vilslevs storhedsdrømme, der ifølge sognepræsten Knud Langs optegnelser gik ud på, at Ribe skulle blive til en landsby og Vilslev til en købstad, er blevet til.¹⁵⁾

Ca. 1700 — 1734

Det sidst kendte om *Christen Christensen Schade* er, at han var i Gredstedbro i 1691, det år Peder Pedersen Schade i Ribe døde, og det første, der vides om hans efterfølger er, at en mand ved navn *Laurids Nielsen* var der i 1699 og i 1700.¹⁶⁾ Han var da gift og havde en tjenestepige. Nogle år efter kan læses følgende i skattemønstrene: »Udi Greste Broe, hvis Huuse forleden afbrændte formedelst Torden, og nu igjen opbygges, findes ingen uden en fattig Quindes Person, som tager vare paa, thi Broemanden og hans Hustru i forleden Sommer bortdøde«. Om denne lynbrand og dens farefulde forløb beretter tingbogen:¹⁷⁾

Kort over toldskellet's vestlige del, Kongeåen fra Tobøl til havet 1727. Efter kopi fra 1786. Syd vender opad.

» . . . Kgl. Maj. Delefoged Christen Tomsen af Hillerup, som paa Amtsforvalter Jens Christensens vegne begjærede en del af Gredsted Byemænd hand her tilstede hafer at aflegge deris sandheds vinde med ord, hvorledes imellem d. 3. og 24. nestafvigte ildevaade ved tordenfald er kommen udi Gredstedbrohuus, da icke alleene opbrendte et meget velbyggt salshuus med sin udbygning ad Synder, som har ialt 14 fag, og om icke med Guds forsiun fremmede hafer kommen og set denne huus optendelse, saa hafer baade folkene i huuset, da var, tillige med alt det, der var

inde, opbrendt, mens endog de 2de udhuse, som i garden ellers er, med hvis derudi fandtes, endog opbrendt, dog formedelst denne sær hændelig advarsel, efter Guds beskikede villie, blef af boens midler noget reddet, i største brand og lufs fare, mens blef dog endeel gandske opbrendt af boehaven; hvorfor, efter den tiltagne Herrids Vedtegt dette remitteres som en uformodentlig ovefaldende ulykke, til den høje Øvrigheds barmhiertig eftertanke, — hvilken ulychelig hændelse og bem. Peder Nielsen af Gredsted, Jes Jørgensen, Niels Nielsen, Morten Christensen, Jens

Dette tingsvidne skulle amtet søge optaget, da stedet var kongens.

Bromanden, der tillige med sin hustru døde »forleden Sommer«, har nok været Laurids Nielsen. Det er sket i sommeren 1703, omtrent på den tid, brandkatastrofen fandt sted, men der er intet i tingsvidnet, der tyder på nogen sammenhæng mellem dødsfaldene og branden.

Disse forskellige oplysninger er af interesse til belysning af Gredstedbros stilling på denne tid; man kan nemlig ikke undgå af dette at få et indtryk af, at det var gået tilbage for Gredstedbro. Spørgsmålet er berørt ved omtalen af overdragelsen af retten til brændevinsleverancen til fuldmægtig Engelstoft i Ribe, hvilket ikke har gavnet kroen; hertil kommer nu som mere håndgribelige vidnesbyrd, at der på et tidspunkt efter branden kun var »en fattig Quindes Person« tilstede, samt at det nogle år senere forudsattes, at en affældig person kunne passe broen. I beretningen om branden er der kun en bemærkning om, at der er »et meget velbyggt salshuus med sin udbygning ad Synder, som har ialt 14 fag« samt 2 »udhuuse«, der tyder på, at det ikke stod helt ringe til i Gredstedbro, men det kan netop være branden, der har bidraget til en tilbagegang.

Af alt dette må det vist sluttet, at toldvæsenet på den tid ikke har lagt megen vægt på opsynet i Gredstedbro. Dette bekræftes yderligere ved, at det i den første instruktion til bromændene i Gredstedbro og Foldingbro, i Aabent Brev 4. Septbr. 1571, tydeligt forudsættes, at der skal hentes en tilladelse i Ribe, inden øxnene kan slippes over ved Gredstedbro, medens det ses af en instruktion ikke meget senere end nær-

værende tid, at bromanden nu kun skulle give en månedlig ekstrakt til toldereren i Ribe over, hvad på broen passerer.

Sandsynligvis var den næste, i hvert fald næst kendte, bromand i Gredstedbro *Jens Christoffersen Falck*. 1709-14 er der flere store smuglersager, hvori Gredstedbro-folkene må vidne. Bromanden Jens Christoffersen Falck kaldes undertiden, selv i tingbogen, Jens Berider, nok hentydende til hans tidligere bestilling i hæren, hvilket nok har været finere end bromand, som ellers var almindeligt. Begyndende i december 1710 var der et par smuglersager, der strakte sig over en række retsmøder; herunder hævdedes det af vidner, at stude var kommet over Gredstedbro, »da det var mørkt«, at man til andre tider havde passeret åen både vest og øst for Gredstedbro, og at karlen i Gredstedbro, Villum Andersen, havde hjulpet til. Hverken bromanden eller karlen kendte noget til dette. Dommeren var også kendt med, at bommen engang havde været opbrudt, og dertil sagde Villum, at det var sket under Kræmmer-markedet i Varde, og at man havde fået det at vide af en mand fra Kjærbøl næste morgen. Jens Berider var øjensynlig interesseret i at holde gode miner til begge sider — hvilket jo var den almindelige indstilling i Gredstedbro — således havde retten beslaglagt en stud, der var indstaldet i Gredstedbro, men Jens Falck formåede herredsfogden til at tage den hjem på sin egen gård, fordi han ikke ville risikere at få den fjernet ved indbrud. Det var det problem, Mundelstrup senere kom ud for med »de ti Stude«.

I et præstemantal 1710 skrives følgende:

»Broemanden Jens Christoffersen angifver sig at bære peruque af fornødenhed, thi hand er en gl. skrobelig Mand, og desforuden har et skaldet Hoffued. Dernæst angifve hand sin Hustru at bruge ingen top, men ichun en slet, gemeen og tarffelig Sæt. En

Karl offver 80 Aar gl., som formedelst Alderdoms skyld intet kand udrette, end paa Broen og Bomen at tage Vare, og derfor effter Broemandens Angiffvelse ingen Løn nyder, Broemanden giffver ham ichun Kosten og nogle faa linklæder aarlig. En liden ticneste pige $\frac{1}{2}$ aars løn = 1 Rd.«

Bromanden har nok søgt om fritagelse, og afgørelsen blev, at han »er af meget ringe Wilkaar, Er self i dette Paabud forskaanit; mens af Hustruens Sæt er der at svare«.

Jens Christoffersen Falck blev begravet i Gørding d. 14. marts 1722; hans enke hed Gertrud Bonesdatter Friis, formentlig af den ripensiske familie Friis, der ejede Varho i Gørding sogn, hvor Falck døde.¹⁸⁾

Gredstedbro var på den tid ikke nogen guldgrube; Jens Christoffersen var gammel og havde kun meget ringe hjælp, han er »af meget ringe Wilkaar«, hans løn som bromand var kun 10 rigsdaler, hvoraf en medhjælp skulle lønnes, han »holder undertiden lidet Øll og Brændevin«, hvilket sidste tyder på ringe krophold.¹⁹⁾ På den anden side går han med paryk, hvilket giver ham nogen distinktion, idet der i sognene foruden præsten og degnen i reglen kun var een eller to beboere, der tillod sig at bruge dette værdighedstegn. En anden sag er det, at næsten alle søgte om fritagelse for afgiften. Iøvrigt havde de her nævnte ekstraskatter og en række andre til formål at skaffe penge til Frederik den Fjerdes Store Nordiske Krig. Det billede vi således har af Jens Christoffersen Falck, hvilket også overvejende passer på hans efterfølger, tyder på, at bromandsbestillingen var en pæn beskæftigelse, der ikke gav megen indtægt, men heller ikke var mere krævende, end den kunne bestrides af en ældre mand, og at den besattes med ældre folk med visse familieforbindelser.

Sådanne forbindelser synes Jens Christoffersen at have haft, og det samme gjaldt hans efterfølger Peder

Christensen Schade, der kom til Gredstedbro i 1719 og hørte til den samme familie som de førømtalte bro-mænd Anders Pedersen og Christen Christensen Schade. En kortere tid omkring 1718 synes der at have været en mand ved navn Jens Christensen Schade, der var ugift, i Gredstedbro, men det kan have været en midlertidig besættelse af stillingen. Om Peder Schade oplyses i et mandtal, at »Broermanden Peder Skade med Hustru formeener sig illigemaade som Een under Toldbetient allernaadigst befriet, I Henseende han maa holde Bog over hvis som over Broen passerer saavit Tolden angaar samt derom give maanedlig Extrakt til Tolderen i Ribe, og hvorfor hand alleene nyder aarlig til Løn = 10 Rdl«.20) Hans uden tvivl egenhændige ansøgning om fritagelse for skatten synes skrevet af en ældre mand med en pæn og omhyggelig, men ikke flydende hånd. Det får stå hen, om den beskædne stilling som bromand og kongens fæster på den lille gård i Gredstedbro kunne stives af økonomisk ved omgangen med studehandlerne, der på visse tider af året passerede og i al fald måtte gøre ophold for at få studene opnoterede. Noget sådant antydes faktisk, og der findes fra Peder Schades tid et eksempel derpå, nemlig hans indblanding i *den store smuglersag 1728-29*.

Udpraktiseringen af stude synes ikke at være taget af siden 1700, skønt forringede afsætningsforhold bragte udførselen til at gå ned. Det kunne ikke virke dæmpende, at der blev tilladt udførsel af græsstude, og nu, i 20-erne, da den almindelige europæiske landbrugs-krise var nær ved sit højdepunkt med lave korn- og studepriser, var de hollandske købmænd næsten helt hørt op med at deltage i opkøbene i Danmark af stude, blandt andet på grund af en forhøjelse af den danske udførselstold og pålæggelsen af en indførselstold i Holland; afsætningsforholdene og priserne var

nu således, at der blev sat meget ind på at spare tolden. Det er ikke usandsynligt, at smugleriet har været særlig pågående netop på denne tid, men iøvrigt synes der nærmest at have været tale om stor personlig energi og nidkærhed, når tolderen i Kolding, Anders Rachlow, der var kommet til byen i 1725, allerede året efter indsendte et forslag til Kong Frederik IV om at lade rejse et højt dige langs toldskellet og lade Kongeåen uddybe og pæle anbringe, en slags befæstning, og desuden skulle opsynet udvides og mange nye kontrollørhuse bygges. Tanken om en sådan vidtstrakt afspærring er måske påvirket af gravningen af vildtgrøfter omkring rytterdistrikterne, som man dengang ofrede meget på. Forslaget vakte regeringens interesse, og der nedsattes en kommission med stiftamtmand Gabel i Ribe som formand til at arbejde med sagen. De vidtgående kontrolforanstaltninger blev dog ikke gennemført, men toldgrænsen blev nøje fastlagt, således som det forordnedes i Patent af 29. okt. 1727, der påbyder »et bestandig Told Skiæl at determinere og fastsætte«. Dette havde dog navnlig betydning for strækningen mellem Kolding å og Kongeåen, medens der jo ikke kunne være nogen tvivl i den østligste del og i den vestligste del, hvor åløbene dannede skellet. En anden vigtig bestemmelse var, at der ved nattetid ikke måtte drives med nogen slags kvæg eller heste på en mil nær toldskellet.

Hvad der må interessere os mest i denne forbindelse, er imidlertid, at kommissionen lod udarbejde et kort over hele toldskellet og dets omgivelser fra Kolding Fjord og til Vesterhavet; dette korts vestligste del er gengivet her. Kortet er gengivet efter en kopi fra 1786 af det oprindelige kort fra 1727 (Rigsarkivet). De omliggende byer er angivet, men geografisk meget unøjagtigt, og af veje er kun få anført, således mangler landevejen fra Gredstedbro mod Varde. Ganske an-

derledes omhyggelig har korttegnene været ved angivelsen af det, der vel kan siges at være hovedmotivet, nemlig de mange kors langs Kongeåens løb, der viser alle de mange vadesteder, hvor det var muligt at passere åen udenfor de lovlige veje. Korsenes røde farve er ikke gengivet her, så det er lidt vanskeligt at stedfæste dem alle. Det ses, at der var adskillige vadesteder vest for Vilslev, helt ude i engene, og at de iøvrigt lå tæt ved hverandre langs hele åens løb; ialt var der angivet 35 steder fra Kolding fjord til Vesterhavet. Af særlig interesse er det, at der er angivet (utydeligt på kortet) et vadested lige ved Gredstedbro, umiddelbart vest for, hvilket ikke tyder på nogen stærk kontrol. (Se kortet side 56-57).

På denne tid var det, at bromand Peder Schade i Gredstedbro blev indviklet i en alvorlig smuglersag, Told Defraudationssagen 1728-29. Denne sag er bedst beskrevet af Søren Alkærsig i Fra Ribe Amt 1905: »En Smuglerhistorie fra 1729«. Den nedsatte kommissions forhørsprotokol, som er på 388 foliosider, findes i Rigsarkivet.²¹⁾ Beretningen om denne sags omfang og forløb kan her bidrage til at belyse, under hvor vanskelige forhold bromanden i Gredstedbro udøvede sin formodede kontrolvirksomhed. Anledningen til denne store sag var givet af en kaptajn af militsen ved navn Muth (Hans Adam Muth, kaptajn i Riberstiftske nationale Infanteriregiment, senere kaptajnløjtnant i Garnitionsregimentet i Fredericia), boende i Vilslev, som havde opbragt en drift stude mellem Kjærgaard og Vilslev, og som forfulgte sagen med en usædvanlig energi tiltrods for en særdeles håndfast og enig modstand fra alle. Det må bemærkes, at militsens officerer var forpligtet til at hjælpe toldvæsenet med at bekæmpe smugleriet. I dette tilfælde var den med stiftamtmanden i Ribe som formand nedsatte kommission så heldig at få gang i tilstæelserne, fordi der var en mi-

litssoldat mellem driverne. En række sager inddroges efterhånden, delvis fra foregående år, og der afhørtes mellem 3 og 400 vidner fra så godt som alle sogne mellem Lillebælt og Vesterhavet, dog de fleste fra vesteregnen. Under sådanne forhold kan det ikke forbavse, at bromanden bedst muligt søgte at undgå at komme smuglerne på tværs. Her citeres nu fra forhørsprotokollen, hvad der direkte angår Gredstedbro:

»*Tre og halvtredsindstyvende vidne (Søren Jensen, Tømmerbye fortsætter sin forklaring). . . .* Vinteren næst tilforn da Aaen var saaledes tilfrossen, at der over var fart, red hand fra Allerup for forpagterens kones broder, *Søren Schade*, i bemeldte Allerup med 8te heste og gik hand dermed over Gredstedbroe, hvor slaugbommen blev oplugt af en pige, og talte vidnet ikke med nogen, mens Søren Schade var selv i brochuset, og gjorde anstalt med bummens oplykkelse, straks derpaa fulte vidnet Søren Schade med disse 8te heste og gik dermed igjennem Farup ad Mejelbye, og over Aaen ved Neste Bjerrum vesten Riibe, og da vidnet kom noget sønden Ludstrup Dahl, imodtog *Søren Schade* hestene, og vidnet gik sin vej tilbage; under vejgs beegnedede dennem ingen, mens ifølge fra Allerup var *Thomas Jensen ibidem*, som førte 4te af disse heste, og disse tvende personer hjalp hverandre hestene saaledes at fortbringe.

Fjerde og halftrediesinds tyvende vidne Thomas Jensen boende i Allerup; efter aflagt ord og til hannem gjort formaning, forklarede og vandt, angaaende de 8te heste deres Udførsel fra Allerup til Lustrup Dahl for Søren Schade, ligesom forrige vidne Søren Jensen Tommerbye det udsagt og forklaret haver, og vidste da begge vidnerne intet videre.

Syvende og halftrediesinds tyvende vidne Broemanden Peder Christensen Schade af Gredstedbroe, møtte og blev tilspurt om der ikke forleedne Aars vinter gik 8te heste over Gredstedbroe som tilhorte *Søren Schade* i Allerup. Om same udi hans broebog blev antegnet og om hand derpaa gav seddel?

Hand vidste intet deraf at sige, var det sked, var det hannem uvidende, hafde samme tid en tienestepige ved navn Dorthe hiemmehørende i Molbeek.

Otte og halftrediesindstyvende vidne Søren Schade fremstod og tilstod at af forumvundene 8te heste, tilhorte hannem selv 5

stkr., og Christen Jensen i Lustrup Dahl 3 stkr., tilstod at hand hafde passeret med dennem over Gredstedbroc, og siden over ved Bierum, og derfra synder ud til Rejsbye[?] mose, hvor han solte sine; forklarede ellers at hand hafde faaet for 2de af de heste 17 rdl.; men prisen paa de øvrige erindrede hand sig ikke.«

Kommissionens domsindstilling, som blev den endelige afgørelse, lød således:

	Told	Mulct
»Søren Hansen Schade har uden tolderlæggelse udført 8 heste, hvorfor hand er tilfunden at betale	16 Rdl.	80 Rdl.
Broemanden Peder Christensen Schade, fordi hand ikke har haft bedre opsigts ved disse hestes udførsel		10 »
og dersom saadan Forseelse anden gang hos hannem befindes, da at have sin Tieneste og Stædets Fæste forbrudt.«		

Det sidste var en skrap advarsel, og Peder Schade vides da heller ikke siden at være kommet i ulejlighed for imødekommenhed mod smuglerne.

Vidneførselen viser, hvordan indretningen har været i Gredstedbro; der har været et lille bomhus umiddelbart ved broen, hvor en hjælper, i dette tilfælde tjenestepigen, har opholdt sig, hvorved iøvrigt broemanden, der selv boede i gården, fik mulighed for at hævde, at han ikke havde mærket noget til hestene. Når Søren Schade, der ejede hestene, selv var med ved passagen over Gredstedbro, er det nok, fordi han skulle ordne sig med broemanden eller måske allerede havde en aftale med ham. Vanskeligere er det at forklare sig, hvorfor hestene skulle over broen, når de alligevel skulle smugles ud, og der, som vi har set på kortet, var steder nok dertil; det skyldes dog nok det hårde vintervejr.

På grund af navnefællesskabet har det været antaget, at anledningen til et samarbejde mellem broemanden Peder Schade og Søren Skade fra Allerup

var indbyrdes slægtsskab. Noget sådant har imidlertid ikke kunnet konstateres. Søren Skades slægt boede i Allerup, Sneum og Lildarum, og hertil hørte blandt andre en af hovedmændene i den store smuglersag, Niels Skade, der var forpagter på Sneumbaard og havde en fæstegård i Lildarum, medens som tidligere omtalt bromændene i Gredstedbro hørte til en Ribefamilie.

Medens disse begivenheder fandt sted, sad *Engelstofts døtre* med bevillingerne på kroerne, også Gredstedbro. Som foran omtalt havde Oluf Engelstoft sørget for, at bevillingerne efter hans død gik over på hans enke og døtre; selv døde han 1712, enken havde derefter bevillingerne indtil sin død i 1722, og derefter deltes de således, at Otte Sophie fik Sønderho, Gredstedbro og Strandby, medens den alleryngste af de 15 børn, datteren Anna, fik bevillingen på Hjerting kro. Kroerne blev stadig drevet ved forpagter. Anna Engelstoft var gift med prokurator Jon Serup, der blev birkedommer i Hunderup Birk; muligvis var denne gode juridiske assistance medvirkende til, at hun benyttede sig meget af retsforfølgning, i al fald ses det af tingbøgerne, at hun i 20-erne førte gentagne og langvarige retssager mod et stort antal beboere i Hjerting med anklager mod dem for at herbergere og beværte fremmede, hvorved hendes krobevilling krænkedes.

Det ses ikke, at Otte Sophie har vist en lignende påpasselighed overfor bønderne omkring Gredstedbro; dette skyldes sikkert ikke manglende anledninger, men snarere, at hun ikke har sørget for et ordentligt krohus, som vi skal se senere. Der findes dog bevaret et dokument fra 1718, tiden da Engelstofts enke havde bevillingerne, som var udstedt af herredsfogden og blev oplæst af præsten, pastor Barckman, ved kirkestævne i Vilslev og Hunderup, angående »Utilladelig-

heden at holde Kro med Øl og Brendeviins Sal Gredstedbroe privilegerede Kroerie til stor Skade og Prejudice«.22)

Imidlertid kom Otte Sophie efterhånden til at sidde i trange kår; som følge heraf betalte hun ikke afgiften af bevillingen, 5 rigsdaler årlig, og stiftamtmanden rykkede hende ofte og gav hende advarsler om at fragte hende bevillingen.

Som tidligere omtalt var bevillingsforholdene i Gredstedbro af en særlig art på grund af stedets forning af fæstegård, toldkontrol og herberg; dette kan belyses gennem en amtmandsindberetning i 1735 om kroerne i amtet. Påbudet om en sådan indberetning findes i en forordning af 30. april 1734, der iøvrigt var en af de hyppige gentagelser af forbudet mod »utilledelige Kroholdere paa Landet«, som udstedtes »for at forekomme Kiøbsted-Handelens Føringelse, Consumtions-Intradernes Afgang, Sabbathens Overtrædelse og Landmandens Drukkenskab«, men som tillige indeholdt et påbud til amtmændene om at indsende fortegnelse over privilegerede kroer; de øvrige skal være afskaffede, da der ingen flere skal være end til de rejsendes nytte og i en og anden langt fra kiøbstæderne liggende by. Stiftamtmand Gabel sender da en sådan indberetning i januar 1735, som er gengivet her for alle Otte Sophies 3 kroer.

»Eylandet Sønderhoc. Privilegeret kro. 1722 bevilling til Otte Sophie Engelstoft for aarlig afgift 5 rdl. — Den ligger uden for de 2 mil fra Ribe og er fornøden. — Bemeldte kroholder har selv brygget og brændt, det er unaturligt at hente drikkevarerne i Ribe (storme m. m.).

Strandbye. Overfart til Fanø og undert. vente en eller flere dage. — Et privilegeret krohold forundt Otte Sophie Engelstoft. Afgift 5 rdl., men efter at kroeriet udi giæld er bortgaaet og soldt paa auction til Sr Søren Serup, er der siden 1731 intet kroeri. Hvis S. ikke betaler, faar en anden bevillingen.

Gredsted-Broe, som ligger inden Ribe Byes friheds district, er

og et privilegeret kro, hvoraf forberørte Sophie Engelstoft svarer aarlig til Amtstuen 5 rdl.

Men som der ick er andet huus, end det hvor udi Broe Inspecteuren boer, og de reisende ofte formeedelst hoie floeder baade af havet og oven vande, bliver tvungne til paa een eller fleere dage, sig der at opholde, saa er Broe Inspecteuren forpligtet, efter hans fæste brevs tilhold at herbergere slige fremmede, og at tappe oll og brendevin for dennem, som hand self lader brygge og brænde, uden derfor nogen afgift at svare ihenscende hand for inspectionen ved broen alleene har 10 rdl. aarlig løn af Kongens Cassa, og det i visse henseender er hannem til meere incommoditet end gavn og nytte at hand saaledes er pligtig at tage imod fremmede reisende, men vil Otto Sophie Engelstoft, som aarlig betaller de 5 rdl. til Kongens Cassa ligeledes lade et kroeric oprette, er det hende efter privilegiums tilhold aldeles u-formeent.«²³⁾

Indberetningen siger, at broinspectøren, med hvilken fine titel bromanden her for første gang ses betegnet, ifølge sit fæstebrev er forpligtet til at herbergere fremmede og at »tappe Øll og Brendevin for dennem«, og hvad der er mere overraskende, at han selv må brygge og brænde. Denne tilladelse må være blevet givet, siden Engelstoft i sit privilegium i 1688 fik ret til leveringen af disse drikkevarer fra Ribe. Det bliver herefter vanskeligere forståeligt, at Engelstofterne var så stærkt interesserede i at beholde bevillingen, da inspectøren selv havde ret og pligt til at herbergere og holde kro med udskænkning af egne drikkevarer. Interessen må så have ligget i, at privilegiet gav ret til at forbyde andet kroeri i nærheden, hvilken ret kunne gives Gredstedbro i forpagtning. Den i amtmandsindberetningen nævnte tilladelse til Sophie Engelstoft til ligeledes at lade et kroeric oprette skal efter det følgende forstås som en opfordring til at lade bygge et til herberg og krohold passende hus. O. S. Engelstoft er naturligvis under sine dårlige økonomiske forhold ikke i stand til at bygge hus, og da hun heller ikke betaler afgiften på de 5 rdl. årlig, får amtmanden ende-

lig 13. dec. 1735 pålæg fra rentekammeret om at tilkendegive hende, at der inden 6 måneder må være indrettet en kro ved Gredstedbro, da bromanden, der også har søgt om privilegium, hans ansøgning vil blive anbefalet. Der kommer nu mere fart i begivenhederne, allerede 3. april 1736 får O. Engelstoft anmodning om at gøre de nødvendige anstalter eller stille tilstrækkelig kaution, hvis ikke skal privilegiebrevet tilbagesendes, og den 9. april afstår hun sine privilegier for Strandby og Gredstedbro.

Da var der kommet en ny mand i Gredstedbro. *Peder Schade* var død i 1734.

Vester-Mundelstrup-Svitzer 1734-1811

VESTER

Med Peder Schades død i 1734 afsluttedes den anden af de ialt 5 perioder, hvori Gredstedbros kendte historie naturligt falder, og en ny slægt flyttede ind. I modsætning til de to foregående perioder, Kamptrup og Engelstoft/Schades tid, er det ikke det samme navn, der går igen fra ejer til ejer, idet forbindelsen knyttes på spindesiden, ved ægteskab.

Den ny beboer hed *Erich Laursen Vester*. Det vides om ham, at han i en længere årrække, nemlig fra 1725 og endnu i 1729 og 1732, sandsynligvis indtil kort tid før sin overtagelse af kroen, var ridefoged på godset Bramming, som da ejedes af generalløjtnant Chr. Rantzau-Friis eller hans enke Anne Benedicte Steensen, der iøvrigt i 1732 ægtede stiftamtmand Gabel i Ribe. Efter alt at dømme var der kun beskedne forhold i Gredstedbro i begyndelsen, men der forestod snart store forandringer til det bedre i mange henseender, kroprivilegium, selveje og sandsynligvis byggeri; i det hele indleddes med Erik Vesters tiltræden en blomstringstid for Gredstedbro, der varede århundredet ud, og som synes at have stået i stærk modsætning til de foran beskrevne på mange måder vanskelige forhold. Freds- og opgangstiderne, der nu gjorde sig gældende efter krig og landbrugskrise, har nok været den vigtigste baggrund for fremgangen, men den hurtige vending til det bedre i Gredstedbro er sikkert heller ikke uden forbindelse med dygtighed hos den forhenværende ridefoged og godsfuldmægtig.

Peder Schades død synes at have fundet sted i efter-

sommeren 1734, og Erich Vester må meget snart derefter være kommet dertil for at overtage stedet, idet stiftamtmand Gabel allerede 23. sept. s. å. udsteder fæstebrev til ham.²⁴⁾ Desuden må han have overtaget forpagtningen af privilegiet hos Otte Engelstoft. Vester beskikkes til at have den anordnede inspektion ved broen, men den for os interessanteste bestemmelse er dog, at eftersom »dette Sted fra Arilds Tiid af har været Herbergeere Huus for dend Veifarende til Huusleie og nødtørfdig Pleie, saa paaleger det Fæstetagerne dend Veifarende dermed for billig Betaling, herefter som forhen, at se forsiuned . . .« Rettigheden til at herbergere rejsende kan således ikke være indbefattet i forpagtningen fra Otte Engelstoft.

Gredstedbro huse har Vester naturligtvis overtaget, og da disse har været den forrige ejers ejendom, har han måttet købe dem; dette ses deraf, at Erich Vester 24. april 1735 i Gørding herreds tingbog lyser skøde på Gredstedbro huse efter afdøde Peder Christensen Schade. Hvad beværtningen af gæsterne angår, har vi set af amtmandens indberetning i 1735, at han da havde tilladelse til at brygge og brænde; men med den formelle bevilling til at drive privilegeret krohold gik det betydeligt langsommere, ganske åbenbart på grund af vanskelighederne med at formå den hidtidige indehaver Otte Engelstoft til at afgive den. Kort tid efter afgivelsen fik Vester meddelelse om, at han måtte holde kro uden afgift, men det blev ham samtidig pålagt selv at søge om privilegiet, og dette har han sikkert fået ret hurtigt. Endelig foretager Vester så nogle år senere, i 1741, det vigtige skridt at købe stedet til ejendom af kronen. Denne handel kan dog godt være blevet Vester pånødet af omstændighederne, da den fandt sted under en offentlig auktion over en lang række af kronens gårde i de omliggende byer, og han måtte da også låne pengene dertil. Prisen var 228 rdl.

I skødet bemærkes, at ejendommen »skylder aarlig Landgilde efter gammel Jordebog 5 Mark 5 Skilling og 1 Album, men i sidste aaringer svaret aarlig Landgilde 4 Rixdaler 2 Sk., anslagen udi Landmaalingens Matricul for Hartkorn Ager og Eng, een Tønde fiirc Skiepper og een Album . . . imod at bemelte Erich Wester eller dette Steds efterkommende Beboere, efter de ved Auctionen indgangne Conditioner blive ansvarlig til at forrette dend sædvanlige Told Inspection ved Passagen over Gredstedbroe . . .«²⁵⁾

At Vester som tidligere omtalt allerede ejede Gredstedbro huse bekræftes ved, at der i det samtidige skøde til Lorentz Hansen på Foldingbro toldsted, som iøvrigt var omtrent ligelydende, er gjort en tilføjelse efter »omrørte Gods« sålydende: » . . . med derhos beliggende Huus . . .«. Købesummen for Foldingbro var 174 rigsdaler 57 skilling, altså noget mindre end for Gredstedbro.

Det falder også i øjnene ved sammenligning med fæstebrevet, at den ny selvejer, der naturligvis stadig skal forrette broinspektionen, ikke fortsat forpligtes til at herbergere; det har nok ikke været anset for nødvendigt, når han selv havde kroprivilegiet.

Af vigtigt som var nødvendigt grundlag for Gredstedbros fremgang i den kommende tid, er nu kun bygningerne tilbage at omtale. I betragtning af myndighedernes gentagne klager over, at der ikke var passende hus til herbergeringen, må det omtrent med sikkerhed kunne antages, at Vester har nybygget eller ombygget huset. Det vides, at det var sket inden 1749, idet boopgørelsen efter Vesters død i dette år viser, at huset på denne tid var det samme, som det der stod i 1771 ved Vesters enke, Elisabeth eller Elisa Thodes død, og som blev helt fornyet i begyndelsen af 90-erne, og det er også sikkert, at der ikke var bygget, mens O. Engelstoft havde privilegiet. Desværre kender vi ikke

Peder Schades skifte, som kunne give os sikker oplysning om husets tilstand ved hans død i 1734. Men hvordan fik Vester råd til at bygge? Pengene til køb af selvejet lånte han i Ribe af cancelliraad, borgmester Veste Thomsen Lund.²⁶⁾ Ganske vist var lånet på 300 og købet kun på 228 rdl., men differencen har langtfra kunnet dække byggeriet. Det er da også rimeligt, at han har bygget tidligere, han var jo ikke længere nogen ung mand, og han synes at have giftet sig med sin noget yngre kone omtrent på den tid, han overtog Gredstedbro. Han har vel lagt penge op i sin tjeneste på Bramming; ved hans død i 1749 er obligationen på de 300 rdl. ikke betalt, men der er intet spor af byggegæld.

Lånet hos borgmesteren overdroges af dennes enke til Doctor Anchersen, der ejede det endnu, da Vester døde. Gælds brevet til Anchersen, hvori denne berømte mand får sin fortjente titulatur, er her for en lille del gengivet:

»Underskrevne Erich Lauridsen Vester, visiteur ved Gredstedbro, kiender og hermed vitterlig gjør, at jeg retmæssig skyldig er til velædle og velbyrdige Rector Ancher Anchersen, Land Physicus og Provincial Medius udi Riiber Stift, saa og Medicus og Stads Physicus udi Riibe, den summa grov dansk Courant klingende Myndt i 10 sk. stkr. tre hundrede rigsdaler hver rigsdaler til 96 sk. beregnet, som hand mig udi reede penge i samme Myndt til min nødvendig brug og uudgift laandt og med forstragt haver . . .

Riibe d. 2. juni 1747.

Erich Lauridsen Vester.«²⁷⁾

Gælds brevet blev i 1750 påtegnet:

»Indfriet og betalt af Told Visiteuren Monsr Peder Mundelstrup i Gredstedbro til hr. Doctor Anchersen efter hans paa obligationen teignede Qvitterings formelding. [Udslettelsen] skeede d. 1. apr. 1750.«

Det bemærkes, at lånebeløbet ikke er beregnet efter courantbanksedler, men i 10-skillingsstykker. Man har altså større tillid til mønten end til sedlerne fra Courantbanken, der var stiftet i 1737. Sedlerne var iøvrigt ikke altid indløselige.

Vi hører intet til Vesters forhold til smuglerne; han har vel som forhenværende ridefoged ikke tilladt den natlige udpraktisering over broen. Men iøvrigt gik smuglingen sin gang. Der havde kunnet spores en eftervirkning af den store toldsag, men forholdet mellem pris og told var således, at fristelsen var for stærk, og smuglingen fortsatte.

På Vesters tid indtraf der en begivenhed, der utilsigtet fik betydning for bekæmpelsen af uds muglingen af stude, nemlig kvægpesten som grasserede fra 1745 til 1747 og senere fra 1776 til 1782. For at hindre denne farlige smittes indtrængen i Nørrejylland søndenfra greb man til et så drastisk middel som at anbringe en tæt militærkordon langs toldskellet; denne måtte naturligvis også tage sig af den ulovlige trafik sydpå, og det viste sig at være det hidtil virksomste middel. Det var en usvigtende kontrol, der endogså påvirkede det personlige samkvem over åen, og det menes, at smugleriet blev næsten helt standset.

Alt — navnlig hans dødsbo, som vi senere skal se — tydede på, at Vester klarede sig godt i Gredstedbro; herimod strider det aldeles ikke, at han gerne ville være fri for at betale ekstraordinær formueskat i 1743-44, således som det fremgår af følgende ansøgning:

»Da jeg har kiobt mit paaboende Sted, som er af H. K. 1-4-1, dertil laant Penge 300 Rdl., dem jeg aarlig maa forrente, jeg haaber underdanigst de høje Herrer Commissionarierne holde mig formue Skats betaling befried.

Efter kongl. allernaadigst tilladelse brøger og brænder jeg self, det lidet, som her paa Landevejen, til fremmede og Rejsende

kand være at afsætte. Tienestefolk: hawer en gammel Huusmand og tvende Piger.

Testerer udi Gredstedbroc d. 7. Oktober A^o 1743.

Erik Vester^{a²⁸}).

Vester har ganske vist ikke noget stort folkehold, men han har dog 2 piger, medens hans forgængere ikke drev det til mere end een. Vi tager dette som tegn på, at han havde bygget nyt hus.

Erich Vester døde i 1749, den 7. marts, og 9.-10. april finder boopgørelsen og skifteforretningen sted. Den detaillerede bovurdering giver os en særdeles god lejlighed til at opgøre Erich Vesters stilling efter 15 års virksomhed i Gredstedbro. Det er derfor, såvel som til sammenligning med senere tiders status på samme sted, hensigtsmæssigt at gengive dele af det omfangsrige dokument.

Vesters enke var Madame Elisabeth Cathrine Thode, som nok har været yngre end han, da hun levede mere end 20 år længere; vi kan gætte på, at de blev gift omkring ved overtagelsen af Gredstedbro, idet der er oplysning om hjemmedåb — ved Doct. Med. Anchersen af Ribe — af en søn, der døde kort efter fødselen i 1737 og om en anden søn, der døbt Christianus Benedictus i 1740. Ægteparrets omgang er antagelig godt tilkendegivet ved, at Vesters tidligere kollega, ridefoged Christian Garp på Kjærgaard, var enkens lavværge, og sognepræst Knud Lang i Vilslev og Hunderup var formynder for den umyndige søn; det var den senere så bekendte præst, der får hovedæren for den tidlige udskiftning og andre bondereformer under Kjærgaard gods som rådgiver for Margrethe Rosenørn. I Gredstedbro har man nok haft et nært forhold til Vilslev præsten, der jo ikke var deres egen sognepræst; Gredstedbro lå i Jernved sogn. Uden forsøg på at drage nærmere slutninger deraf bør det også noteres, at sønnen, der døde, blev døbt Christian,

og den næste fik samme navn, hvilket var sædvane, men i den latiniserede form Christianus, hvilket vist var usædvanligt undtagen for latinere; det blev Christianus ganske vist senere, men han fik navnet allerede i dåben — hvis man kan stole på Lengnicks kirkebogsudskrifter.

9. april 1749 holdes der skifte i Vesters dødsbo ved Peder Ussing, Ribe, vurderingsmænd var Niels Andersen og Peder Hansen, begge af Gredsted. Tilstede var enkens laugværge Christian Garp og Christianus' formynder pastor Knud Lang.

Af boopgørelsen gengives:

Sølv og Guld

	rd. mrk. sk.
1 guld ring med dend sal. mands navn paa, andseet af verdie	1 - 2 -
1 bedre dito med aars tal 1736 paa af verdie	2 - 3 -
8 sølv skeede vog 25 lod à 3 mrk. er	12 - 3 -
2 sølv tomles vog 7 lod 3 Q ^{ter} à 3 mrk. er	3 - 5 - 4
1 snus taback dose vog 6 lod og 3 q ^{ter} er	3 - 2 - 4
1 par sølv skoe spender af verdie	- 4 -
1 par sølv lænke knaper	- 1 -
1 sølv lomme uhr	5 - -

(Genstande af guld og sølv, tin, kobber, messing og malm og jernfang er ikke fordelt på stuerne, men opført i særlige grupper).

I huset var: Dagligstuen, Sove Cammeret, Stor Stuen, Kiøckenet, Øll Cammeret, Brøgerset, Loftet, Gieste Cammeret, Material Cammeret, Gaarden og Udhusene.

Der er sengepladser i alle stuerne, dog ikke i ølkammeret og materialkammeret, men nok i køkken og bryggers, hvor pigerne antagelig havde sovested, ialt 8 udstyrede senge foruden adskillige stabel-sengesteder og bænke, der nok har kunnet bruges til overnatning i drivetiden, for ikke at tale om høladen.

Boet er ikke i særlig grad præget af de værdifulde guld- og sølvsager og kister, som ofte fandtes også i velhavende bondehjem, selv om man må regne med, at enkens personlige ting ligesom hendes gangtøj ikke er medtaget i vurderingsforretningen. Det bemærkes, at Vester havde en guldring med årstallet 1736, hvilket kan tages som en yderligere bekræftelse af, at brylluppet har stået ved den tid.

Der findes rigeligt af tinfade- og tallerkener og service af enhver slags, som hører til krodrift. Vi må heller ikke glemme det meget værdifulde brændevinstøj af kobber, der var sat til 24 rdl., ligeså højt som flere senge eller flere kreaturer tilsammen; dette tøj var ikke nogen sjælden genstand i en større husholdning på landet, tværtimod, men vi havde ikke set det på listen, hvis kroen ikke havde haft ret til at brygge og brænde. Kakkellovnen, der stod i dagligstuen, altså der hvor gæsterne opholdt sig, var på den tid ikke almindelig på landet, i al fald ikke hos bønderne, men nok i købstaden.

Bøgerne befandt sig i sovekammeret. Vurderingsmændene har fået takseret omtrent en snes stykker, inden de er blevet træt deraf og har angivet resten som »adskillige gamle bøger«. Antagelig er dette en fyldig bogsamling for ikke-studerede folk. Bøgernes art er vist typisk efter tiden og omstændighederne; i pietismens tid er det rimeligt, at de fleste af bøgerne bliver bibler, postiller, salmebøger og andre kirkelige skrifter — man stod jo da også i Gredstedbro i et nært forhold til præsten — men der fandtes også lovbøger, Danmarks Riiges Herlighed og Hvitfeldts Krønike.

Vesters forsyning af gangtøj er virkelig imponerende, 7 kjoler, 5 par læderfodtøj, adskillige nattøjer og slåbrokker, 17 par strømper foruden alt andet tilhørende; selv om den velstillede mands »Liv- og Gangklæder« dengang var en del af familiens velstand

ligesom hvad der var i husmoderens kister, spørger man alligevel sig selv, om Vesters personlige udstyr ikke er præget af, hvad der krævedes af ridefogden på det adelige gods.

Såvidt det kan skønnes, var inspektøren ikke særlig flot kørende, hvilket ellers var noget, man på de tider lagde megen vægt på. I al fald var der kun 2 heste, hvoraf den ene var gammel; kreaturholdet og landbruget i det hele tager sig ikke ud af ret meget, nemlig 2 køer, 2 kvier, 8 får med 5 lam, 1 får og 1 vædder på foder, 2 svin og 2 bistokke til halvt med præsten i Jernved. Ialt sattes løsøret til 413 rd.

Selve ejendommen sattes til 228 rd., 7 sk., samme pris, som da Vester købte den. Således ser det, mærkeligt nok, ikke ud til, at der er taget hensyn til værdien af bygningerne. Formuen beløb sig til ialt 641 rd., 8 sk. Passiverne bestod af dr. Anchersens obligation på 300 rd., tjenestefolkenes tilgodehavende løn, begravelsesomkostninger og udgifter ved skiftet, ialt 335 rd., 1 mark, så der blev 305 rd., 5 mark, 8 sk. til lige deling mellem enken og hendes søn. Christianus' part blev stående hos moderen, der skulle forsyne ham med føde og klæder og »anden christelig optugtelse«, til han blev 18 år, hvorefter han skulle have renter og klare sig selv.²⁹⁾

Gredstedbro var øjensynlig ikke noget uanseligt sted. Gæsteriet har nok ikke været så helt ringe, selv om Vester siger anderledes i sin ansøgning om skattefritagelse, men hvis vi havde håbet at se vidnesbyrd om studedrifterne, så er vi blevet skuffet, til trods for at skiftet foregår lige i forårets drivetid.

Vester blev begravet i Jernved, hvor hans gravsten endnu findes. Den er for tiden anbragt ved det sydlige dige.

Efter sin mands død i foråret 1749 havde enken Elisabeth Thode i og for sig god støtte til at drive sin virksomhed videre, nemlig sin egen lavværge ridefogden på Kjærgaard og sønnens formynder, den landbrugs-kyndige og sikkert meget praktisk dygtige præst i Vilslev. Imidlertid behøvede hun ikke hjælpen ret længe, idet der var en anden mand rede; allerede samme efterår, 19. septbr. 1749, holdt enken bryllup med *Peder Mundelstrup*. Der kom altså nu et nyt navn, men ikke en ny slægt til Gredstedbro. Der kan ikke gøres rede for, hvem Peder Mundelstrup var, og ej heller hvor han kom fra. Det eneste, der kan hentyde til hans formueforhold, er at lånet hos doktor Ancher- sen er udslettet af protokollen et halvt års tid efter giftermålet, ifølge påtegning på pantebrevet.

Jernved sogns kirkebog meddeler: »Onsdagen 3. Marts 1751 til Daabs publication Mons' Mundelstrups hjemmedøbte Datter Erica af Gredstedbro«. Denne datter førte til sin tid familiebesiddelsen videre. Der var ikke flere børn — i hvert fald var der ingen levende i 1770 — end Erica og halvbroderen, der var døbt 21. august 1740 og altså var en halv snes år ældre end søsteren. Hvis det er rigtigt, hvad kirkebogsudskriften udviser, at Christianus Benedictus er døbt således, har han uden tvivl fra fødselen været bestemt til at gå den studerende vej, d. v. s. blive sat i Ribe lærde skole. Dette kan være ganske rimeligt; forældrene var ganske vist temmelig sikkert ikke af præstefamilie, hvor sådant var normalt, men de hørte heller ikke til bondestanden, hvor det var sjældent; desuden kan omgangskredsen have tilskyndet, navnlig synes det naturligt, at drengens senere formynder, præsten Knud Lang, har rådet dertil, idet han selv var student fra Ribe Skole og ovenikøbet havde været hører der,

inden har fik præstekald, i den berømte rektor Chr. Falsters tid.

Det træffer sig således, at vi ved en hel del, vel ikke om selve skolegangen, men om hans ophold i Ribe i disciplenårene, idet der findes tinglæst et såkaldt arveafkald, hvori Christianus erklærer, at han har fået fuld dækning for sin fædrenearv. Det er udfærdiget i sommeren 1762, da han afsluttede mesterlektien og blev student, og hans stedfader gør her detailleret rede for sine udgifter siden drengens 18-års fødselsdag, da moderens forpligtelse ifølge Vesters skifte til at underholde sønnen udløb, og han dermed fik adgang til arven. Det ses ikke, om Christianus kun har været i Ribe Skole i de 4 år, opgørelsen omfatter, eller om han er kommet der før; han kan jo godt være blevet undervist af sin formynder, præsten i Vilslev.

Afkaldet lyder således:

»I Jesu Navn, har jeg begynt et regnskab med Christian Vester, min stifson, da hand dend 16. augusti 1758 fylder sit 18. aar, den forhen forgangne tiid fra 1752 dend 2^{den} julli til 1758 dend 16. augusti, har jeg aldeles ikke antegnet, romer 6 aar og nogle maa-
neder, mens nu for denne tilbageværende tiid vil antegne de største udgifter som følger.

Nembl. fra Meckli 1758 til Meckli 1759 har jeg betalt madam Hygum i Ribe efter accordt for cammer og et maaltid mad om dagen 11 rdl., dend ovrigt spisning, seng, varme og lius og oll har jeg selv forskaffet ham saavel som vasken, skoe, støvler, lindtøj, paruger, bøger med videre smaaudgifter anføres ikke. 1759 dend 12. octobr kjøbt klæde til en sort klædning à allen 1 rd., 8 sk., de øvrige requisita anføres ikke, mens in alles ansættes for 12 rd. — 1760 dend 24. april har han faaet een blaae klædning allen af klædet til 1 rd., 8 sk. ansættes ligeledes in alles for 12 rd., fra Meckli 1759 til Meckli 1760 betalt Mogens Rotgyder for et maaltid mad om dagen, cammer, teevand og fornoden oll, efter accordt 16 rd., lius, seng, varme, vasken og øvrige spisning forskaffer jeg ham selv. — 1761 d. 8. jan. betalt til Sr Gerder i Ribe for klæder til 1 reise eller saxtut [?] kiortel samt andre requisita efter given regning 6 rd., 12 sk., samme dato betalt til Mads Aabye Skreder i Ribe for bem^{te} reise kiol at sye

saavel som en deel andet hand har forskaffet efter hans regning med 1 rd., 3 mrk., 5 sk. — den 10. april 1761 betalt parückmager Rosenbom i Ribe for 1 nye parück 1 rd., 2 mrk., for 1 aars acomoderen 1 rd. — den 3. maj 1761 betalt for et par støvlefodder 1 rd. — dend 4. maj 1761 Christianus kommer i Mester Lectie betalt til hr. Rectoren i Ribe 2 rd. — ligeledes samme dato betalt til hr. Conrector Montagne 1 rd. — enu samme dato betalt til Magnus Rotgyder i Ribe for 1 maaltid mad om dagen, fornøden øll, teevand og cammer fra Meckeli 1760 til paaske 1761 med 8 rd. — varme lius og seng og dend øvrige spisning samt vasken skaffer jeg selv, dend 4. maj 1761 betalt for 1 kappe 1 rd., 1 mrk., dend 21. juni betalt til skræder Aabye i Ribe for arbeide til Christianus nembl. for hans sorte klædning at vende og noget meere efter regning 2 rd., 4 mrk., d. 12. octbr. 1761 betalt til Peder Rotgyder i Ribe efter accordt fra paaske 1761 til Meckeli 1761 for et maaltid mad om dagen, fornøden øll, teevand og cammer 8 rd., varme, lius, seng og tvet skaffer jeg selv — dend 12. decemb. 1761 betalt til skræder Aabye efter regning for 1 blaae klædning at vende samt fornødne requisita dertil saa og omgiord hans contor kiol med 2 rd., 2 mrk., 4 sk. — dend 16. febr. 1762 betalt for aviser 1 rd., 2 mrk., dend 9. aprili 1762 betalt til parückmager Rosenbom i Ribe for 1 nye parück 1 rd., 2 mrk. — nok for 1 aars acomoderen 1 rd. — dend 5. marts 1762 betalt for een regning til Christianus til klæder og lindtøj som regningen udviste 52 rd., 4 mrk., 7 sk. — dend 2. maj 1762 betalt for 2 par sorte strik strømper 2 rd., 1 mrk., 8 sk. — dend 21. maj 1762 betalt til Sr Rector Hansen for Christianus Testimonium 5 rd., 4 mrk. — enu samme dato betalt til urmageren Foersom i Ribe resterende penge for 1 lomme uhr 5 rd., samme dato betalt til hr. Conrector Hansen 2 rd., 5 mrk. — dend 21. maj 1762 betalt til skomager Christen Svendsen for 1 par skoe, 1 par støvler og et par tøfler samt 1 par støvler forsaalet 4 rd., 2 mrk., 8 sk. Ved samme dato betalt for 1 hatt 4 mrk., 4 sk. — dend 29. maj 1762 betalt til Peder Rotgyder i Ribe for 1 maaltid mad, øll og teevand samt cammer fra Meckels Dag 1761 til dato 8 rd., 4 mrk., varme, lius og tvet og seng har jeg selv forskaffet ham, — ligeledes betalt d. 29. maj for 1 korde 1 rd., 2 mrk. — nok betalt for hans lindtøj at sye 2 rd., saa og betalt Vidsted Købke i Ribe som hand som paa min regning for nogen tiid siden der har taget 1 rd., 1 mrk., enu dend 29. maj betalt til Sr Hans Gerder i Ribe for 1 rejse cuffert 3 rd., nok betalt for een nathue 2 mrk., 12 sk., enu dend 29. maj betalt til Philip Knapmager i Ribe 5 rd., 9 sk. som hans regning udviste, saa og betalt samme dato til Mads Aabye, skræder i Ribe, som

ligeledes hans regning udviste med 11 rd., 15 sk., enu bliver ham leveret til reise penge 30 rd. — bliver ialt 228 rd., " mrk., 4 sk. hvorfra afgaard de mig til indtægt af [?] 17 rd., 5 mrk. bliver saa 210 rd., " mrk., 4 sk., saaledes at være i sandhed rigtig andført.

Gredsted Broe d. 29. maj 1762 testerer, P. Mundelstrup.

Naar min kiære stifson, Christianus Vester, giver mig underskrevne her paategnet sin afkald for den ham efter hans afgangne fader sal. Erik Vester tilfaldne fædrene arv 152 rd., 5 mrk., 12 sk. samt for den deraf forfaldne rente indtil dato, som jeg efter skifte brevet var pligtig til at betale ham fra den 16. august 1758, da han opfuldte sit alders 18 aar, forlanger jeg ikke noget vederlag af ham, for det overskydende, som jeg efter forestaaende reigning har udbetalt for ham meere end som hans arve part med renten indtil datum kunde beløbe sig til, men vil derfor her med give ham fuldkommen Qvittering, ligesaa og forsikerer ham om ald faderlig kierlighed og tieneste her efter, i haab at hand ved en honet og skikelig opførsel gjør sig dertil meriteret,

Gredstedbroe Darum ut supra, P. Mundelstrup^{α.30)}

Peder Mundelstrup har slet ikke været nøjereg- nende med, hvad han har skrevet op af udgift på sin stedsøn, men alligevel er de samlede udgifter løbet så meget op, at de overstiger arvebeløbet betydeligt. Vi får særdeles god og detailleret besked om, hvad det koster at holde den unge mand i Ribe skole. Selv om det er meget længe siden, kan det måske interessere de egnsfolk, der siden har holdt børn i denne skole under lignende forhold. Mundelstrups udgifter steg stærkt med tiden, fra det første år, da Christianus boede hos Madam Hygum i Sortebrødregade og levede for godt en snes rigsdaler fra Mikkelsdag til Mikkelsdag, og til han kom i mesterlektien i 1761, men rigtig fart kom der dog først på i foråret 1762, da mesterlektien afsluttedes, og studenten skulle udstyres til rejse. Da skulle der blandt andet anskaffes lommeur, rejsekuffert, nat- hue og kårde, og han fik 30 rigsdaler i rejsepenge. Som det ses, beløb de samlede udgifter i de 4 år sig til 228 rigsdaler ialt, og når man, som i de dødsboer her er

omtalt, sætter en hest til noget over og en ko til noget under 10 rigsdaler, kommer man til en pris på henimod en snes heste og køer for en periode, der svarer til et gymnasieophold i Ribe nu til dags; så kan interesse-rede selv komme til deres sammenligningsresultater, men mindre bekosteligt end nu tildags har det ikke været.

Der var nok ikke megen forskel på Madam Hygum eller Peder Rotgyder og nutidens pensionatsværtsfolk. Christianus har iøvrigt ikke som så mange af disciplene dengang haft nogen vanskelighed ved at klare sig med føde og klæder, han har udover det ene daglige måltid i sit logi fået sin gode forplejning hjemmefra; det var nemt at komme de små halvanden mil hjem til Gredstedbro, ville han ikke gå, kunne han køre med Gredsted- eller Vilslev bøndernes vogne, som kom til staden. Kan man forestille sig, at han havde en høne med til en hører på tilbageturen til Ribe?

Skolens rektor var dengang Jens Hansen, der var dygtig, og konrektoren var Thomas Montagne, der voldte megen forstyrrelse, hvorom kan læses i Bjørn Kornerup: Ribe Kathedralskoles Historie.

Den unge student blev jo udstyret til en rejse, men hvorhen denne gik, ved vi ikke noget om. Han kom i samme år til universitetet i København, men det er dog nok sandsynligt, at der var tale om en mindre udenlandsrejse først; sådant var jo brugeligt, når der var penge dertil. I hvert fald var han i København allerede i sit dimissionsår 1762, da han blev immatrikuleret ved universitetet sammen med 3 andre studenter fra Ribe skole. Han nåede dog ikke at få embeds-eksamen og blive præst, som vel havde været hans agt, men måtte som så mange andre studerende nøjes med at få degnekald. Han var i 30 år velagtet sogne-egn for Lunde og Outrup menigheder.³¹⁾ Ved sin moders død i 1770 giver han afkald på sin mødrearv, så det

må antages, at han har fortsat sit universitetsophold, så længe den ham tilkommende arv efter moderen strakte til.

Imidlertid gik livet sin gang i Gredstedbro — også i den henseende at det stadig var lige påkrævet at passe på smuglerne. Selv i et samtidigt bryllupsdigt (fra 1748) findes hentydning til smugleriet:

» . . . før skal Bondens Koe ei faae,
som bor langs med Kongens Aae,
hvert Aar femten Kalve,«
før Brudeparret skal af vanheld trykkes.

I landsbyerne i en vis afstand fra åen og syd for denne fik køerne et brændemærke på hornene og var så fritaget for told. Følgen var, at når de atter førtes over åen, kunne de få en kalv med, som man sagde, koen havde født.

Der kan være anledning til at omtale en af de reformer i grænsebevogtningen, som myndighederne foretog på den tid, nemlig ansættelsen i 1760 af 10 såkaldte »Vadstedsridere« til erstatning af de 6 »Udridere«. På kortet, som er vist foran, er der afsat nogle patrouillebetjent huse, som antagelig har været disse 10 vadstedrideres boliger; de fandtes vistnok ikke på det oprindelige kort fra 1727, men kan være indtegnet på den her benyttede ny udgave fra 1786, der må være lavet i anledning af arbejdet med toldreformerne på den tid. Der er et sådant hus ved Spangen i Vilslev og et ved Hjortlund, hvor der fra gammel tid var vadested eller spang over åen, men ved Gredstedbro var der intet patrouillehus, her skulle broinspektøren (bromanden) antagelig sikre kontrollen. I en senere gengivet instruktion af 1. jan. 1812 fastsættes, at kontroløren, som nu var toldembedsmand, skal deltage i patrouilleringen, når han har tid; ellers skal hans edsvorne karl besørge dette alene.

Hvor vanskeligt, ja, umuligt, det må have været for bromanden at udøve denne kontrol effektivt, klemt som han var mellem toldembedsmændene på den ene side og smuglerne og befolkningen på den anden, er tidligere flere gange berørt og er illustreret blandt andet ved den store smuglersag i Peder Schades tid; det er dog rimeligt at erindre om, at forholdene var uforandrede også i Mundelstrups tid, og til at vise dette kan blandt de sikkert mange tilfælde af konflikter vælges et par tildragelser i 1771, som vakte opmærksomhed på grund af særlige omstændigheder. Den første af disse sager drejede sig om 10 stude, som en sen aften blev anholdt mellem Hunderup og Kjærgaard af 2 toldbetjente og af dem indsat i Gredstedbro, hvorfra de om natten blev bortført med magt. Præsident Peder Ussing og rådmand, byfoged Niels Lund i Ribe blev sat til som commissarier at undersøge og paakiende sagen.³²⁾

Det er vel navnlig den usædvanlige frækhed, der var udvist af smuglerne ved at fjerne de allerede konfiskerede stude ved indbrud, i forbindelse med Ribetoldernes ærgrelse over tabet af den tilsyneladende sikre store gevinst, der har foranlediget sagen overdraget til præsidenten og rådmanden i Ribe; men det var ikke den eneste sag, der overdroges til de to mænd som commissarier. Om foråret samme år var »Grændse-Controleurerne under Riibe Toldsted District Christian Jurgensen West af Jedsted og Jens Borring af Kierbøl kommet over 20-30 stude ved Hjortlund« og havde konfiskeret dem; men på vejen til Ribe var der kommet en flok mennesker tilstede, som havde taget studene igen og drevet dem tilbage over åen. Også denne sag henvistes til kommissærerne.³³⁾ Den sidstnævnte sag har Mundelstrup antagelig ikke været indblandet i; om han har været det i den første, kan ikke oplyses, da sagen løb ud i sandet

af mangel på bevis, men sagerne — og deres udfald — viser, hvor vanskelig en stilling broinspektøren stadig havde mellem tolder og smugler. Under Mundelstrups efterfølger skulle denne stilling næsten få officielt stempel, inden der ved toldreformer kom klare linier.

En anden offentlig foranstaltning, som havde interesse for Gredstedbro, var en fortsættelse i 1757 af den lange række af forordninger angående ulovligt krohold på landet; der lægges nu afgørende vægt på drikkeriets skadelighed.

»Om Misbrug med Brændeviins-Drik at afskaffe, med videre, udi Danmark forbydes alle til Kroehold paa Landet Priviligerede efterdags at falholde og sælge Øl, Brændeviin eller anden stærk Drik til andre end Reysende, og de i Nærværrelsen Boende, som lade det hendte fra Kroerne, til eget Brug i deres Huuse; og ligeledes forbydes Bønder, saavel som andre, der ikke ere Reysende, at indfinde eller sætte sig i Kroerne, for der at drikke . . .

. . . civile eller militære betiente, proprietairer, forpagtere, præster, degne maa fortsat brænde, men ikke selge . . . «³⁴)

Kromanden — i Gredstedbro var det Mundelstrup — måtte altså nok sælge til bønderne til deres forbrug hjemme, men han måtte ikke have dem siddende, hvis de ikke var rejsende, hvilket nok har voldt nogle slemme fortolkningsvanskeligheder; de privilegerede privatfolk måtte derimod ikke mere sælge ud af huset, og ved forordn. 2. sept. 1773 blev det dem helt forbudt at brænde.

Peder Mundelstrup drev Gredstedbro i 26 år, til 1775, da han overlod ejendommen til sin datter og svigersøn. Hvad der tildrog sig i den første snes år, eller rettere det materielle resultat heraf, er vi så heldige at kunne gøre os et begreb om ved at sammenligne Vesters skifteregistrering i 1749 med et ganske tilsvarende dokument angående registrering og skifte ved madam Mundelstrup, Elisabeth Thodes død i de sidste dage af 1770.

Kirkebogen meddeler, at 27. dec. 1770 begravedes Mad. Elisa Cathrina Mundelstrup født Thode af Gredstedbro. 19. jan. 1771 foretoges registrering og vurdering af boet, og 20. maj skiftedes. Forretningen foretoges af Niels Ussing, Ribe og Anders Schytte, Øllufgaard, på henholdsvis stiftsbefalingsmandens og herredsfogdens vegne, og testes var Hagen Jørgensen, Jernvedlund, og Jørgen Nielsen, Jernved. Tilstede var foruden enkemanden og hans datter, som da var 19 år, tillige Mundelstrups stedsøn Christianus Vester, dels på egne vegne, dels som tilsynsværge for sin halv-søster Erica. Af skiftets afslutning ses, at der forelå et afkald fra Vester, som gik ud på, at han allerede havde fået sin mødrearv og derfor intet videre havde at fordre. Boet deltes derefter lige mellem Mundelstrup og Erica. Datterens part blev stående i boet som 1. prioritet og til 4 pct. rente.³⁵⁾

Huset rummede følgende værelser: dagligstuen, sovekammeret ved dagligstuen, storstuen, kammeret ved siden af storstuen, køkkenet ved storstuen, bryggers, gæstekammer, bagekammer, køkkenet, spisekammer, kælder, der svarer så nær til indretningen i 1749, at nybygning eller større ombygning sikkert kan udelukkes; nogle mindre rum er øjensynlig blevet indrettet til husholdningsbrug, og staldpladsen må være udvidet.

En gennemgang af løsørestandene giver indtryk af, at der ikke er tilkommet flere egentlige værdigenstande, som sølvtoj eller lignende, end der fandtes i 1749, medens der er anskaffet en del moderne brugs-genstande, således et stueur i dagligstuen (skænkestuen), ligesom en bilæggekakkelovn, der var vurderet til 4-5 rigsdaler i 1749, nu er erstattet af kakkelovne til ialt 17 rigsdaler, der opvarmer både dagligstue, sovekammer og storstue. Værtsfolkene har øjensynlig lagt vægt på at sørge godt for gæsternes velbefin-

dende. Man kan jo her erindre sig, at der siden forordningen 1757 mest måtte regnes med langvejsrejssende, der krævede flere bekvemmeligheder end omegnens bønder. Til deres egen bekvemmelighed har de dog anskaffet en dyr stadsvogn til 30 rigsdaler i stedet for postvognen. Derimod ser det kun ringe ud i biblioteket; adskillige bøger er forsvundet, således lov-bøgerne, og af nye er der kun tilkommet »Kong Carl den 11^{es} Liv og Levned«. Christianus har nok taget med sig, hvad der var af interesse for ham.

Det er mærkeligt, at det kostbare brændevinstøj, der i 1749 vurderedes til 24 rigsdaler, i 1770 er forsvundet, eller snarest genfindes i en post »Noget gl. Kaaber«, som findes i bryggerset og er vurderet til 10 rigsdaler. Det må betyde, at kroen har opgivet brændingen og er gået over til at få sine drikkevarer fra byen, skønt Mundelstrup jo havde tilladelsen.

Et meget forøget kreaturhold omtales senere.

Den samlede opgørelse af boernes indtægter og udgifter er i flere henseender af interesse og opstilles her.

	1749	1770
	Rdl.	
Løsøre	413	474
Gaarden	228	600
Resten		451 (engen og Brokjær)
<hr/>		
Indtægt ialt ...	641	1525
Udgift	335	789
<hr/>		
Beholdene midler .	306	736

Det må bemærkes med det samme, at der i bo vurderingerne næsten ikke spores nogen prisstigning mellem de to tidspunkter, hvorfor beløbene skulle være udtryk for virkelige stigninger i værdierne.

Selve gården på 1 td., 4 sk., 1 alb. i hartkorn er i

vurderingen steget fra 228 til 600 rigsdaler. Dette er vanskeligt at forklare, når vi vil fastholde, at Gredstedbro huse var købt før den første vurdering, og at der ikke er foretaget nogen egentlig nybygning i Mundelstrups tid. Der er i så fald næsten ingen anden forklaring, end at Vesters selvejerkøbesum fra 1741, de 228 rigsdaler, ikke er blevet forhøjet med værdien af husene, der jo i forvejen var købt af P. Skade, ved vurderingen i 1749.

Det er dog af betydelig større interesse at konstatere Mundelstrups stærke udvidelser af jord og besætning; af jorder har han købt et stort engskifte i Farup enge til 300 rigsdaler samt taget i fæste noget agerland i Gredstedbro kiær (senere Brokjær), som »blev anset af værdie for stervboen for 150 rdl.«, endvidere er besætningen af heste og køer fordoblet, af småkreaturer flerdoblet, og der holdtes nu 4 store stude á 26 rdl. parret.

Det er tydeligt, at Gredstedbro nu er i fremgang; det grundlag Vester som foran omtalt lagde på forskellig måde, har Mundelstrup bygget videre på, og efterfølgeren Svitzer foretog endnu stærkere udvidelser og satte kronen på værket med opførelsen af den smukke ejendom, på én gang landevejskro og storgård, som de ældre af os endnu kan huske. Med denne stadige fremgang i den største del af 1700-årene følger Gredstedbro den almindelige økonomiske fremgang i Danmark op til krigen med England, og man føler det energiske og optimistiske halve århundrede som en nødvendig baggrund for Gredstedbro-ejernes store planer og deres virkeliggørelse; at der omkring århundredskiftet ved Svitzers død indtrådte stilstand og tilbagegang, harmonerer jo også med den almindelige tilstand. Det er sandsynliggjort af de gengivne skifter, at det ikke var kroeriet, der var hovedgrundlaget for trivselen, men udvidelsen af landbruget, som jo havde

gode tider. Der må selvfølgelig have været besøg af et voksende antal rejsende, men lokale folk måtte jo ikke komme og »sidde«, ligesom studedrifterne var i tilbagegang — mod denne sidste tendens strider det ikke, at Mundelstrup øjensynlig i første række udvidede sit landbrug ved at lægge sig efter egens traditionelle studefedning. Det er ikke usandsynligt, at Mundelstrup allerede før sin Gredstedbro-tid var studehandler og i denne egenskab var kommet dertil — og blev der. Det ville i så fald ikke være sidste gang, dette skete, hverken i denne drivkro eller andre steder.

Endelig hæfter man sig i boskiftet 1770 derved, at Mundelstrup har måttet gøre ret betydelig gæld i anledning af sine udvidelser; af gældsposterne er der ialt over 500 rigsdaler, der gør indtryk af at være egentlige lån, ikke driftsgæld. Pengene er lånt hos forskellige i nabobyerne, hvoraf ses, at Mundelstrup har haft god kredit på egnen og ikke således som Vester behøvede at gå til Ribe-kapitalister for at låne. De største lån var 200 rdl. hos Niels Tæcker i Jedsted, 200 rdl. hos Hagen Jørgensen i Jernvedlund og 100 rdl. hos Poul Nissen, Starup og 80 rdl., 5 mk., 8 sk. børnepenge af arv tilfalden jomfru Fiord i Ringkøbing.

Det kan være passende at slutte omtalen af Gredstedbro i 1760-årene med gengivelse af beskrivelsen af dette sted i Erik Pontoppidans Danske Atlas 1769, der lyder således:

»Ved Gredstedbroe-Huus, hvor Kongens Navn i Chiffre staaer over Døren, saa kaldet af Broen som der ligger over Konge-Aaen, angives det Quæg og de Varer, som føres fra Nørre- til Synder-Jylland, og skal fortoldes i Ribe«.

Efter hans kones død varede det kun et halvårs tid, før Mundelstrup trak sig tilbage fra styret i Gredstedbro. Ligesom ved Vesters død stod der også nu en efterfølger parat, denne gang gennem ægteskab med Erica. Dateret d. 10. juni 1772 oprettede Mundelstrup en »Contract« med datteren og den tilkommende svigersøn, hvorefter de skulle overtage hele bedriften mod at give ham opholdet.³⁶⁾

Ved denne overenskomst afstår Mundelstrup al sin ejendom, besætning og bohave af enhver art »uden alleene alle mine liv- og gangklæder, og min sæng jeg ligger paa, samt en eege chatol . . .«, og til gengæld skal datteren og svigersønnen »give ham hans ophold med anstændig føde og klæde saalænge hand lever, uden at hand skal være forbunden derfor at gjøre nogen tjeneste, og det ligesaa got i alle tilfælde, som vi selv nyder og kand afstedkomme, lys og varme, med opvarning og tilsyn som han kand være tiendt med efter hans helbred og tilstand, item til en haand skl. aarlig 10 rd. som betales hvert aars decembr.« Men hvis han vil flytte andetsteds hen, skal han have 60 rd., og i tilfælde af at Erica dør uden arvinger, skal de 60 rd. forhøjes til 100. Mundelstrup skal kun have pant i ejendommen for selve opholdet og for afløsningssummen, hvis han flytter.

Dette dokument sætter punktum for Mundelstrups livsgerning. Det ses af udtrykket »tilkommende hustrue«, at brylluppet endnu ikke havde fundet sted; ordningen forekommer derfor meget hastig, så det må næsten antages, at Mundelstrups helbred spillede ind. Han levede dog til 1779, og kirkebogens meddelelse: »6. August 1779 begr. Sr Peder Nielsen Mundelstrup. Told-Visiteur i Gredstedbro« er det sidste, vi hører om ham.

Kontrakten blev udfærdiget i Outrup hos Christianus Vester, der underskriver som vitterlighedsvidne, og det er sidste gang, vi ser ham omtalt i forbindelse med hans fødehjem Gredstedbro; han var i embede til 1798. Det andet vidne er birkedommer Hans Smidt til Frøstrupgaard i Lunde sogn, der var fra Vilslev.

Frederich Svitzer og Erica Mundelstrup blev gift et par måneder senere, d. 26. sept. 1772; han var da ifølge kirkebogen 37 år, hun 21; han kaldes i kirkebogen farversvend. Det var nu igen, ligesom da Peder Mundelstrup kom, en fremmed, der kom til Gredstedbro, men medens vi intet ved om, hvor Mundelstrup kom fra, kan man næsten sige, at vi ved alt om *Svitzers familie*. Forfaderen hed Antonius og kom fra Schweitz, hvorfra navnet, som løjtnant ved de kejserlige hjælpetropper i 1627; han giftede sig i Odense med en datter af købmand Levin og blev i Danmark. Deres søn Rasmus Svitzer var præst i Lumby på Fyn, dennes søn Erik Rasmussen Svitzer var præst i Højrup og Gjesteløv på Fyn, og dennes søn igen, Claus Erichsen Svitzer, 1692-1767, købte 1729 herregården Juellingsholm i Sønder Omme sogn, Vejle amt, hvor Frederich Clausen Svitzer blev født 1737. Claus Erichsen Svitzer har været en betydelig mand; det hedder om ham i slægtsregisteret: »han var en anseelig mand, vittig og forstandig, som blev af mange consuleret og brugt i adskillige Commissioner«. En stærk underbygning af denne karakteristik og et billede af ham som herremand er givet af A. Kirckebye.³⁷⁾ Her fortælles, at Svitzer havde behandlet sine bønder faderligt, og da han 1758 stillede gården til auktion, samlede han forinden bønderne og tilbød dem frihed for hoveri på billige vilkår, ligesom han hjalp dem til at købe deres gårde i selveje for en billig pris.

Kirckebye har også fået fortalt, at Svitzer årligt fore-

tog en rejse til Holland for at hente betalingen for leverancen af sine 40 staldstude.

Gården ved Omme ås enge var altså en betydelig studegård, men i en anden artikel i Jydske Samlinger fortæller Kirckebye om en anden side af livet på Juellingsholm, der er af betydelig større interesse for denne historie.

Han skriver nemlig, at gennem lange tider havde Juellingsholm været et rastested for smuglere, kaldet »sveitsere«, der sydfra skulle til Viborg snapstings marked, ligesom det i al Kirckebyes tid var et handelssted med skovtræ- og kolonialvarer for omegnens bønder og tillige en gæstgivergård for heste- og kvægprangere på vej til Sønderjylland.³⁸⁾ Vi ved nu, at Claus Erichsen Svitzer var af schweitzisk æt, som af Kirckebye formodet, men om dette havde nogen forbindelse med »sveitsernes« tilhold på Juellingsholm må stå åbent.

Claus Erichsen har haft betydelige midler og benyttet dem til at sætte sine børn i vej på passende måde for en familie, der allerede havde embedstraditioner, og som nu også talte en herremand blandt sine medlemmer. Mærkeligt nok svarer Frederich Svitzers formodede oplæring i farverfaget dårligt til brødrenes finere uddannelse, såvidt denne fremgår af deres senere livstillinger. Claus Erichsen Svitzer var gift med Eleonora Thaulow, datter af borgmester Thaulow i Varde og hans hustru Maren Bjørn, og de havde 12 børn, hvis stillinger angives således i slægtstavlen: Sognepræst, Justitsraad og Proprietær, Kammerraad og Toldinspektør, Kgl. Fuldmægtig paa Rosenborg, Kgl. Consumtions Inspektør, Forvalter og Birkedommer ved Baroniet Marsellisborg, Student i Tjeneste hos Overhofmesterinde von der Lühe; af søstrene var to gift med præster, een med en farver i Vejle, og een var ugift og boede i Gredstedbro. Hvis Frederich Svitzer

ikke blev student, skyldtes det i al fald ikke manglende praktisk dygtighed og foretagsomhed — som vi snart skal se.

I slægtsregistret står der om Frederich Svitzer, at han var købmand i Vejle, før han kom til Gredstedbro, medens han i Jernved kirkebog ved brylluppet med Erica Mundelstrup som nævnt kaldes farversvend. Imidlertid findes der en oplysning i M. Jørgensen Taulovs slægtsregister, der gør det muligt at forene de to modstridende betegnelser, idet han her betegnes som »Farver og Bogtrykker i Vejle«. ³⁹⁾ Han kan i sin egenskab af farver have haft forbindelse med sin kollega farveren og rådmanden Peter Christiansen Farber i Ribe, som er omtalt foran, måske har vi her netop forklaringen på Frederich Svitzers forbindelse med Gredstedbro, idet den nævnte Ribe-farver var gift med Johanne Pedersdatter Schade, som jo havde slægtsforbindelser i Gredstedbro, og det kan være, at forretningsforbindelse med kollegaen i Ribe har bragt Svitzer til byen og til Gredstedbro. Mindst ligeså sandsynligt lyder det måske dog, at det er studene fra Juellingsholm, der har bragt ham dertil; det kan være, han har været med på en hollandstur. Når alt kommer til alt, virker kirkebogens betegnelse af Svitzer som farversvend nok lidt vildledende, når hans barndomshjem, og hvad han der har set og lært, tages i betragtning; Frederich Svitzer er kommet til Gredstedbro med særdeles god kendskab til en sådan virksomhed og sikkert godt kvalificeret til at drive den.

Frederich Svitzers 24 år i Gredstedbro er rige på begivenheder af mange forskellige slags, såvel af mere privat karakter som foranlediget ved offentlige foranstaltninger. De sidste gemmer vi til de to følgende afsnit om toldvæsenet og om broen.

Svitzer fortsatte sin forgængers jordkøb og fulgte samme linie, nemlig med hovedvægten på marskenge

til studeopdræt. I 1786 blev tinglæst skøde på salg fra Peter Wass, Nielsbygaard, til S' Frederich Svitzer af Gredstedbro af »dend halve Gaards Part udi Gredsted, Jernved Sogn, som han hidtil under Fæste har besiddet . . . for Htk. 2 Td., 7 Skp., 1 Fdk. . . . Købesum 370 Rigsdaler Dansk Courant«. ⁴⁰⁾ Skødet var skrevet 13. juni 1786 og læstes 24. okt. s. å. Denne gård kaldes ved senere lejligheder Gredstedgaard. Svitzer har altså hidtil haft gården i fæste, og måske har dette allerede været tilfældet i Mundelstrups tid, ligesom for Gredstedbro kjærs vedkommende. En langt større handel foretog Svitzer nogle år senere, da han købte den store eng Følhøve i Vilslev enge af Fanø mændene købmand Niels Jacobsen, Nordby, og Peder Thomsen, Sønderhø, der havde købt den fra Kjærgaard. Ifølge skøde af 8. juni 1790, tinglæst 16. samme måned, målte Følhøve 311.000 kvadrat alen og var i hartkorn sat til 4 td., 7 skp., 3 fdk., og købesummen var 2.950 rigsdaler. ⁴¹⁾ Gårdens tilliggender var efterhånden forøget fra de to tofter på godt 1 td. hk., der havde udgjort dens jorder i de forløbne 200 år siden flytningen fra Gredsted by ned til Gredstedbro, til ialt henved 15 td. hk., og ejendommen var nu større end f. eks. to af de største gårde i Vilslev til sammen. Til sammenligning hermed kan man i auktionskundgørelsen godt en halv snes år senere se det meddelt, at der på gårdens jorder kunne græsses omtrent 30 stude, 16 køer, 20 får og avles henved 200 læs hø og 60 travet korn. Blandt ejendommens jorder var dengang ikke nævnt engen i Farup, som på det tidspunkt må have været solgt fra.

Men til et sådant landbrug var der jo slet ikke husrum, og jordkøbene blev da også efterfulgt af det, der blev Svitzers største — i al fald varigste — indsats i Gredstedbro, nemlig opførelsen af den store firlængede gård, der rummede både kro og landbrugsbyg-

ninger. De billeder vi her ser af den 21 fags længe ud mod landevejen, som med sine hvide mure og sine stenpiller og jernlænker huskes endnu fra sidste århundredskifte, viser os sikkert næsten det samme, som den vejfarende fik for øje et århundrede tidligere, når han rundede det sidste sving på landevejen et kort stykke, før han kom til kroen; og huset var lige synligt, enten man kom nordfra eller syd fra, idet det lå midt for en drejning af vejen.

Først vil vi nu kigge indenfor i det lange hus, som vi er så heldige at vide særdeles god besked med fra forskellige kilder: Om bygningerne og det mur- og nagelfaste fra en brandtaksation 1793 og om indboet fra en auktion nogle år senere.

Taksationen lyder således:

»1. Et stuehus østen i gaarden 21 fag, fag a 2 all 2 qwr 5 tom., 11 all 2 qwr dyb, grund muur overalt og overtømmeret af fyr, tækket med straa tag, bemeldte længde hus er indrettet saaledes: fra søndre ende 2 gieste kamere, en stor stue, en forstue, og en daglig stue item en spise kamer og kiøkken, samt en stue med sovekamer ved siden en forstue og en kiøkken end videre en skjænkestue, en senge kamer ved siden alt over 16 fag og samme forsynet med fornøden loftskud vinduer og døre samt fiere gulv, værelserne overalt optrukken med kalk undtagen et lidet beidset panel i dagligstuen og skiænke stuen, i ovenanførte værelser befindes 4 jern kakkelovne og 2 skorstene heel igennem huuset. — Neden forstuen og storstuen er 4 kielder fag siden opført af grund muur. Bielkerne i samme af fyr. De øvrige 5 fag i bemeldte længde hus er indrettet til rullestue og faaresti samt en koreport. Bemeldte længde hus er et loft høje samme taxeret a fag 38 rd., som bliver 798 rd., men indføres rettelig til 800 rd.

2. Et side hus sonden i gaarden 18 fag a fag 2 all 3 qwr, 10 all 2 qwr dyb grund muur til alle sider overtømmeret gl. fyr tækket med straae tag et loft højt indrettet saaledes fra østere ende 2de sove kammere med loftskud vinduer og dørre 1 brogger hus derover loftskud, skor-

steen heel igiennem derved en indmuuret kaaber kieddel paa 2 tonder vand vesten af samme huus er indrettet et bag kammer svine stie og torve huus, i foranforte sove kammer er 1 jern kakkelovn og 1 skorsteen ud til kiøkenet taxeret a fag 20 rd. som bliver 360 rd.

3. Et d^o side huus norden i gaarden 19 fag deraf de 13 fra ostere ende a fag 2 all 2 qwr 3 tom., 11 all dyb, grund muur til alle sider, overtømmeret af fyr tækket med straae tag indrettet til giæste stald fra ostere ende, tærskeloe, hakkelse kammer, heste stald, karle kammer og koc stald, taxeret a fag 16 rd. som bliver for de 13 fag 208, men indfores rettelig til 210 »

De øvrige 6 fag a fag 2 all 3 qwr 3 tom., 8 all 3 qwr 3 tomme dyb heel muur paa alle sider neden og overtømmeret af eeg tækket med straae tag, indrettet til soe huus, taxeret a fag 8 rd. som bliver 48 rd., men indfores rettelig til 50 »

4. Et lade huus vesten i gaarden 16 fag a fag 2 all 3 qwr 2 tomme, 12 all 2 qwr 2 tomme dyb grund muur til alle sider, overtømmeret af fyr og tækket med straae tag, i samme lade huus er opfort en kiore port og en vogn port taxeret a fag 20 rd. som bliver 320 »

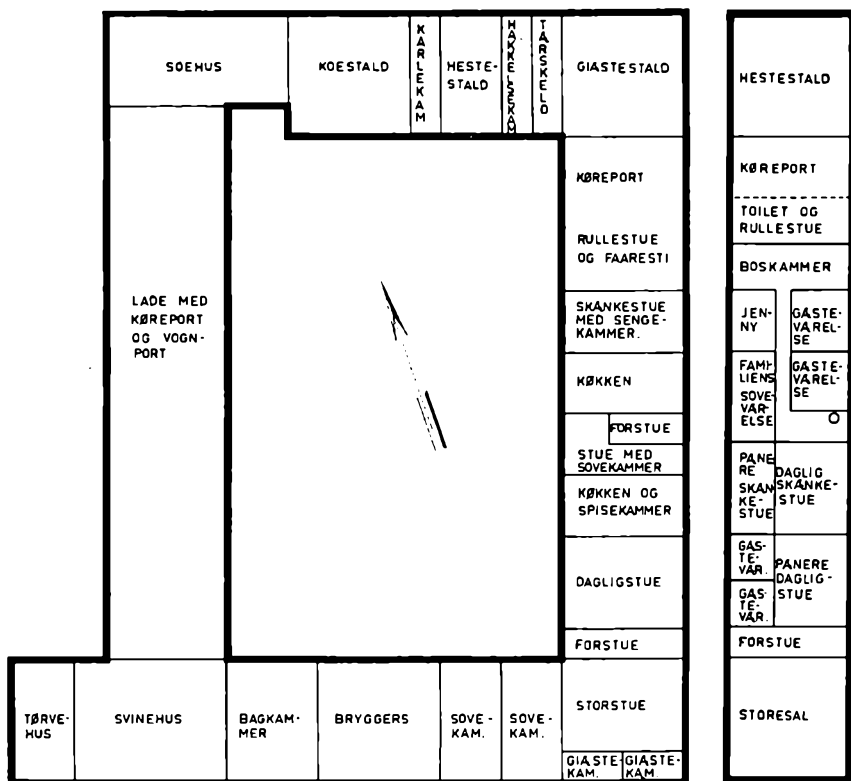
Tilsammen heele gaardens taxation 1740 rd.

Jens Tarp, Frands Uldrichsen

som den der har fort pennen, G. Friis⁽⁴²⁾

Taksationsmændene, husmægler Jens Tarp og tømermand Frands Ulrichsen, angives at være »uvildige og kyndige haandværksmænd«.

Forsikringssummen giver et begreb om, hvor stort et kompleks der her var tale om; de 1740 rigsdaler var en halv gang mere, end en almindelig gård med sit jordtilliggende blev købt for på Kjærgaard-auktionen i 1786, og der har sikkert været tale om en reel vurdering, idet det var et af formålene med oprettelsen af brandkasserne at få fastslået ejendommenes værdi. Det var en stor ejendom. Stuehuset alene gav plads til (delvis?) private stuer med egen indgang samt til gæsternes skænkestue m. m. ved en anden indgang og til

Plan over Gredstedbro 1793. Østlængen 21 fag, nordlængen 19 fag, vestlængen 16 fag, sydlængen 18 fag. Rekonstruktion.

Østlængen ca. 1900

kørestalden i hjørnet mod nord. Desuden var der i denne fløj køkkener og flere sovekamre til gæster. Billederne kan dog ikke helt i enkeltheder sammenlignes med taksationens beskrivelse på grund af senere til- og ombygninger, således kørestald, »Store Sal« m. m. Der er her på grundlag af taksationen vedføjet en skitse over ejendommens indretning, dog uden nærmere angivelse af rummenes størrelse, da taksationen ikke giver oplysning herom, men kun om deres

Gredstedbro omkring 1900.

indbyrdes beliggenhed og om det samlede antal fag i hver længe.

Brandtaksationens dato 9. august 1793 skulle kunne give os tiden for opførelsen af ejendommen, og det gør den måske også, men det er ikke helt sikkert, idet der først i det foregående år var blevet oprettet en egen almindelig Brandforsikring for Landet i Danmark, således at bygningen måske ikke har kunnet forsikres før.⁴³).

Tidligere havde det været »Proprietairer og andre paa Landet i Danmark tilladt for deres Bygninger at indtræde i denne for Kiøbstæderne anordnede Brand-Forsikring« . . . efter særlig tilladelse, men denne tilladelse synes ikke at have omfattet almindelige land-

Gredstedbro omkring 1900. Set fra broen.

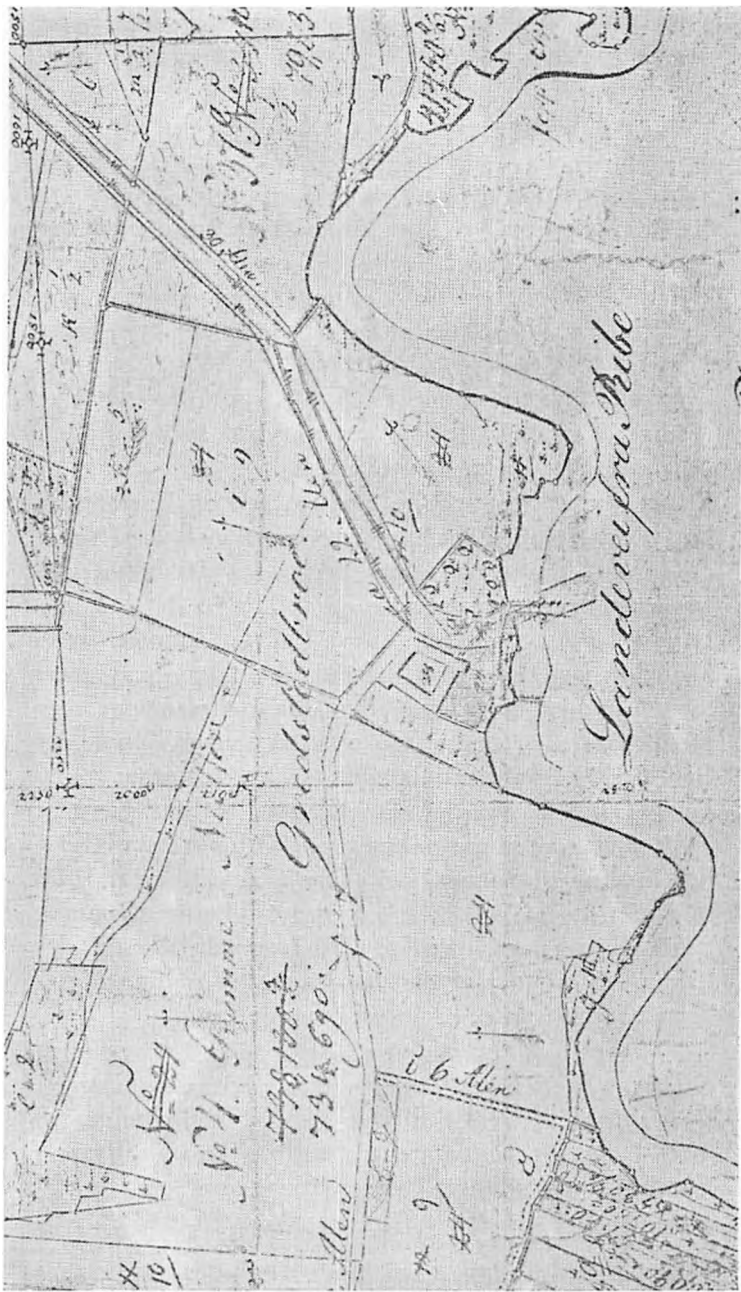
ejendomme.⁴⁴⁾ På den anden side kan man i salgsdokumenter for gårde før den tid, i 1780-erne, se indsat forpligtelse til at foretage brandforsikring; det må nok af denne grund, og fordi det må anses for ganske usandsynligt, at en byvant forretningsmand som Svitzer ville indlade sig på at opføre en stor ejendom uden at kunne forsikre den, være sikkert, at brandforsikringen for Gredstedbro er tegnet lige efter opførelsen, der følgelig må have fundet sted i 1792-93.

Som omtalt kan vi forestille os, hvordan det nye hus har taget sig ud for den rejsende, når han på Ribevejen nåede broen, eller når han på Vardevejen rundede det sidste sving, ligeledes kort før kroen. Og alligevel må stedet have virket helt anderledes iøjnefaldende den-

gang, idet der ikke i vid afstand fandtes andre huse, endsige byer, undtagen måske enkelte mindre landejendomme i Gredstedbro Kiær syd for åen. Stedet har yderligere præsenteret sig, fordi der var gjort noget ud af anlægget omkring gården. Det kan ikke siges, hvornår plantninger og lignende er begyndt, det kan for så vidt godt være sket før Svitzers tid, men der er ingen tvivl om, at omgivelserne kom til at bære præg af hans fortrolighed med herregårdshaver og anlæg. Vedføjende udsnit af et matrikelkort fra et lidt senere tidspunkt, vistnok revideret op til ca. 1820, viser sikkert i det hele anlægget fra 1793 og lige derefter. Der er angivet en ny vejføring og en ny bro, men dette har ikke ændret meget i anlægget.

Det ses, at hele stykket mellem åen og Vardevejen lige overfor stuehuset har været omplantet med træer og antagelig været et slags anlæg. På det betydelige areal mellem huset og åen mod syd, hvor der i al fald senere var have, er der ikke på kortet angivet træer, men det har ikke været knyttet til driften, snarere til husholdningen som have eller anlæg eller måske som blegeplads; den smalle bro over til åens sydbred, der er afsat her, synes ikke at kunne have været en transportvej. Måske har den været lavet i forbindelse med ålegården, som lå deromkring. — Vi henfører uvilkårligt ideerne til Svitzer, Erica var ganske ung, da hun blev gift og har vel ikke set meget udenfor hjemmet, mens Svitzer var fortrolig med herregårdshaver; der tegner sig billedet af den fremragende Juellingsholmherremands dygtige og foretagsomme søn.

Vi forestiller os, at det skulle være stort, og stort har det været; for at fastslå dette er det ikke engang nødvendigt at tænke tilbage til den bedrøvelige tid 100 år før, da der engang ikke var andre tilbage i Gredstedbro »uden en fattig Quindes person, som tager vare paa«. Det er ikke vanskeligt i tankerne at

Matrikelkort over Gredstedbro og nærmeste omgivelser. Revideret op til ca. 1820.

fylde den store, befærdede landevej, tofterne og de store bygninger med liv og bevægelse dag og nat. Der var de langvejsfarende krogæster, der var egnens folk, som familien nu havde været knyttet til gennem generationer, og der var sikkert også besøg af den store Svitzer-familie i den nye ejendom. I åen var der åle-gård og andet fiskeri, og der har også nok været lejlighed til en rotur på den idylliske strøm langs haver og enge.

I 1774 fødtes Frederik og Erica Svitzers ældste søn, der blev døbt Peder efter morfaderen, men han må være død som lille. Året efter fødtes Claus, der var nævnt efter farfaderen, Juellingsholm-herremanden, og i 1777 fødtes en datter, Elisa Cathrina, der blev gift med toldkontrollør Storm, Foldingbro, 16. nov. 1798. 1780 kom en datter Eleonora, men hun må være død, for i 1788 døbttes en anden datter med samme navn, som levede i 1801. En søn Erich Christian blev født 1783, men han ses ikke ved folketællingen i 1801, og endelig fødtes en datter, Anna Sophia Birgitta, i 1790, der også er i folketællingen. Af folketællingen 1787 ses det, at Svitzers søster Maren Bjørn Svitzer boede der tilligemed deres broderdatter Margrethe Svitzer; Margrethe blev senere kone i Gredstedbro, og hun førte således familiebesiddelsen videre. Der var i 1787, da det nye hus endnu ikke kan have været bygget, 6 tjenestefolk.

Frederich Clausen Svitzer døde 1796 og blev begravet 9. nov.; han blev 59 år gammel. Ægteskabet havde varet 24 år.

Erica Svitzer, født Mundelstrup, var kun 45 år, da hun blev enke, og hun drev kroen og gården videre som uskiftet bo. Hun har vel nok kunnet styre bedriften selv, det var hendes fødehjem, og hun havde boet der hele sit liv; men uberegnelige vanskeligheder ville der jo komme. Rentekammeret havde allerede 28.

februar 1778 udsendt et cirkulære til amterne med forespørgsel om, hvilke kroer der var i amtet, og om nogen af dem ved forefaldende forandringer kunne afskaffes. Ribe amt havde da svaret, at det var der ikke her, men i foråret 1797 kom Kammeret tilbage til spørgsmålet, og amtet lod det da gå videre til herrederne, Rentekammerets brev er citeret i amtmandens brev til herredet.

Brevet til herredsfogden er dateret 6/5, og herredsfogden har med det samme henvendt sig til kroejerne og har forlangt bevilling forevist; en sådan kender madam Svitzer ikke til, men hun finder i løbet af få dage frem til ikke mindre end 3 gamle dokumenter, vel ved herredsfogdens hjælp, og kan sende dem endnu i samme måned, d. 26. maj, til herredsfoged Warthoe med en forklaring af sagen. Noget privilegiebrev har hun ikke fundet, men de 3 bilag handler dels om Engelstofts håndhævelse af sit privilegium i 1718, dels om Erich Vesters fæstebrev og om hans skødebrev, og disse indeholder en række henvisninger til kroens gamle rettigheder. Dokumentet er omtalt i tidligere afsnit.*) Madam Svitzers sidste brev til Warthoe lyder således:

» *Til S. T. Hr. Kammer Raad og Herredsfoged Warthoe.*

Da jeg den 22de d. M. afgav min Besvaring til Deres Velb.hed angaaende min Kroeries Rettighed ved mit iboende Sted Gredstedbroe, vidste jeg ikke af nogen speciel kongelig Bevilling at sige, endskønt jeg af gamle Folk havde hørt samt af Herbergeriet og Kroeriets Drift fra ældgammel Tiid af indtil nærværende Tiid maatte formode at samme engang maac have været til, men maac som nogle mene, for en del Aar siden ved en ulykkelig Ildebrand, som ramte Gredstedbroe være bleven forvildet eller opbrændt, ligesaa unægtelig er den Rettighed jeg har i Besiddelse til at herbergere Fremmede. -- Med følgende 3 Bilager, som jeg siden min sidste Besvarelse er overkommet bestyrkes, som jeg

*) Jfr. noterne 22, 24 og 25.

haaber, forestaaende tilstrækkeligen. — Af Nr. 1 vil det sees at allernaadigst Privilegium paa Kroeric ved Gredstedbroe har været til for Aaret 1718. — Nr. 2 viser, at Gredstedbroe har allerede 1734 været anført til Herbergeerhuus for Fremmede, og Nr. 3 viser, at Huuset med alle sine Rettigheder og Byrder uden mindste Undtagelse er solgt fra Kongen 1741, og folgeligen er Herbergeer Rettigheder fulgt med, gaact siden fra Mand til anden, indtil den nu pludseligen er kommen til mig. — Dette og Kroeriet er nu fast det eneste jeg har at leve af og at see mine 6 faderløse Børn opdragen af. — Jeg er derfor forsikret om, at Deres Welb. hed vil sørge for denne min Rettigheds Haandhævelse.

Gredstedbroe den 26de Maj 1797. Erica Sal. Svitzers¹⁵)

Om brevets indhold udover selve sagen mærker man sig den overraskende udtalelse, at »Dette (nemlig herbergeerrettigheder) og Kroeriet er nu fast det eneste, jeg har at leve af og at see mine 6 faderløse Børn opdragen af«, hvilket jo tyder på, at den store gård ikke har givet hende meget. Der var jo ellers gode tider for landbruget endnu dengang, men måske har Svitzer ikke været så god til at tilrettelægge gårdens drift. Som en måske mere sandsynlig forklaring er det sagt, at Svitzer kan have forbygget sig på det store hus, så gårdsdriften ikke svarede sig.

Den amtmanden afkrævede indberetning om de i amtet værende med bevilling forsynede kroer er dateret 26. juli og lyder således:

»Fortegnelse over de i Ribberhuus Amt værende med Bevilling forsynede Kroer:

	Afgift
Hjerting	12 rd.
Strandbye (Hans Madsen Spangsberg)	4 rd.
Tiæreborg (Ole Pedersen)	4 rd.
Gredstedbroe (Enken Mad. Svitzer).	

Bevillingens Dato har ej kunnet opgives, men af Enkens herhos følgende Forklaring N° 2 med 3 Bilag ville erfares, at en Bevilling vist har været til, som enten paa en eller anden Maade maa være bleven forvildet eller øde. — Imidlertid beviiser dog de 3de Bilag, at Rettigheden til Herbergerie eller Kroe fra gammel Tid har tilhørt hendes paaboende Sted Gredstedbroe.

Kichenborg (Hans Nielsen Smed) 8 rd.
Foldingsbroe (Hans Jochumsen Lund)
. . . haver ingen anden Bevilling end et af General Toldkammeret under 10. Sept. 1791 udgivet Skiøde, hvoraf herved følger Copie N° 3 med Mandens Forespørgsel N° 4.

Ribe d. 26. Juli 1797.

Moltke⁴⁶⁾

I fortegnelsen er her udeladt Thiistrup, Janderup, Schouhøj (Brørup Sogn), Wejen (Niels Jochum Termansen), Holsted, Nørbye, Sønderhoe og Vester Wedsted.

Ingen af kroerne fandt amtet undværilig. Det synes iøvrigt, at Foldingsbro var endnu ringere stillet med bevisligheder end Gredstedbro.

Den 7. oktober sendte amtmand Moltke brev til Rentekammeret med sin velvillige indstilling om, at madam Svitzer skulle have bevillingen tildelt, og den 26. s. m. svarede Rentekammeret, at man har »intet imod at Erica, afgangne Svitzers Enke, vedbliver uden Bevillings Indløsning og Afgivet Svarelse af deres Vertshuushold ved Gredstedbroe i Jernved Sogn, Giørding Herred, saalænge hun besidder bemeldte Sted . . .«⁴⁷⁾

Sagen med den manglende bevilling har voldt madam Svitzer alvorlige bekymringer, hvortil kommer, at den tidligere nævnte bemærkning om hendes indtægtskilder tyder på, at driften af gården ikke har givet tilfredsstillende udbytte, men hun blev dog siddende med hele bedriften i de 5 år, hun levede som enke. Vi ser dette deraf, at i folketællingen i 1801, et halvt år før hun døde, anføres som hendes erhverv »Holder Værtshuus og driver en Bondegaard«. Alene dette viser, at Madame Svitzer har været en dygtig kone, som vi gerne ville have vidst noget mere om, navnlig om hendes andel i driften i den store og mangeartede virksomhed, som hun altså efter alt at dømme selv forestod i flere år.

Erica Svitzer, født Mundelstrup, blev begravet i Jernved 12. juli 1801, 51 år gammel. Således oplyser kirkebogen, men den angiver andetsteds, at hun blev født i marts 1751, hvorefter hun kun var fyldt 50 år.

Som flere gange berørt skete der nu det overraskende, at Gredstedbro efter Erica Svitzers død ved dødsboets opgørelse blev solgt ved offentlig auktion med jord og bygninger, indbo og rettigheder. Det ser ud til, at det, der skete, var en gentagelse af ejerskifterne i 1749 og 1772, da Mundelstrup og Svitzer trådte til, mens det forbindende led fremover i virkeligheden havde været Vesters enke og Mundelstrups datter, som de to mænd ægtede; havde madam Svitzer ikke nu sin andel i, at auktionens udfald blev, at det var en kvinde af slægten, hvis mand købte Gredstedbro, nemlig den broderdatter af Frederich Svitzer, der sammen med sin faster boede i Gredstedbro i 1787? Auktionen kan have været en måde at fastsætte købesummen på. Det er ikke den mindste overraskelse, man kommer ud for ved at følge denne slægtsrække i Gredstedbro fra 1734 til 1811, at det nu efter auktionen i 1801 bliver en gårdmandskone fra Darum, der i ægteskab med de to næste ejere fører slægtsbesiddelsen videre.

Margrethe Svitzer var datter af hr. Christian Clausen Svitzer, sognepræst i Skarrild og Arnborg, Ringkøbing amt, som igen var den ældste søn af Claus Erichsen Svitzer til Juellingsholm. Margrethe Svitzer var født ca. 1772 som den yngste af 5 børn; det meddeles i slægtsregistret, at 2 af hendes brødre for på China og Ostindien, det var jo i den danske storhandels periode. Selv kom hun altså til sin farbroder i Gredstedbro og boede der i 1787 sammen med sin faster Maren Bjørn, der iøvrigt var opnævnt efter sin mormoder borgmesterdatteren af samme navn fra Varde, af slægten Thaulow. Omkring 1798, i en alder

af ca. 26 år blev hun gift med Søren Pedersen, der ejede en gård i Sønder-Grandelaug i Store Darum. Han havde været gift første gang med Edel Christensdatter. Han var nu 46 år, altså 20 år ældre end Margrethe Svitzer.

Auktionen fandt sted 17. august 1801. Den havde været vel bekendtgjort, som myndighederne meddeler: »Denne Auctions Holdelse er publiceret saavel i de Kiøbenhavnske Berlingske Aviser, som i Odense Adresse Aviser og den Altonaiske Mercur, item ved Placater i alle omkring liggende Kiærke Sogne . . .«, og den synes at have været en begivenhed, der trak en mængde folk til fra en vid omegn. Af det i auktionsprotokollen gengivne, der fylder over 40 sider, er her kun anført auktionsplakaten, men af pladshensyn ikke de ialt 1.200 numre i det officielle Catalogus. Protokollens kopier af krobevilling og bropengebevilling er gengivet andetsteds.

Auctions Placat!

Hvorved bekjendt giøres at Mandagen den 17. August førstkommande om Formiddagen Kl. 10 og følgende Dage blive i Stervbohuset Gredstedbroe i Giørding Herred og Ribe Stift efter sammesteds ved Doden afgangne Madam Erica Mundelstrup sal. Svitzers foretaget offentlig Auction over Boets Ejendomme bestaaende af: — 1. Stervboestedet Gredstedbroe af Hkorn 1 Td. 4 Skp. med paastaaende Ind- og Udhuuse. — Bygningerne Grundmuur og Bindingsværk der alt er i god Stand og i Land Cassen assureret for 1740rd. I Stuehuset befindes 9 Værelser, 2de Kokkener, 2 Spise Kamer og 1 Rullestue. — Udhusene bestaar af Bryghuus, Mælkekammer og Torvhuus samt Hoc, Tærsk og Korn Lader, Heste, Stude og Koe Stalde, Faarestie og Giestestald samt Vognremisser m.m. og er dette Sted Privileret at holde Kroc og herbergere Reysende, samt hæve Broepenge af de Reysende, der passerer de her over Konge Aaen slagne Broer. — Til Stedet er og Fiskerie med Vaaddræt, Garnesæt og Aalgaard. — 2. Gredsted Gaard af Hartkorn 2 Td. 7 Skp. 1 Fdk. — 3. I Ploustrup 4 Skp. 2½ Alb. — 4. Den saakaldte Folhauge af Kiergaards Hovedgaards Taxt i Hunderup Birk og Ribe Amt

beliggende af Hk. 4 Tdr. 7 Skp. 3 Fdk. 2½ Alb. og 5te, et i Arvefæste havende Landerie Gredstedbroc Kier kaldet beliggende i Hjortlund Sogn Calslund Herred og Haderslevhuus Amt. — Disse Jorde Godser, der hver for sig bliver opbudne i mindre Deele og Parceller, bliver og under et uden flere Auctioners Holdelse til de højstbydende bortsolgt. — Paa ovennævnte Jorde Godser kan græsse omtrent 30 Stude, 16 Køer, 20 Faar og avles henved 200 læs Høe og 60 Traver Korn. — Saasnart Auctionen over Jorde Godset er tilendebragt continueres med Auctionen samme og følgende Dage saavit over Sæden paa Marken, Græsset og Høet, samt over en deel i Behold værende Rug, Byg, Malt, Gryn- og Boghvede, — dernæst over samtlige Boets Effecter bestaaende af Sølv, Kobber, Tin, Messing og Jerntoy, — Senge Klæder, Linnet, Porselin, Steen- og Glastoy, Speile, Stole, Borde, Sengesteder, Kakkellovne, alle Slags Gaard- og Fiskeredskaber, Post- og andre Vogne, Kiore- og Ridetøj, — Heste, Kreatur, — Faar og et Svin, der alt til de højstbydende bliver bortsolgt efter de Conditioner, som paa Auctions Stedet vil blive bekjendtgjort, ligesom trykte Cataloger over Løsoret kan modtages til Eftersyn paa Auctions Stedet, de lysthavende ville derfor til Tid og Sted behage at give Modc.

Sneumgaard den 18de Juli 1801.

P. L. Deramm.

Læst i Retten paa Giording-Malt Herreders Ting Tirsdagen d. 21. Juli 1801. Testerer Deramm. Som Sætteskriver G. Friis.⁴⁸⁾

Plakaten giver kun en løselig oversigt over husets indretning, men vi genkender iøvrigt godt nok brandtaksationen.

Gårdmand Søren Pedersen, Store Darum, fik alle de udbudte jorder og rettigheder tilslået for et samlet bud på 9.260 rigsdaler. I forvejen var de enkelte parceller udbudt og delvis solgt — således fik Holten Sørensen, Østre Mejlby, hovedparcellen på 2 td. hk. med bygninger og rettigheder tilslået for 4.000 rigsdaler, — men disse salg bortfaldt ved antagelsen af det samlede bud. Om tilslaget er meddelt i protokollen fol. 7: »Foranførte af Søren Pedersen gjorde Bud Nie Tusinde, Sex Hundrede og Tyve Rigsdaler — blev af samtlige Arvinger og Formyndere approberet, følgelig de separate Budde derved forkastet, hvilket alt blev

vedkommende tilkiendgjort. — Saaledes passeret i Gredstedbro den 17. August 1801. P. L. Deramm, G. Friis. — Som Højstbydende Søren Pedersen. — Arvinger og Formyndere: C. Svitzer, N. Lang, I. Eiler, Storm. — Vitterligheds mænd og Testes: Christen Michelsen, Hans Lauridsen.«

Claus Svitzer og Storm var arvinger, den første på egne og den sidste på sin kone Elisa Cathrinas vegne, og de to præster, Niels Lang fra Vilslev og Jacob Eiler fra Jernved, må have været formyndere for de umyndige børn.

Søren Pedersens auktionsskøde, der først udstedes et par år senere, da pengeforholdene øjensynlig endeligt ordnedes, nævner de samme jorder og pengebeløb som i auktionsplakaten og protokollen; hartkornet udgjorde ialt 9 td. 4 skp. 3 fdk. 2½ alb.⁴⁹⁾

Der kan være anledning til at nævne, at det strengt taget var uden retslig betydning, at kro- og bropengebevillingerne, som indgår i skødet, medfulgte i købet, idet i al fald den førstnævnte skulle søges fornyet hos myndighederne af køberen selv. Det samme måtte gælde fæstebrevet for Brokjær-Landeriet. Disse forbehold ansås dog kun for at være formaliteter. Al ejendom og rettighed var nu blevet bevaret sammen — og Margrethe Svitzer kunne drage ind på Gredstedbro igen, sikkert til familiens tilfredshed.

Meget af det gammelkendte indbo fandt hun dog vist ikke ladt tilbage. Vi skal nu følge en del af salget, men ikke alt blev udbudt, det var øjensynlig ikke noget fuldstændig dødsbo-salg. Navnlig må man vel regne med, at børnene tog en hel del fra. Således var der ganske vist en del sølvsager på auktionen, også gammelt, men der savnes egentligt værdifulde smykker og bohaver, som sikkert ikke har manglet i Gredstedbro. Bøger er der slet ingen af. Man hæfter sig også ved, at den udbudte kreaturbestand ikke om-

fatter stude til trods for, at plakaten nævner, at jorderne kunne græsse 30 stude. Listerne kan derfor kun delvis bruges til at måle velstanden i Gredstedbro.

Det har været en stor dag for egnens folk; som købere navnlig af sølvtingene og andet, som også andre end bønderne havde brug for, dominerer embedsmændene og andet storfolk, og deres antal viser tilstrømningen til begivenheden. Der var auktionens kasserer controllør Storm, Foldingbro, boende Skodborghus, som var gift med Elisa Svitzer, og en anden tolder, captain Schlanbusch, der nogle måneder før var udnævnt til grænsecontrollør, vist med station i Vilslev, der var 2 herredsfogder, Deramm fra Gørding-Malt, som var auktionens øvrighed, og Bertelsen fra Frøs og Kalvslund, der var præsterne fra Jernved og Vilslev, Ejler og Lang. Endvidere var tilstede cancelliraad Øllgaard, Bramming, kromændene Niels Jochum Termansen, Vejen, Hans Jochum Lund, Foldingbro og Søren Pedersen, Lindtrup, og af møllere var der Friis fra Endrup Mølle og Hans Møller fra Hulkiær. Af alle disse var det Storm og Schlanbusch, der fik de fleste tilslag. Men auktionen var naturligvis også besøgt af et meget stort antal bønder, der dominerede, i al fald da man kom til de almindelige brugsgenstande; Jens Hansen, Schølvad og Hans Ibsen Vindfeldt, Farup, var et par af de største købere.

Som rimeligt er forsynede Søren Pedersen sig stærkt, og naturligvis fortrinsvis af brugsgenstandene til kroens drift; han købte dyner, puder, øl- og vandtønder, et køkkenbord og mange andre ting, blandt andet sikrede han sig fiskebåden og grejerne, som nok har været et vigtigt tilbehør i Gredstedbro. Den 26-årige søn Claus købte kun lidt på auktionen, blandt andet 10 lam. Vi kender ikke hans fremtidige skæbne; måske skulle han blive i Gredstedbro, men snarere kom han og de umyndige søskende til controllør

Storm og hans kone, der jo var deres søster. Storm synes at have taget sig af det hele, således var det ham, der averterede svigermoderens død. Som nævnt købte Storm mange ting; sikkert efter sin kones ønske købte han 3 fine kjoler, der må have tilhørt hendes moder. De gik iøvrigt langt under vurderingsprisen.⁵⁰⁾

Det var store dage, men der har været tomt i det store hus bagefter. Selv om Søren Pedersen købte meget, kunne det intet forslå, og det er næsten ikke til at tænke sig, hvorledes det ny ejerpar straks har kunnet klare driften, der jo måtte fortsættes uden nogen afbrydelse. Dette problem kan man ikke følge, derimod ved vi en smule om, hvordan han klarede at tilfredsstille auktionens inkassator med hensyn til betalingen af det efter forholdene overordentlig store beløb, han skulle af med, 9.620 rigsdaler; det gjorde han ved hjælp af en panteobligation på 8.000 rdl., udstedt til capitain Niels Jermiin til Engelsholm og Lønborggaard. Det er dog sikkert et papir, Søren Pedersen har overtaget fra sælgeren, idet Svitzer nok har fået optaget obligationslånet efter byggeriet, eller måske efter købet af Følhøve, idet den ene af kautionisterne for obligationen synes at have været den Peder Thomsen fra Sønderhø, som solgte Følhøve til Svitzer. Iøvrigt blev pengesagerne først ordnet i 1803, da Søren Pedersen også opbød sin selvejergaard i St. Darum til auktion, 29. oktober 1803, efter at han forud havde solgt parceller.

Det vides ikke, hvorlænge Søren Pedersen levede som ejer af Gredstedbro; den formelle krobevilling fik han i januar 1802, hvorefter han kunne kalde sig privilegeret værtshusholder eller kromand, og det kan skønnes, at han levede indtil 1805-06. Kirkebogen fortæller os ikke om hans død, og det kan være af en ret ejendommelig årsag. Jernved kirkebog er brændt for tiden helt op til ca. 1812, og man må søge oplys-

ningerne i Lengnicks Kirkebogsudskrifter, der kun medtager folk udenfor bondestanden; det er nu så heldigt, at beboerne i Gredstedbro ikke regnedes for bønder, hvorfor vi har alle oplysninger om de kirkelige handlinger angående dem helt tilbage til Vesters tid, og vi undrer os derfor over, at denne kilde tier om Søren Pedersens død og om hans enkes indgåelse af ægteskab med efterfølgeren, for derefter påny at blive aktiv med hensyn til barnefødsler i dette ægteskab. Dette forhold kan naturligvis skyldes tilfældigheder, men der er også mulighed for den interessante forklaring, at gårdmanden fra Darum som bonde ikke har opfyldt betingelserne for at blive optaget i indberetningerne til Lengnick.

Efter Søren Pedersens død kom der som nævnt en ny mand i Gredstedbro ved hans ægteskab med enken -- ligesom da Mundelstrup kom i 1749, og ligesom dengang ved vi ikke noget om den ny mand. Hans navn var Søren Nielsen. Han lånte 1800 rdl. af Peder Christensen i Darum. I pengekrisisens tid betalte han lånet tilbage med papirpenge. Christensen fik imidlertid kun 600 rdl. i sølv for disse og tabte altså 1200 rdl. ved at yde dette lån. Og så kunne det endda have gået endnu værre, om han havde ventet endnu længere. Da Søren Nielsen efter nogle få års forløb solgte Gredstedbro igen, var han ejer af Ganer Møllegaard, Ringkøbing amt, men han synes ikke at stamme derfra. Studehandler har han nok været. Kirkebogsafskriften træder nu i funktion igen og meddeler, at »25. September 1808 lod Søren Nielsen og Marg. Svitzer deres forhen hjemmed. Søn Friderichs Daab stadfæste«, og at »19. Januar 1810 lode S. Nielsen og Marg. Svitzer deres forhen hjemmed. Datters, »Maria Kirstine Elisabet, Daab stadfæste«. Dette er de sidste personlige efterretninger om den slægt, der sad i Gredstedbro fra 1734 til 1811. Ved dette års udgang

solgte Søren Nielsen Gredstedbro til Grumme Nielsen i den størrelse, hvori Søren Pedersen havde købt den på auktionen 10 år før, bortset fra en enkelt lille frasolgt parcel, og et nyt tidsafsnit, det fjerde, i Gredstedbros historie begynder. — Men inden der berettes derom, fortælles om toldvæsenet og om broen.

Toldvæsenet

Denne histories interesse for studedrifterne er tilsyneladende i den foregående beretning om Svitzer gledet i baggrunden til fordel for fortællingen om landbrug og byggeri; men dette er sket af praktiske grunde, netop fordi der i denne tid sker en forstærkelse og en ændring af de offentlige foranstaltninger mod smugleriet, som kræver en særlig opmærksomhed.

Det er fortalt, at tolderne kæmpede en håbløs kamp mod smuglerne og befolkningen; de to sager, der i 1771 var overdraget Ribe-Commissarierne, løb ud i sandet, og hvad de ti vadstedridere, der var ansat i 1760, udrettede, kan beskrives med en udtalelse af den meget interesserede og kyndige Koldinghus-amtmand Hans de Hoffmann, som går ud på, at »de to Kontrollører, der er langs Kolding- og Kongeaa, ikke har konfiskeret andet i de sidste 2 Aar end nogle ulovlige Brændevinskedler paa Landet, og han tilføjer, at selv om de var redelige og ærlige folk, kunde de ikke udrette noget med Hensyn til Tolden«. Nu angår denne udtalelse ganske vist indførselen sydfra, men den kan vel også tages som udtryk for resultatet af kampen mod uds muglingen af stude.

Det virker næsten som et kuriosum, men er også et meget vigtigt vidnesbyrd om forholdene, at den eneste tid man helt havde krammet på smuglingen, var i perioderne 1745-47 og 1776-82, da toldgrænsen blev spærret med en militærkordon for at hindre kvægsygens indtrængen sydfra. Af de følgende tal for den legitime udførsel af heste og øksne over Kolding og Ribe

toldsteder skulle man kunne konstatere de kraftige virkninger af den sidste kordonspærring.

	Heste	Øksne
1778	1940	7126
1779	1540	9604
1780	930	11685
1781	251	15430
1782	146	9968
1783	71	6752
1784	133	7202
1785	105	6360
1786	156	6002
1787	233	5654

Det er utvivlsomt, at de høje tal i 1778-82 skyldes militærkordonens forhindring af uds mugling, og at den meget stærke nedgang fra 1783 skyldes dens ophævelse. Der må under spærringen have været gode tider med store stuedrifter for Svitzer i Gredstedbro.

Der var på denne tid en meget stor interesse for den svindende studeudførsel og megen offentlig diskussion derom. For at sikre at kvæget ikke udførtes i mager tilstand, og at der var tilstrækkeligt deraf til fedestaldene på herregårdene, havde der længe været forbud mod udførsel af græsøksne og kun tilladelse til udførsel af staldstude for dem, der havde staldningsret. Sidst var disse bestemmelser blevet opretholdt ved forordn. af 4 november 1776, der forbød udførsel af græsøksne og tillod ejere og forpagtere af privilegerede sædegårde at indkøbe så mange øksne til opstaldning, som de kunne stalde på egen avl, og det samme gjaldt for edsvorne borgere i byerne. I den samme forordning fastsættes, at ved udførselen skal kvæget indtegnes hos de forordnede bromænd i Foldingbro og Gredstedbro, hvorefter man skal »følge den rette Landevej til Ribe, hvor de Qvæget paa Toldboden bør angive

og strax fortolde, under Straf af Confiscation og en Mulkt af 10 Rdl. for hvert Stykke, som de befindes forsveget«. Udførselen var jo stadig gået ned, siden de hollandske købmænd fra ca. 1724 havde holdt sig borte, og alle kunne jo ikke som Claus Erichsen Svitzer selv følge med til Holland; regeringen var interesseret i at holde udførselen oppe og ville blandt andet opnå dette ved at sikre de opstaldningsberettigede tilstrækkeligt af græsøksne. Som forholdene lå, måtte bønderne ikke udføre deres magre stude, og herhjemme kunne de knap nok sælge dem, så der var en meget stærk fristelse til at praktisere dem over toldskellet om natten.

I denne reformivrige og frihandelsvenlige tid var det så, at man kom ind på at erstatte eller rettere supplere toldkontrol med toldnedsættelser og forskellige lempelser for handelen. I forordn. af 11. juni 1788 var hovedbestemmelserne opstaldningsret for alle, tilladelse for alle til udførsel både af græsøksne og staldstude og nedsættelse af tolden til ca. det halve, for øksnene til 1 Rigsdaler Courant pr. stk. Toldnedsættelsen fik den ønskede virkning, idet den optalte udførsel nu atter steg meget stærkt.

De nye bestemmelser krævede ikke særlige administrative foranstaltninger og berørte for så vidt ikke Gredstedbro, navnlig da tolden stadig ikke opkrævedes der — i modsætning til Foldingbro, der var blevet egentlig toldsted i 1780 — men der gennemførtes i de følgende år en lang række foranstaltninger, dels til lettelse af trafikken over toldskellet og dels til en stramning af kontrollen, som i højeste grad berørte alle kontrolstederne. Bestemmelserne iværksattes ved forskellige memorier til amtmændene, men hele omlægningen kan bedst fremstilles på grundlag af forordningen af 18. april 1792, der samlede alle reglerne. Deri er dog ikke medtaget omordningen af toldpersonalet.

Forordningen omtaler i den sædvanlige forklarende indledning, hvad der allerede er foretaget af lempelser, nemlig toldnedsættelse, Foldingbro's ophøjelse til toldsted, d. v. s. at tolden herefter skulle opkræves og betales her og ikke i Ribe, samt åbningen af 4 nye veje for den lokale trafik over toldskellet, og derefter kommer så den alvorlige side af sagen: at til gengæld for de givne begunstigelser vil regeringen være sikker på overholdelsen af de givne regler og på toldens indgang. Alle handels- og markedsvarer skal passere over de 3 toldsteder Kolding, Foldingbro og Gredstedbro; de 4 mindre nye veje, heriblandt Vilslev, er kun beregnet til beboernes brug, men al passage skal også der kontrolleres, og der opsættes bomme. Den omstændelige fremgangsmåde ved kontrol i Gredstedbro og fortoldning i Ribe fastlægges ved detaljerede regler. Der fastsættes meget strenge straffe for opsætsighed.

Den meget omfattende udvidelse af toldpersonalet, som fandtes nødvendig for at beherske trafikken over toldskellet, ses af et promemorium til amtmanden, hvoraf gives et uddrag med de detaljerede bestemmelser.

» Et nyt *Landtoldsted* oprettes i *Foldingbroe*, hvor alle derover gaaende Creature og Vare bør angives, eftersees og fortoldes, da Broemandens der hidtil havde Opsyn ophører, og hans Gaard kjøbes for Kongelig Regning til *Boepæl for Tolder og Controleur* efter den Forening, som med Broemanden er indgaaet. Til at hæve Oppebørslerne i *Foldingbroe* og føre Opsigten der samt i *Gredstedbroe* og langs *Grendsen* ansættes: a) i *Foldingbroe* en *Tolder* og en *Controleur*, hin med 200 Rd., denne med 100 Rd. aarlig Gage, samt fri Boepæl og Jordene ved *Foldingbroe* til Brug, imod deraf at betale de aarlige Afgifter; til en *Broekarl* gives aarlig 10 Rd., og *Skriverpenge* af Heste og Qvæg m. v. efter en Takst, som nærmere bekendt gjøres; b) ved *Gredstedbroe* ansættes en *Controleur* med 200 Rd. aarlig og 10 Rd. til en *Bomkarl* uden *Skriverpenge*, men i fornødent Fald med fri Boepæl, da Broemandens Opsyn og det Tillæg af 10 Rd., han derfor har faaet, ophører; c) fem *Grendse-Controleurer* ansættes saa nær

mueligt ved de fem mindre alfare Veie, hver 300 Rd. aarlig Gage, mod at holde Hest, samt en bereden eedsvoren Karl til Brug i Tjenesten; d) samtlige foranførte Betjente ansættes dog ikkun indtil videre; e) endnu bliver ti *Patrouillebetjente* efter Kammerets nærmere Forslag ligesaa indtil videre at antage, og af Kammeret med Constitution at forsyne, hver med 150 Rd. aarlig for sig og Hest; f) denne hele Opsyns-Indretning underlægges et *Over-Opsyn*, som fores af *Tolderen i Foldingbroe*, samt *Consumptions-Inspectørerne i Kolding og Ribe*, den Første med de Indkomster, han faaer som Tolder, men de Sidste hver med Tillæg af 150 Rd. aarligen«. ⁵¹⁾

Foldingbro blev nu toldsted, og toldereren der fik et overopsyn sammen med Konsumtions-Inspectørerne i Kolding og Ribe; i Gredstedbro skulle der være en kontrollør og en bomkarl, ved hver af de 5 nye »mindre alfare veie« (der blev kun 4), en kontrollør med hest og desuden 10 *patrouille betjente*, ligeledes beredne. Der var således tale om en stor og bekostelig udvidelse, og man kan allerede her læse mellem linierne, at det hidtidige personale helst ikke ønskedes genansat.

Ansættelsen af kontrolløren i Gredstedbro får et for vort emne særdeles interessant forløb, idet vi tilfældigvis bliver bekendt med motiverne bagved udnævnelsen. Det skyldes et dokument med dette indhold, som findes i den senere omtalte store retssag i 1817-18 og lyder således:

»Ved at nævne om Controleuren ved Foldingbroe bliver her det beqvemme Sted at tale om en anden *Betiente*, som omtrent til samme Slags Forretninger bliver nødvendigen at ansætte i *Gredstedbroe*. Over Gredstedbroe gaaer den egentlige Landevei fra Jylland til Ribe, som ligger omtrent 1½ Miil derfra paa Sydre Side. Da dette Sted er saa nær Toldstedet er det unødvendigt, at der nogen Toldoppebørsels Indretning skeer saaledes som i Foldingbroe, men en Toldvisitation maa der paa denne alfare Vei være for at kunne paasee, at intet toldbart over Gredstedbroe passerer fra Jylland til Hertugdømmerne, eller fra Hertugdømmerne til Jylland, uden det behørigen er clareret. Et saadant

Slags Opsigt sammesteds har hidtil været Broemanden der anbefoet eller rettere paalagt ved Skiødet paa Stedet imod derfor at erholde 10rd aarlig; men naar betragtes, at denne Broemand tillige er Vertshusmand og Giestgiver, hvis Næring beroer paa de Forbiereisendes Yndest, seer man let hvor upaalidelig hans Control kan være. Kammeret formeener da allerunderdanigst, at dette Opsyn, ligesom og Belønningen 10rd aarlig for samme, bør under den nye Indretning falde bort for Broemanden i Gredstedbroe, og en særskilt Toldbetient med Navn af Controleur der ansættes for a) at holde Bog over alle Creature og Vare, som derover passere, b) at standse al Overdrift af Creature og Overførsel af Vare fra Nordre til Syndre Side, indtil de ere anmeldte og clarede i Ribe, eller der er ham stillet Sikkerhed for Toldens Erlæggelse i Ribe, hvornæst han forsyner dem med Passeerseddel eller Følgeseddel til bemeldte Toldsted, og c) at paasee at alle Vare og Creature fra Syndre til Nordre Side ere forsynte med behørig Rigtigheder. Skrivepenge kan ikke tillægges, da Skrivepengene ved Fortoldningen i Ribe tilkomne Betientene sammesteds. Ringere end 200rd aarlig Løn kan ham da ikke tillægges, naar han paa Stedet skal leve uden Trang. En Bomkarl maa han holde, siden han maa have Broens Bom under sin Opsigt og Laasning, og til Hjælp til denne Bomkarls Løn, kunde ligesom forhen er meldt om Foldingbroe, de 10rd Broemanden har havt nu tilfalde Betienten. Hvad hans Bopæl angaar, da er man uvis, om han kan faa den til Leie paa det Sted, hvor han skal have den; thi det maatte være tæt ved Broen, hvor Broehuset nu er det eneste bebygte Sted; men da Broemanden har søgt om den Tieneste, som i Gredstedbroe oprettes, men man efter forberørte Omstændigheder ikke drister sig til at foreslaae ham som Giestgiver paa Stedet til, tillige der at være Toldbetient, vil han maaske blive uvildig til at modtage Betienten i sit Huus; og blev han endog villig dertil, kunde det endda have sine Ulejligheder, ligesom det og vilde være bekosteligt for Betienten der at boe til Leie. Det vil altsaa formodentligen blive fornødent, at Huus bygges for Betienten til Fribolig, hvilken Fordeel for ham ikke kan være upassende, naar han ikke faar meer Indkomst end den i det foregaaende ommeldte Gage, og hvis ingen Plads paa det Sted hvor Huset nødvendigen maa staae kan faaes efter villig Accord, da maatte vel her som forhen ved andre Leiligheder er skeet, Pladsen, som til Kongl. Tieneste nødvendig, taxeres af uvillige Mænd; og altsaa deres Taxation betaales. Skulde Betienten imidlertid ikke kunne faae Husleilighed saaledes, at han kunde forrette de Pligter, han der skal varetage, maatte Broemanden endnu ved-

blive Opsynet i Gredstedbroe paa samme Fod som nu, indtil Huus for Betienten er bygget; da Betienten imidlertid til andet Opsyn, og for at controlere hvad i og omkring Gredstedbroe foregaaer, kan boe der i Nærheden, og da tillige have Opsigt med Huusbygningen, som snart kan være færdig« (15/10 1789).⁵²⁴)

Generaltoldkammerets brev er her gengivet i sin helhed, da det giver os en omstændelig beskrivelse af forskellige forhold. Det siges her tydeligt, at der kan stilles sikkerhed for tolden i Ribe, indtil kreaturerne ankommer dertil, hvilket vil sige, at der ikke nødvendigvis kræves forudbetaling af tolden. Endvidere fremgår det, at Brohuset, d. v. s. Krogården, er det eneste bebyggede sted i Gredstedbro. Men navnlig er det interessant at konstatere den før omtalte uvilje fra myndighedernes side mod det eksisterende toldpersonale, her bromanden, hvilket kaster lys tilbage over tidligere bromænds stilling. Han får her officielt testimonium for, at man ikke stoler på hans kontrol, da hans »Næring beroer paa de Forbireisendes Yndest«, hvorfor han ikke kan få stillingen som kontrollør. Kammeret virker dog lidt fjernt og måske mindre godt orienteret, således kaldes Svitser hårdnakket Broemanden, skønt allerede Vester i en amtmandsindberetning blev kaldt Broe Inspektør, og betegnelsen for manden i denne stilling i hvert fald siden 1772, i Mundelstrups tid, ja, endogså i den officielle folketælling i 1787, var Toldvisitør; ligesom man hæfter sig ved de meget spekulative betragtninger over toldbetjentens boligmuligheder, hvis bromanden befindes uvillig til at huse ham.

Denne mistillid til Svitser — der muligvis ikke har været delt af de lokale myndigheder, selv om det ikke kan udelukkes, at man nødvendigvis har set de 200 rd. komme udenfor de egentlige toldembedsmænds kreds — kommer til at virke drastisk på baggrund af de følgende

begivenheder. Ganske vist udnævntes der straks en kontrollør i Gredstedbro, nemlig konsumtionskontrollør i Fladstrand, Henrich Rold, »som i denne liden Tieneste, hvis Indkomst ikkun er omtrent 100^r aarlig, har tient i 10 Aar, har særdeles gode Vidnesbyrd og er desuden givet Haab om Befordring«, og da denne ikke tiltrådte stillingen på grund af nogle ny ekstraindtægter, blev den i Randers konstituerede tolder Peder Buch konstitueret i Gredstedbro 20. marts 1790 — men nogle år efter, 29. maj 1793, blev Frederich Svitzer allernådigst »antaget og bestilt til at være fra 1-ste Julij indeværende Aar Vor Toldcontrolleur i Gredstedbroe ved Toldskjellet imellem Slesvig og Jylland«, og samtidig blev Peder Buch konstitueret som konsumtions inspektør i Viborg. Der er sikkert ikke i mellemtiden opført kontrollørhus; enten har Buch boet hos Svitzer, eller han er slet ikke kommet til Gredstedbro, og Svitzer har passet stillingen foreløbig — i al fald har generaltoldkammeret nu skiftet mening om Svitzer.⁵³⁾

Svitzer blev den sidste ejer af Gredstedbro, som havde med toldkontrollen at gøre. Det er temmelig vist, at det var en fordel for de kommende besiddere, at toldkontrollen med færdselen over broen fratoges dem, men man nødes dog til at standse ved det tidehverv, det uomtvisteligt var for Gredstedbro, at den opgave, der var selve begrundelsen for stedets grundlæggelse og havde været understreget i fæstebrev og skøde og bevilling i to og et kvart århundrede, nu overtoges af andre. På samme tid må det indrømmes, at bromandens udførelse af hvervet uden tvivl ikke havde været synderlig effektiv, og det havde ikke manglet på tilkendegivelser fra de højere myndigheds side om manglende tillid til kontrollen, sidst som omtalt ved gennemførelsen af den ny personaleordning i 1790.

I Gredstedbro blev patrouille betient Peter Højer antaget som toldcontroleur en månedstid efter Svitizers død. Peter Højer, som købte en gård i Vilslev efter sin afgang fra toldvæsenet, må senere være blevet forflyttet, idet undertoldbetient Lorentz Frederik Abell 29. oktober 1811 udnævntes til grænse controleur ved toldskellet, dengang eller nogle år senere med tjeneste i Gredstedbro.

Rasmus Malling Storm, som blev gift med Elisa Svitzer 16. november 1798, havde samme år den 21. februar fået sin udnævnelse til grænse controleur; efter stillingsbetegnelsen at dømme kan der være tale om en af de ny kontrollørposter ved de nye mindre alfare veje, hvilket passer med, at hans bopæl ved auktionen i Gredstedbro i 1801 angives som Skodborghus, hvor en af disse veje gik, i 1810 den 10. februar avancerede han til tolder i Foldingbro og fik 9. november 1811 del i overopsynet i det vestlige distrikt. Ved samme toldsted udnævntes capitain Mønster til controleur 6. august 1812.

Den 28. maj 1801 udnævntes premierleutnant Ove Rammel Sehestedt Schlanbusch til grænse controleur, vistnok med tjeneste i Vilslev. Han forflyttedes senere til Nykøbing som consumptions casserer, men var under den store sag, som han var indblandet i, tilbage i Vilslev, hvor han var konstitueret i sin tidligere stilling fra 17. januar 1818.

Endelig var Ove Høegh Guldberg told- og consumptions inspectør i Ribe fra 12. april 1813.

På den tid tolderstillingerne i toldskellets vestre distrikt var blevet således besat, var Danmarks stilling helt igennem blevet katastrofalt forringet som følge af forholdene under napoleonskrigene. I løbet af et tiår, godt og vel, efter århundredskiftet var storhandelen ødelagt, både handelsflåden og orlogsflåden borte og statsfinanserne på vej mod katastrofen, endende i

statsbankerotten. Toldskellet i Jylland var nok et af de steder, hvor en bestemt side af ulykkerne blev mest iøjnefaldende; forholdene her bliver beskrevet af Søren Alkærsig i artiklen »Fra den store Smuglertid« i Fra Ribe Amt 1907, hvoraf her gengives:

»Blandt disse Ulykker er den store Demoralisation paa næsten alle Statsstyrelsens Omraader en af de betydningfuldste. Paa et af disse Omraader, Told- og Konsumtionsvæsenet, blev Demoralisationen dog særlig dyb og indgribende, dels fordi det fra gammel Tid var et af de svageste Punkter, og det lille Fremskridt, som var sket fra Slutningen af det 18. Aarhundrede, kunde saa let tabes igen, og dels fordi de handelspolitiske Forhold i Krigsaarene kom til i høj Grad at begunstige en saaden Tilbagegang.

I Forhold til den ældre Tids merkantile Beskyttelsesprincipper var Toldloven af 1797 overordentlig frisindet — en Videreførelse af det, som Forordningerne af 1788 og 1792 om Kvæghandelen og Toldgrænsen havde antydnet, og et godt og værdifuldt Udslag af Tidens Frihedstanker. Men Reaktionen fulgte hurtigt paa dette Omraade som paa andre, men navnlig paa dette; thi vel havde Toldloven ogsaa økonomisk svaret Regning i høj Grad, men det forslog ikke til de stigende finansielle Krav paa Statskassen. Allerede 1802 blev der lagt en $2\frac{3}{4}$ pct. Skat paa alle baade toldfri og toldpligtige Varer, og 1803 og 1806 blev Tolden og Konsumtionen forhøjet med ialt 25 pct. Men det var dog først efter Krigens Udbrud, at de gamle Principper med høje Toldsatser og Ud- og Indførselsforbud i Mængde blev tagne op paa ny — nu som et Led i den Afspærringspolitik, som Napoleon og dermed Danmark søgte at gennemføre overfor England. Alle disse Regler og Love var som skabte til at fremme Smughandelen. Smugleriet i disse Aar er da ogsaa saa overvældende, at omtrent al Handel, navnlig i Hertug-

dømmerne, staar og falder dermed. At de kongelige Embedsmænd selv var indviklede deri, er en gammel Historie, men før var det dog Undtagelsen, om den end var hyppig — nu var det Reglen. Og i den Grad var Smugleriet sat i System, at der var Selskaber, som for visse Procenter assurede mod Tabene derved!«

Forsåvidt udførselen af stude angår, skete der det, at tolderne efter forgodtbefindende nedsatte tolden, og at de forskellige toldsteder, her Foldingbro og Gredstedbro-Ribe, ligefrem konkurrerede med hverandre om kunderne. De forfalskninger af alle slags, der måtte følge for at dække uregelmæssighederne, fremgår til dels af de nedenfor anførte domsmotiveringer i den store sag, der blev rejst; denne refereres ikke her i enkeltheder, men der henvises til de indgående behandlinger af sagen, der er foretaget af Søren Alkærsig i den ovenfor nævnte artikel og af P. Eliassen i sin bog »Kongecaaen«. Her i denne historie lægges vægten mere på det personlige og lokale, der kan uddrages af et meget stort kommissionsmateriale, som er bevaret. Der skete nemlig det — stærkt mindende om den store smuglersag omtrent 100 år før, der er omtalt side 63f — at der på grundlag af en anmeldelse nedsattes en kommission, som fandt frem til en utrolig masse lovovertrædelser. Forskellen var, at det denne gang var en toldbetjent (skriver) i Kolding, der kom med anklagen, og navnlig at anklagen principielt var rettet mod selve toldembedsmændene og ikke mod smuglerne; noget andet var, at disse, ejerne af studene, også i høj grad kom i fedtefadet i en efterfølgende erstatningssag.

Toldernes idé med eftergivelse af tolden, og hvad dermed fulgte, kan forekomme os næsten utrolig, men vil man forsøge at komme til en forståelse deraf, må man tage tidens tænke måde og navnlig de ganske

særlige forhold på denne tid i betragtning — således som Alkærsig gør det:

» . . . Navnlig er der en Ting, som aldrig maa tabes af Syne, naar man vil bedømme hin Tids skrøbelige Embedsstand retfærdigt, og det er *de fortvivlede Pengeforhold*. Naar man ved Udbetaling af Lønninger bestandig i Hovedsagen fastholdt den Fiktion, at Sedlerne havde Værdi efter deres Paalydende, og Embedsmændene saaledes saa deres Løn nedsat til det halve og til Tider til langt mindre, saa *skulde* det gaa galt. De »Dyrtidstillæg«, som man greb til for at bøde derpaa, forslog slet ikke. Og det gør da ogsaa godt at se, at de Undskyldninger for de dømte, som Kommissionen har at anførte i sin Indstilling til Kongen, begynder med en aaben Erkendelse af disse Ting:

»De (tiltalte) have næsten alle levet under særdeles knappe Kaar, da en Del af deres Embedsløn var bestemt i Rigsbankpenge N. V., medens næsten deres samtlige Udgifter maatte udredes i slesvig-holstensk Kurant (meget nær rede Sølv). Det er (tillige) ikke usandsynligt, at Vanskeligheden i paa den vidtudstrakte Toldlinie at forhindre Toldbesvigelse i Forbindelse med den vel højt ansatte Told har givet den første Anledning til den Moderation, som paa hele Linien har været tilstaaet, for derved at drage flere Fortoldninger til Toldstederne og saaledes forøge de lovlige Indkomster. Men var et saadant Moderations-system først organiseret, da kunde den enkelte ikke træde tilbage uden at bortjage alle Fortoldninger, og altsaa berøve sig en Del lovlige Indkomster. Og da Straffene ogsaa er større end de skyldige fra først af havde tænkt, den kunde blive, og da for Mennesker i overordnede Embedsklasser en saa vanærende Straf som Arbejde i et Tvangshus i og for sig synes afskrækkende, saa maa der ogsaa dertil tages Hensyn« . . . «.

Som baggrund for kommissionens undersøgelser vil det være nyttigt at gøre rede for indholdet af en instruktion for toldvæsenet ved toldskellet, som giver et begreb om ordningen af toldkontrollen specielt ved Gredstedbro. Instruktionen er dateret 1. januar 1812, men er sikkert af ældre oprindelse.⁵⁴⁾

Det fremgår klart af instruktionen, at der kan gives kredit mod sikkerhed, idet »Varer og Creaturer, som føres fra den nordre til den søndre side, efterseer han, og, efter at have indført dem i den befalte Brobog, udsteder han paa samme Passeerseddel, som følger Varerne eller Creaturerne til Ribe, hvor de fortoldes. Enten naar Vedkommende forlanger det, eller naar Ubekjendte eller Uvederheftige ikke kunne stille Sikkerhed for Rettighederne, forbliver Varerne eller Creaturerne i Gredstedbro, i Tilfælde at Vedkommende ikke ville føre dem tilbage, som staar dem frit for . . .« Det nævnes, at kontrolløren i Gredstedbro skal deltage i patrouilleringen, når han har tid. I betragtning af den rolle tilbageføringen over toldskellet af usolgt kvæg, den såkaldte repassering, kom til at spille i sagen, gives her instruktionens bestemmelser herom. »For det Qvæg, som udføres over Gredstedbro til Markederne i Ribe, udsteder Controlleuren Passeerseddel, hvori Antal, Couleur og andre Kjendetegn nøje anføres. Paa et særskilt sted i Brobogen anføres Ejernes Navne og Bopæl samt Creaturerne Antal og Couleur, som føres til bemeldte Markeder, og ligeledes antegnes det fra Markederne tilbagekommende usolgte Qvæg. Disse Anførsler maa skee saa nøjagtige, at Afskrivningen stedse kan stemme overens med de Attester, han paa Forlangende meddeler Vedkommende for det Qvæg, som er tilbageført over Gredstedbro. Det følger af sig selv, at han af Ubekjendte og Uvederheftige kan fordrø Sikkerhed for Rettighederne af det Qvæg, som føres over Gredstedbro, under Foregivende, at gaae til

Markederne i Ribe«. Endelig kan nævnes, at kontroløren hver måned skal sende en ekstrakt af brobogen til Ribe.

Den kommission, der blev resultatet af angivelsen, blev nedsat i begyndelsen af 1817 og kom til at bestå af amtmand Treschou, Vejle, toldinspektør Kragh, Odense og en slesvigsk kontrollør Grothusen. Under søgelsen kom til at omfatte årene 1814, 1815 og 1816, den stod på i et årstid, og kommissionens dom blev afsagt den 7. maj 1818.⁵⁵) Allerede i sine omfattende præmisser er kommissionen væsentlig mildere end den beskikkede aktor i sin bedømmelse, og den anbefaler endnu langt videregående lempelser i sin indstilling til Hans Majestæt.

Her gengives først dommens liste over alle de tiltalte i sagen og i fortsættelse deraf bemærkningerne vedrørende tiltalte 1 og 2, men ikke de idømte straffe, der anføres i en senere sammenhæng.

Dom!

Commerceraad og Landvæsens-Commissær Willeesen som befalet Actor contra.

Arrestanterne: 1. Tolder Rasmus Malling Storm, 2. Krigsraad, Controleur Erhard Mønster, 3. Grændsecontroleur Lorentz Fridrich Abell, 4. Told- og Consumtions Inspecteur Ove Hoegh Guldberg, 5. de Tiltalte Told- og Consumtions Casserer Johan Cornelius Krieger, 6. Over-Crigs-Commissair, Consumtions-Casserer i Nykjøbing og constitueret Grændsecontroleur Ove Rammel Schestedt Schlanbusch, 7. General-Crigs-Commissair, Told- og Consumtions-Inspecteur Adolph Christian Friderich Hein, 8. Cammerraad, Told- og Consumtions-Casserer Hendrich Andreas Wetche, 9. Arrestanterne Hans Jensen Hillerup, 10. Andreas Peter Bruhn, 11. constitueret Lands- Told- og Consumtionsbetjent Peder Pedersen Poulsen og 12. Tiltalte Gaardmand Conrad Nielsen af Wilslef.

Arrestanterne Rasmus Malling Storm og Erhard Mønster.

Af disse har Storm siden den 10. Februar 1810 været Tolder ved Foldingbroe Toldsted og siden 9. November 1811 tillige be-

troet Overopsynet i det vestlige District af Grændsetoldlinien imellem Hertugdømmerne og Nørre-Jylland. Mønster har derimod siden 6. August 1812 været ansadt som Controleur ved Foldingbroe Toldsted.

Da disse Arrestanter, som tillige ere Svogere, og hvis Embeder staar i saa nære Forbindelse, have erklæret, at de i alle de For-gaaelser, som de have tilladt sig i Udførelsen af de dem betroede Embeder, have været lige delagtige; saa behandles deres Sag retteligt under ect.

Ved egen Tilstaaelse, tildeels ved Vidners Forklaringer og Sagens øvrige Omstændigheder ere da Storm og Mønster overbeviiste om:

1. At have, siden Begyndelsen af Aaret 1814, eftergivet de med Heste og Qvæg handlende Personer, snart $\frac{1}{3}$ Deel og snart derover, af den ved de Kongelige Anordninger befalede Toldafgift som svares af Heste og Stude og Køer.

2. At have oppebaaret Deuceurer af de handlende i den anførte Anledning.

3. At have til egen Fordeel i Aarene 1814, 1815 og 1816 under-slaaet en stor Deel af den Hans Majestæt Kongen tilkommende og virkelig oppebaarne Told, ved at tegne urigtige Repasseringer paa de Toldsedler, som angik disse Udførsler.

4. At have i den forannævnte Hensigt tilført paa løst Papier hvad der strax burde have været indført i den de Tiltalte fra det Kongelige General-Toldkammer og Commerce-Collegium aar-ligen tilsendte autoriserede Toldbog, hvori Tilførselerne først skeete længe efter, naar Vedkommende havde berigtiget deres Told og Eftergivelsen saavel som hvad de Tiltalte beholdt for dem selv, var afdraget.

5. I samme Hensigt at have raderet og forandret fornævnte Toldbog samt deri anført Køer, hvor der burde staae Heste, og Sviin hvor der burde staae Køer.

6. At have fra Aaret 1816 oppebaaret og til egen Fordeel for-brugt en betydelig Deel af den Told, som retligen af dem burde have været indsendt til det Kongelige General-Toldkammers Hovedkasse.

Foldingbro-tolderne synes altså at have haft for skik at nedsætte tolden med $\frac{1}{3}$ eller mere og derfor mod-tage en ducør; denne kan dog ikke have været særlig stor, da tolden for en stud var 4 rd., for en hest 8 rd.

og for en ko 2½ rd. Mere udbytte kunne det give at anføre de udførte dyr som repasserede, men det krævede, som det ses af dommen, megen manipulation med papirer og toldbog. Metoden at rette køer til heste og svin til køer er et eksempel på den utøjlede opfindsomhed, der udviklede sig. Endvidere er der i dommen anført en »Fortegnelse over hvad Arrestanterne Storm og Mønster in solidum blive pligtige at betale i Erstatning til den Kongelige Toldkasse, for underslaet, eftergivet og oppebaaret, men tilbageholdt Told tilligemed Skriverpenge«. Der er ca. 40 poster, og det drejer sig om ialt 569 heste, 3237 stude og 484 køer, for hvilke tolden er eftergivet og desuden 325 urigtige repasseringer. Ejerne er anført; den største er den store studehandler major Ingversen, Viuf, og af andre ikke-lokale var der folk fra Thy, Mattrup og Haderslev; fra Vesterkanten bemærkes Ib Windfeldt fra Tanderup. Det må understreges, at det her drejer sig om udførte dyr, for hvilke de tiltalte toldere er pligtig at erstatte tolden, da der efter kommissionens opfattelse ikke er betalt told af dem, medens kommissionen ikke beskæftiger sig med ejernes eventuelle meddelagtighed — det kommer først i anden omgang.

De tiltalte 3 og 4, Abell og Guldberg, måtte også behandles sammen, da Gredstedbro jo ikke var noget toldsted, hvor der skete endelig fortoldning, og toldsedler kunne derfor kun med gyldighed udstedes i Ribe; der synes imidlertid »ogsaa imellem dem at have hersket den største Harmonie i Henseende til de Bedragerier de i Forening have udøvet til egen Fordeel.« Anklagerne mod dem er af lignende karakter som mod Storm og Mønster; endvidere har Abell foranlediget, at 30 stude er udført på broseddel uden toldbetaling.

»Fortegnelse over hvad Arrestanten Abell bliver pligtig at betale i Erstatning til den Kongelige Casse for ved urigtig anførte

Repasseringer oppebaaret, men derhos underslaet Told, samt Toldkassen iøvrigt ved hans Bedragerier fravendt Told.

(Fra en anden liste er overført antallet af udforte dyr).

	Udførsel		Repasseringer		Told Rdl.
	Heste	Stude	Heste	Stude	
Smidt, Røddinggaard		28		14	56
Jacob Nicolaii Clemmensen, Hausted		286		144	576
Diderik Dideriksen eller Detlefsen, Bulsbøle		81		46	184
Diderik Dideriksen eller Detlefsen, Bulsbøle	Køer	34	Køer	34	85
John Frandsen, Wildslev		8		8	32
Terman Mortensen, Nørfardrup		50		50	200
Jens Back	12		12		96
Niels M. Pedersen og Laues Madsen, Rørkjær ...	44	139	29	77	540
Jens Back	12		12		96
Schibsted, Westervig	21		12		96
Hans Hansen Windfeldt, Olufgaard		78		78	312
Kampmann, Sneumgaard ...		34		24	96
Andreas Lijdrichsen, Brøndum		73		73	292
Knud Brodersen og Christen Frosig underslaet Tolden af 30 stude					120

derved, at Abell imod derfor at erholde Douceur har udstedt Broesedel paa disse Stude og Overkrigs-Commissair Slanbusch derefter forsynet dem med Toldmærke, uden at Toldseddel var udstedt paa Studene.

Summa 2685«

Abell synes ganske særlig at have arbejdet med urigtige repasseringer, og han har i det hele taget været den mest aktive af de to, men når Guldberg hævdede, at han ikke havde økonomisk fordel af dispositionerne, så blev dette ikke taget for gode varer af kommissionen.

I fortegnelsen over de idømte erstatninger drejer næsten alle de 13 poster sig om repasseringer. Det ses, at i adskillige tilfælde er samtlige udførte dyr anført som repasserede, hvilket viser, at Abell efterhånden slet ikke har gjort forsøg på at lade dispositionerne tage sig sandsynlige ud.

Af den sidste post i Abells og Guldbergs erstatningsliste fremgik det, at Abell her inddrog tiltalte nr. 5, Schlanbusch, som medskyldig i denne sag. Domsbemærkningerne siger herom, at Abell har påsagt Schlanbusch »at have i Forening med ham tilladt, at 30 Stk. Stude der tilhørte Christian Frøsig og Knud Brodersen i Fardrup bleve forsynede med Toldmærke i Stedet for Græsmærke, og paa denne Maade udførte af Districtet uden at den befalede Told deraf blev erlagt, hvorved de begge have Fordeel«. Schlanbusch tilstår at have forsynet studene med toldmærke efter Abells broseddel uden at oppebie toldsedlen fra Ribe, idet han stolede på Abell, men han havde ikke nogen fordel deraf selv.

Ideen at give toldseddel i stedet for græsseddel er vist ikke mødt andre steder. Reglerne var iøvrigt, at der kunne udstedes markedsseddel gældende 4 uger og græsseddel gældende 6 måneder, eftersom studene skulle til marked i Ribe og Tønder eller sendes på græs for sommeren i marsken sydpå, og af de dyr, der kom tilbage, repasserede, inden for det nævnte tidsrum, skulle ikke betales told. Fremgangsmåden var helt legitim og praktiseredes med trykte blanketter. Schlanbusch nægtede kendskab såvel til de 30 repasserede stude som til en anden anklage, og kommissionen nøjedes med at udtale en vis mistanke til ham.

Den eneste ikke-tolder, der var tiltalt, var gårdmand Conrad Nielsen fra Vilslev. Han havde 9 rigsdaler tilgode hos en konsumtionsbetjent, Peder Pedersen Poul-

sen i Ribe, og fik sin betaling ved, at betjenten rettede en toldseddel fra 7 til 17 tilbageførte stude.

Hvad ved vi nu om disse personer, der træder frem af de offentlige protokoller som svigagtige embedsmænd? *Rasmus Malling Storm* kender vi fra hans meget nære tilknytning til Gredstedbro som svigersøn; vi ved, at han var meget hjælpsom mod Svitzer-familien efter svigerfaderens død, og vi ved, at han så sent som i 1811 fik del i overopsynet med det vestlige told-distrikt. Imidlertid bliver vi nok nødt til at revidere indtrykket af ham, forsåvidt angår hans fremtidige virksomhed. Selv under al mulig hensyn til de tidligere omtalte almindelige undskyldende momenter kommer man ikke udenom, at det var i Foldingbro, undersøgelseskommissionen slog ned først. Det siges at forfalskningerne bredte sig, fordi toldstederne måtte konkurrere med hinanden, men det har sikkert også spillet en betydelig rolle, at der var en nøje personlig forbindelse mellem tolderne, de har kunnet give hinanden ideer. Således var Storm besvogret med Mønster, der var gift med hans søster, ligesom den gamle forbindelse med Gredstedbro sikkert er opretholdt, selv om der var kommet en fremmed kontrollør på dette sted. Der kan også have været andre slægts- eller anden forbindelse, således baggrunden for den ovenfor omtalte »Harmonie« mellem Abell og Guldberg i Ribe.

Der kan også være grund til at omtale, at adskillige af toldembedsmændene var forhenværende militære. Myndighederne har nok ment, at en officer havde særlige forudsætninger for at optage kampen med de ingenlunde blødsødne smuglere — for sydgående eller for nordgående — om hvem der naturligvis dengang har verseret endnu flere dramatiske historier end senere, men det kan måske antydes, at det ikke var eliten af officersstanden, der søgte disse stillinger. Så-

ledes var *Erhard Mønster*, eller *Mønsted*, som kaptajn og kompagnichef i 1811 i en alder af 36 år blevet idømt fæstningsarrest for overtrædelse af subordinationsanordningerne. Omtrent umiddelbart efter straffens udståelse fik han afsked fra krigstjenesten og »tildelt Krigsraads Karakter«, dette sidste dateret samtidig med hans ansættelse som kontrollør ved *Foldingbro toldsted*, hvor hans svoger som nævnt var chef. Et årstid før straffen havde *Mønster* fået tilladelse til at ægte *Petronelle Pauline Storm*.

Endnu en omstændighed, foruden hans formentlige initiativ i besvigelserne, får os til at tvivle om, at *Storm* fortjente at få del i de undskyldende momenter, nemlig hans økonomiske forhold. Det var jo et hovedpunkt i kommissionens forstående bemærkninger i dens indstilling til kongen, at de tiltalte umuligt kunne få lønnen til at slå til. Sandsynligvis gælder dette også *Storms* og *Elisa Svitzers* løbende husholdningsudgifter, men dette vil kun være afgørende for en mand uden resourcer, og det var *Storm* absolut ikke. Den 14. april 1817 indfandt herredsfogden sig efter kommissionens anmodning i *Foldingbro Toldgaard* for at meddele *Storm* og *Mønster* deres suspension og for at foretage sequestrationsforretning (beslaglæggelse) hos dem. Da alt registreredes ved denne lejlighed, får man et godt billede af hjemmet, og dette bærer sammen med andre forhold et stærkt præg af velstand.

Der er fine møbler i stuerne, og contoiret er rigeligt forsynet med våben og udstyr og med et stort bibliotek, hvor der foruden juridiske bøger — *Storm* har nok været exam. jur. ligesom *Mønster* — fandtes en mængde historiske og andre håndbøger, ikke at forglemme »*Terpagers Beskrivelse over Ribe paa Latin*«. Efter biblioteket at dømme har *Storm* stået på et højt dannelsesstrin. Af heste er der 3, og der er flere stadsvogne — man tænker på, hvor ofte disse flotte vogne

før i tiden har rullet mellem Foldingbro og Gredstedbro.

Temmelig afgørende med hensyn til Storms økonomiske stilling er den yderligere oplysning fra sequestrationen, at Storm og Mønster i fællesskab ejede en bondegård i Føvling sogn med 2 td. 3 skp. 1 fdk. hartkorn; ganske vist var den ikke besat, men blev drevet med de kreaturer, »der falder fra i Toldgaard«», men man kan med sin bedste vilje ikke tro, at Storm med rimelighed kunne have behov for at skaffe sig indtægter ved uretmæssige midler.

Noget anderledes har det forholdt sig med kontrollør *Lorentz Friderich Abell* i Gredstedbro. Hos ham blev beslaglæggelsen foretaget et halvt årstid senere, den 18. oktober — hvilket vel betyder, at kommissionen ikke fra først af har været klar over forholdene i Gredstedbro og Ribe — og der er så sandelig ikke tale om velstand. Af kreaturer var der kun 2 køer og en mager gris, men dog tillige et fuglebur med en canarie-fugl.

På det side 151 gengivne kort fra cirka 1830 er kontrollørhuset afsat; det er dog umuligt at afgøre, hvilket af husene syd for åen betegnelsen skal henføres til, men det må antages at være det, der ligger vest for landevejen umiddelbart syd for den sydligste bro, også fordi denne 2-fløjede bygning godt kan svare til det om kontrollørhuset fra vurderingen kendte: nemlig en bolig der var bygget af toldvæsenet og sikkert kun var et lille enfløjet hus samt 9 fag avlsbygning, der tilhørte Abell selv, i den anden fløj.

Om *Ove Rammel Sehestedt Schlanbusch* vides, at han var af gammel officersslægt, født i Norge, afgået fra Akershus dragoner 1801 og da ansat som grændse controleur ved toldskiellet, påny ansat som kaptajn og kompagnichef i Vestre Jydske Landeværnsregiment året efter og igen afskediget 1812 med titel af major og

overkrigskommissær. Det var antagelig samtidig hermed, at han blev udnævnt til konsumtions kasserer i Nykøbing, men han kom senere tilbage og fungerede i sin tidligere stilling som kontrollør ved toldskellet. Han boede i Vilslev, hvorfra han daterer breve til kommissionen i 1817 og 1818. Schlanbusch gør ikke egentlig indtryk af at have været delagtig i toldbesvigelserne; man kan tænke sig, at han er kommet med i det som en god kollega, det kunne jo faktisk være vanskeligt for en imødekommende mand at holde sig udenfor. Han slap med en bøde til Vilslev fattigkasse. Schlanbusch døde på Lintrup i 1825, 61 år gammel.

De af kommissionen i henhold til loven idømte straffe var:

Tiltalte

1 og 2:

(Storm og Mønster) Embedet forbrudt, Tugthus paa Livstid, Erstatning in solidum 23.151 rdl. rede Sølv.

3 og 4:

(Abell og Guldberg) ... Embedet forbrudt, Abell 12 Aars og Guldberg 8 Aars Tugthus, Erstatning in solidum med Krieger 2.221 rdl. rede Sølv.

5: (Krieger) Suspension i 5 Aar.

6: (Schlanbusch) Bøde 100 rdl. rede Sølv til Vilslev Sogns Fattigkasse, Erstatningspligt in solidum med Abell m. h. t. de 30 Stude.

7 og 8:

(Hein og Wette) Embedet forbrudt, Erstatning 1.993 rdl. in solidum.

9 og 10:

(Hillerup og Bruhn) ... Haand, Ære og Boeslod forbrudt.

11 og 12: (Poulsen og

Conrad Nielsen) Poulsen Embedet forbrudt og Tugthus 2 Aar. Conrad Nielsen Tugthus 6 Maaneder.

Kongens Kasse forbeholder sig ret til retslig forfølgelse (justitionsret) imod en lang række personer, ialt 64.

Men disse overordentlig hårde straffe skulle øjensynlig ikke tages helt bogstaveligt. Som før omtalt foreslog kommissionen i sin indstilling til kongen særdeles store strafnedsættelser, og disse blev mestendels godkendt. Det endelige resultat blev:

1 og 2 skulle hensættes i 2 år på Kongens Naade. (De kom kun til at sidde et års tid).

3 og 4. Abell fik nedsættelse til 1 år og Guldberg til 8 måneder.

5. Kriegers suspension nedsattes til 3 måneder.

6. Schlanbuschs bøde halveredes.

7 og 8 genindsættes. Slipper med en bøde.

9 og 10. Hillerup tugthus på livstid. Bruhn (angiveren) fritages for straf.

11 og 12 slipper med en vand- og brød straf.

De idømte erstatninger blev eftergivet, men de havde nok heller ikke været til at få.

De dømtes familier fik nogen hjælp; i Foldingbro fik begge hustruerne lov til at udtage en ganske betydelig mængde af de beslaglagte møbler, og da en af mændene døde — det meddeles, at det var Storm, men det ses i al fald, at Mønster døde allerede i 1819, så det kan have været ham — fik enken understøttelse til børnene. Man hører naturligvis ikke noget til Elisa Svitzer under sagen, men vi kan ikke undgå at forestille os hendes følelser, når hun nu, efter sit livs første 20 år i det store barndomshjem i Gredstedbro og de næste 20 levet i sit ægteskab med Storm i Foldingbro Toldgaard, måtte forlade dette sidste hjem med sin mand i fængslet. Vi ved ikke, hvor hun kom hen, men hendes store familie skal nok have sørget for, at hun

ikke led nød. Abells hustru fik også hjælp, f. eks. tilsendtes der hende 100 rigsbankdaler 17. sept. 1818, og det kan næsten se ud, som om andre tog sig godt af denne familie. Det er åbenbart hende, der 1834 bor med sine børn i et hus ved Elkærholm, V. Nebel i Bruskherrred hos justitsråd Hans Wulff.

Man var forlængst gået igang med den næste fase i sagen, mod studehandlerne, hvor der var bedre udsigter til at få bøderne ind. Der nedsattes en kommission, bestående af borgmester og byfoged i Fredericia, Henrich Bering Lanng og krigsassessor, toldkasserer i Vejle, Andreas Løwe. Den nedsattes i marts 1819, og dommen faldt 7. marts 1820.⁵⁶⁾ Man fandt det ikke nødvendigt påny at afhøre de tiltalte; de gamle forhør, der er optaget i den mere end 400 sider store »Doms-Act«, synes da også at have været grundige nok. Her refereres kort nogle af forhørene over studehandlere fra den nærmeste omegn.

Ib Windfeld af Tanderup benyttede sig af Foldingbro toldstedet. Han tiltales for meget omfattende moderationer og urigtige repasseringer, der beløber sig til en samlet erstatningssum på 887 rdl., men han hører til de få, det tillades at befri sig ved ed inden 6 uger.

Knud Brodersen af Nør Fardrup og Christen Frøsig af Jedsted er tiltalt i sagen med de 30 stude, der fik toldseddel i stedet for græsseddel, hvilket er nærmere omtalt foran under sagen mod Abell og Schlanbusch. De dømmes til at betale 390 rdl.

Termann Mortensen af Nørfardrup har under forhørene, der under hans sygdom blev afholdt i hans hjem, nægtet at aflægge ed på sin forklaring, men er senere dømt dertil. Han synes at have friet sig, idet en ham idømt erstatning på 128 rdl. for 16 stude ikke kan angå den oprindelige tiltale angående 50 stude.

Niels Øllgaard Kampmann, Sneumgaard, skal betale 96 rdl., men kommissionen er temmelig utilfreds med hans skiftende forklaringer.

Doms-Acten indeholder en samlet »Beregning over den Told, Skriverpenge og Bøder som Vedkommende bør svare af efterstaaende Antal Creaturer, beregnet efter Tariffen i Aarene 1814, 1815 og 1816 i rede Sølv.«

Der var 60 sager, og den samlede idømte erstatning beløb sig til:

Told	21.447 rdl.
Bøde eller dobbelttold	42.787 »
Skriverpenge	706 »

Da disse beløb sikkert i det væsentlige er inddrevet, har denne sag hjulpet godt på det magre økonomiske resultat af sagen mod tolderne.

Følgende »Extrait« over mistænkelige repasseringer over Gredstedbro har den første kommission øjensynlig ladet lave til sin orientering på et tidligt tidspunkt af undersøgelsen, og den er derfor ikke noget anklageskrift.⁵⁵⁾ Den indeholder imidlertid meget af interesse; for det første, at Abell efterhånden har skudt al forsigtighed tilside og tilsidst ikke nøjes med at foregive, at nogle af en drift er kommet tilbage, men noterer dem alle som repasserede, ja, lader endog Jens Sahl fra Hamborg flere gange føre flokke på et halvt hundrede stude tilbage over Kongeåen, hvilket naturligvis har taget sig ganske umuligt ud i toldbogen; dernæst giver listen et begreb om, hvormange af egnens folk der deltog i udførselen af stude. Det ses, at Conrad Nielsen er med et par gange. Nu må det antages, at kommissionen har medtaget rigeligt mange, og der var jo da også på dette tidspunkt først og fremmest tale om en mistanke vendt mod tolderne, om at de havde tilvendt sig toldbeløbet, men man tager vist

ikke meget fejl i at antage, at disse repasseringer i almindelighed var fiktive, og at ejerne var vidende om de forfalskede bogføringer og fik del i fortjenesten.

»Extrait!

af Gredstedbroe Bombog og Ribe-Toldregnskab for Aarene 1814, 1815 og 1816, betreffende i disse Boger anførte Repasseringer som Commissionen har anset for noget mistænkelige og saaledes anførte for at de vedkommende Embedsmænd deraf kunne have Fordeel.

	Udført	Repasseret
Windfeldt paa Lundgaard	28 Stude	14 Stk.
Michel Jensen af Wildslef.....	8 »	8 »
C. Ebensgaard af Ulfborg	26 Heste	14 »
C. Windfeldt af Landting	29 »	15 »
C. Windfeldt af Landting	56 Stude	28 »
C. Ebensgaard	46 »	46 »
C. Ebensgaard	49 »	27 »
Windfeldt i Øllegaard	48 »	48 »
Laus Hansen, Darum	24 Køer	13 »
Anders Holm, Tanderup	24 Stude	alle

1815

Claus Windfeldt, Landting	24 Heste	12 Stk.
Jep Eliassen af Steens	9 »	alle
Jens Christensen af Weirup	9 Stude	alle
Jep Eliassen af Steens	10 Heste	5 »
Knud Brodersen af Farup	24 Stude	alle
Niels Pedersen af Rørkier	5 Heste	alle
Jens Christensen af Weirup	7 Stude	alle
Jørgen Hagensen, Jernvedlund	11 Køer	6 »
Lorentz Poulsen, Haistrup	26 Stude	6 »
Conrad Nielsen, Wildslev	8 Stude	5 Køer alle
Jep Eliassen af Steens	200 Stude	105 Stk.
Claus Andersen, Hillerup	14 »	8 »
Peder Kiøldsen, ibd.	24 »	13 »
Windfeldt af Lundgaard	30 »	25 »
Christen Frøsig af Jedsted	33 »	13 »
Hans Hansen af Jedsted	22 »	alle
Windfeldt af Olufgaard	34 »	23 »
Thomas Pedersen af Eising	44 »	alle
Niels Jepsen Frøsig	9 »	7 »

Conrad Nielsen af Wildslev	8	Stude	alle
Jens Pedersen	10	»	alle
Thomas Pedersen, Eising	36	»	12 Stk.
Hans Windfeldt af Øllegaard	5	»	alle
Peder Frøsig af Tanderup	8	»	alle

1816

L. Poulsen	12	Stude	alle
C. Nielsen	4	Heste	alle
Nis Pedersen	3	»	alle
Jep Eliassen af Steens	8	»	alle
Morten Frandsen	8	Stude	alle
Lang af Wildslef	26	»	alle
Windfeldt af Olufgaard	81	»	alle
L. Poulsen	100	»	alle
Niels Tranberg	50	»	20 Stk.
C. Ebensgaard	92	»	alle
Jep Eliassen af Steens	16	»	alle
Jens Sahl af Hamborg	50	»	alle
Hans Forpagter af Hygum	34	»	alle
Hans Hansen	8	»	alle
L. Poulsen	24	»	11 »
N. Tranberg	14	Heste	alle
L. Poulsen	8	»	4 »
Morten Jepsen	3	»	alle
Mads Nielsen, Laurup	6	»	4 »
Jens Sahl	36	Stude	alle
Pastor Lang	18	»	alle
Windfeldt paa Olufgaard	78	»	alle
Jens Sahl i Hamborg	68	»	alle

11. September 1817^a.

Studehandlerne og bønderne er nok ikke blevet synderlig forbavsede eller krænkedes over at blive mistænkt og indkaldt, men der var nogen, der blev det. Det gjorde i al fald præsten i Vilslev; han står med udførte og repasserede studeflokke 1 eller 2 gange i listen, og han har fået sin tilsigelse sammen med de øvrige.⁵⁶⁾ Man kan tænke sig, at han er blevet meget krænket over at få en sådan stævning oplæst af sognefogden og en anden af sine sognebørn.

Præsten tilskrev i den anledning stiftsbefalingsmand Koefoed således:

»Det er Deres Hoivelbaarenhed bekiendt, at jeg sidste Onsdag var ved Sognefogden indkaldt at møde i Ribe for en Commission, hvis Competance er mig ligesaa ubekiendt, som de Personer den bestaar af. — Jeg fandt mig ikke disponeret til at møde, saa meget mindre, da man haver sat mig i Selskab med Studeprangere, der ikke hører til den Classe, jeg søger Omgang med, og maa i det heele ansee det upassende for min Embedsstilling at møde for en Commission, der optager Inquisition's Forhører om Bedrag mod Statscassen, fordi jeg aarlig paa min Præstegaard holder nogle faa Stuude, der almindelig sælges her i min Gaard og er overdragen en Stuudehandler i Comission. — Jeg tør derfor underdanigst anmoode Derres Hoivelbaarenhed om at bevirke, at jeg ikke bliver indkaldt, da jeg ikke paa nogen Maade kan møde — derimod skal jeg giærne, om det maatte findes fornødent, som jeg dog ikke kan indsee, skriftlig give de faae, og vistnok intetsigende Oplysninger, som Commissionen kan forlange af mig, naar Proctoren skriftlig indkalder mig.

Wilslef Pgd. d. 3^{die} Maji 1817.

Underdanigst N. Lang«.

Præsten Niels Lang var den anden af den berømte pastor Knud Langs sønner, der fulgte efter ham i pastoratet i Vilslev-Hunderup. Den omtalte sognefoged var vistnok Niels Truelsen.

Imidlertid var det een ting at nære mistanke og forhøre, noget helt andet at bevise, og det var kun nogle få, der blev dømt til erstatninger.

Det menes, at der i fortoldningstallene kan spores virkninger af de omtalte forhold, idet fortoldningen af stude i Kolding, Foldingbro og Ribe i de år, toldbesvigelserne særlig fandt sted, lå langt lavere end før og senere (Eliassen).

Omkring ved afslutningen af disse sager blev der truffet omfattende forholdsregler til sanering af toldvæsenet, ligesom det var sket omkring 1792, inden krigs- og ulykkestiderne undergravede denne reform såvel som så meget andet. De nye regler samt en á jour

ført kodificering af gældende bestemmelser udsendtes i forordn. af 16. februar 1820 erstattende den tilsvarende forordn. af 18. april 1792. Gredstedbro ophøjedes til toldsted, således at tolden for udgående varer og kreaturer fremtidig skulle erlægges ved alle 3 toldsteder, hvorimod indgående varer ikke kunne klareres i Gredstedbro, men stadig skulle angives og fortoldes i Ribe. Der gaves endvidere forskellige lettelser ved de mindre overgange for den lokale færdsel og for de rejsende, og der blev givet yderst detaljerede regler om græsning på den anden side åen, om møllekørsel, om ålegårde og om grænsepersonalets kontrol og ikke mindst om straffe.

Men forsåvidt angår studeudførselen blev disse forholdsregler af svindende betydning, idet denne udførsel stadig formindskedes, og 12. januar 1827 ophævedes kvægtolden ved Kongeåen.

Imidlertid smugledes der jo også nordpå, og denne trafik tog netop til, samtidig med at den modgående tog af. Hertil bidrog at man ved kvægtoldens ophævelse kunne iagttage det mærkelige, at denne foranstaltning nærmest virkede fremmede på smuglingen, idet folk mente, at det nu var mindre risikabelt at smugle, fordi de troede, at al kontrol udenfor det egentlige toldskel, altså også i tolddistriktet d. v. s. indtil en mil nord fra åen, nu var hævet, ja, dette syntes faktisk også at være uklart for toldbetjentene selv. Årsagen til denne usikkerhed var, at det altid først og fremmest havde været kvægudførselen, reglerne havde drejet sig om (Alkærsig).

Der var mange retssager, og der berettedes et utal af smuglerhistorier, blandt andet om det såre vigtige produkt, brændevinen, der i Slesvig var bedre og billigere, ufortødet, end i Nørrejylland, og om kræmmerne, der oversvømmede Jylland. Der fortælles ikke meget om Gredstedbro i denne forbindelse, overførsel-

len af varerne og sammenstødene med toldbetjentene foregik jo da også navnlig på de mest afsides liggende strøg af åen. En enkelt historie kan berettes efter Thorvald Madsen, Odder, der fortæller den efter sin farbroder Jesper Madsen. Tolderen var den tidligere omtalte Peder Højer; han havde fået nys om, at der en mørk nat skulle komme flere vogne med smuglergods over åen og køre ind i laden i Gredstedbro, han stillede sig da på vagt indenfor ladeporten, og da den sidste vogn var inde, slog han porten i og råbte: »I Kongens Navn, a fortolder!« Andre fortæller, at det skete i en lade i Vilslev. En sådan konfiskation kunne give betjenten en meget stor fortjeneste, og Peder Højer har nok i sin lange tjeneste fået sin gode del. Han købte senere gård i Vilslev.

Der indførtes skærpet kontrol og ansattes flere toldbetjente, men endelig ophævedes tolden ved Kongeåen helt fra 1. januar 1851. Hermed var Gredstedbros mange hundrede år gamle forbindelse med toldskellet forbi, idet den ny rigstoldgrænse i 1864 jo løb syd for Ribe.

Broen

Navnet Gredstedbro kan måske ikke føres længere tilbage end til omkring 1570, men der kan godt have været en broovergang længe før. Overfarten over åerne, navnlig de større, er på et meget tidligt tidspunkt blevet et samfundsanliggende. Jyske Lov omtaler sogne- og herredsbeboernes forpligtelse til at bygge bro, og i endnu skarpere form kan pålægget ses f. eks. i Biskop Jens' Kristenret fra omtrent 1270, som gengives i C. L. Paulsen: Historisk Beretning om Vejvæsenet i Danmark (utrykt i R. A.). Sådanne retsregler har på et tidligt tidspunkt sikret en bro over Kongeåen her, hvor der ikke blot gik herredsvej, men adelvej til de sydlige landsdele og til den nære kongeby Ribe.

Det var bønderne, der skulle gøre broarbejdet, og hvem arbejdet med den enkelte bro skulle falde på, bestemtes i hovedsagen af, hvem der brugte broen. Det var stort set således, at broer, der kun benyttedes af sognets beboere, skulle passes af disse, men hvis »det er hele Herredets Vej, da skal hele Herredet hjælpe«, som Jyske Lov siger. Hvor vidt omkring forpligtelsen til at holde herredsbroerne strakte sig, afvejedes meget nøje — som vi skal se. Det var altså en bro i offentlig eje.

Der vides ikke noget om arbejdet med vedligeholdelsen af Gredstedbro udover, at Gørding herred var pligtig at holde den, men det kan være af interesse at kende en overenskomst om en anden bro, Sneumbro, der næsten i et og alt er beliggende som Gredstedbro

og derfor har frembudt de samme forhold for brobygningen. Sneumbro ligger en god milsvej nord for Gredstedbro ved Ribe-Varde vejen, og den overspænder Sneum å, hvor højvandet fra havet kan gøre sig stærkt gældende. Der er tale om en kontrakt, hvori 8 sogne i Skads herred overdrager 2 af bymændene i Opsneum at have Sneum bro »udi opagt og vedligeholdelse«. ⁵⁷⁾

De 8 sogne, som kun er en del af Skads herred, er pligtig at holde broen uden hjælp fra andre sogne. De 2 mænd skal være ansvarlig for skade ved isgang og vandflod, men i tilfælde af, at broen bliver »gangske avtagen«, skal sognene selv opbygge den, og med hensyn til vaserne (vejdæmning) synes de 2 mænd kun at være forpligtet til at tilse dem, medens sognemændene skal sørge for vedligeholdelsen. For dette skal Oluf Clemmensen og Terkild Andersen have 4 skilling årlig fra hvermand, som har heste og vogn i de 8 sogne. Kontrakten er indgået i 1688; dens indførsel i tingbogen i 1721 er iøvrigt foretaget i anledning af et syn over broen, vistnok efter en ulykke, som viser, at de 2 mænd, der nu har broen »udi opagt«, har været forsømmelige. De nødvendige reparationer opregnes i alle enkeltheder. De 2 mænd hedder Matz Terkildsen og Jens Ollesen og er sønner af de 2 nævnte i 1688.

I 1710 finder vi en meddelelse fra Gredstedbro, om at broen der var brøstfældig, »som og gang-spangen nu er borte«, hvorfor stiftamtmanden beordrede et syn afholdt. Der blev udnævnt to synsmænd fra hvert af sognene Jernved, Åstrup, Vejrup, Gørding og Bramming. Derefter er en ny gangbro blevet bygget. Iøvrigt må vi omtrent et hundrede år frem i tiden, før der er en detailleret beskrivelse af denne bros tilstand, men vanskelighederne og foranstaltningerne mod dem minder da stærkt om situationen ved Sneumbro. Der er nu tale om et forslag fra stiftamtmand Levetzau i Ribe til

Rentekammeret om forbedring af bro og vase i Gredstedbro. Skrevet i 1775 bærer den spor af de opfordringer, der sendtes til de stedlige myndigheder om at tilse vejvæsenet, idet amtmanden stærkt understreger sit arbejde med at forbedre broerne i amtet. Til begrundelse af forslaget indledes den meget lange skrivelse med en meget dramatisk skildring af overfarten over Kongeåen ved Gredstedbro under høje vandfloder og tøbrud.

Det nævnte afsnit af stiftamtmandens skrivelse lyder således:

»Paa den almindelige og ceniste bedested for dem, der fra det Schlesvigske og Holsteenske item fra Fyen og viidere vil reise over Riibe til Varde, Ringkiøbing, Holstbroe og Lemvig med omliggende steder og videre ind i Jylland, indtræffer der ikke siælden ved paakommende høie vandflode og især om vindterren ved indfaldende heftige tõe brud, at passagen over den saakaldede Konge-Aac ved Gredstedbroe i Riiberhuus Amt /: hvorover og alt det qvæg og de creature, som igiennem Riiber Told-Sted udrides af landet, skal passere :/ i nogle dage kan være aldeles hæmmet saaledes, at der ingen mulighed er udi, at nogen kiørende derover kan passere eller befordre sin reise paa anden maade, end om han /: som dog maa skee om dagen og med hielp af bekiendte folk paa stedet :/ vil resolvere til at lade sin vogn skille fra hinanden stykke for stykke, og saaledes lade den næsten svømmende transportere til en for faa aar siden til den riidende posts befordring paa slige tiider der anlagt saa kaldet træd-spang eller small broe, da det paa saadan maade med besværlighed og efter lang ophold kan lade sig giøre med en post- eller bonde-vogn /: naar hestene ellers vil lade sig bringe til at trække hver for sig, thi 2de kan ikke gaee siideværts, over saadan small broe, efter at de først paa en distance af omtrent 2de bøsse skud og derover næsten har maattet svømme til broen :/ at fortsætte reisen.

Saadan betydelig og for de veifahrende især fremmede, der foruden sinkelse i deres reiser ofte, besynderlig ved natte-tiider, her sættes i yderlig fare, fortrædelig og uforsvarlig ulejlighed at afhielp, haver jeg i lang tiid været betænkt paa: men da samtlige landeveie her i amtet ved min ankomst her til stiftet fandtes i høieste maade forfalden, har jeg holdt fornøden og rettest, førend jeg forbedrede noget specielt, der i mands minde havde været

uordentlig, at paadrive det generale istand bragt, og da jeg nu endelig med megen møjje, siden bonderne aldeles vare afvendte fra, veiene i det mindste retskaffen og til bestandighed at reparere, peu a peu har faaet de almindelige landeveie her i amtet bragt i nogenleedes god stand, og saaledes at de med en ringe tilsyn og aarlig forbedring inden faac aar kan blive aldeles upaaklagelige; saa haver jeg i denne sommer anvendt min bestræbelse paa, tiid efter anden at faac de paa et og andet sted her i amtet befindende nye broer anlagt, hvoraf jeg og formoeder inden vindteren 1 par stykker skal vorde istandsatte. Ved det blandt andre steder over situationen og overfarten over Konge-Aaen ved bem¹⁰ Gredstedbroe af mig i rettens middels overværelse ved kyndige mænd tagne lovlige syn, hvortil og vedkommende proprietairer vare indkaldet, samt efter senere fra proprietairerne indhentede betænkninger har mand efter bedste overlæg ikke kundet udfinde anden maade til at bringe overfarten eller passagen ved bem¹⁰ Gredstedbroe i saadan stand, at den til alle tiider med sikkerhed uden fare og sinkelse kan være practicable : ved at der, foruden nuværende store broe, i steden for den omm¹⁰ træd-spang maa indrettes nok en kiøre-broe, og veien derefter noget forlægges til et nyt sted, samt til vei paa en meget lang distance med tilhørende jord indrettes en betydelig høi dæmning eller vase.

Til dette at faa tilveiebragt, mødte mig først den modstand, at veien ved saaden forlæggelse for en deel vil komme til at gaa over et stykke grund henhørende under Haderslebhuus Amt, hvilken forhindring jeg allerede har faaet ryddet af veien, idet jeg har formaact de 2de mænd, som have denne grund i brug, at de med deres amtmands derpaa meddelte approbation have overladt den til veien eller vasen fornødne jord, imod at tage æquivalent af den udlæggende gamle vei samt dertil at nyde 1de aarlig af dem, som skal holde broen og vasen paa bem¹⁰ sted vedlige.

Riibe d. 15. Aug. 1775

Levetzau⁵⁸⁾

Den omtalte grund er nærmere beskrevet i et brev fra Levetzau til amtmænd Klingenberg i Haderslev, hvor det nævnes, at grunden kaldes Grydast »henhørende under gaarden Gredstedbrokjær i Hjortlund sogn, hvilken grunds længde i vestre side vil blive 189 alen dansk maal og i den største bredde 15 alen, ialt ungefær 2200 kvadratalen, da resten til vester kan

tages udenfor vejen af den allerede til vej udlagte grund«.^{58a)}

Den detaljerede skildring af den livsfarlige overfart giver i sig selv ikke noget klart billede af broforholdene; der synes nok at være tale om 2 broer, men deres indbyrdes beliggenhed ses ikke. Billedet klares imidlertid dels ved hjælp af et dokument fra herredets arkiv, som er gengivet ved dette afsnits slutning, dels ved det her anførte kort fra ca. 1830, som er gengivet efter P. Eliassen: Kongeaaen. Der var også før fornyelsen 2 broer i forlængelse af hinanden, idet åløbet på et kort stykke delte sig i to. Omtalen af lokaliteterne i Levetzaus skrivelse bliver forståelig, når man går ud fra, at den nordligste bro altid var passabel, og at den smalle trækbro førte over den sydlige arm; der var så en eng imellem, som kunne blive oversvømmet og næsten umulig at passere, som beskrevet. Forslaget går ud på, at trækbroen over det sydlige løb skal erstattes af en kørebro, og at der mellem broerne, eventuelt også syd for den nye bro, opføres en meget lang vase eller dæmning af en betydeig højde. Det var ved denne sydlige bro, at kontrollørhuset senere opførtes. — Se endvidere omtalen af broerne ca. 100 år senere i det sidste afsnit.

På kortet er vadestederne afsat meget tydeligt, ligesom ruten ud i havet udenom Kongeåens udløb er angivet. Det ses også, at kontrolløren i Gredstedbro ikke var ambulans, d. v. s. ikke skulle deltage i patrulleringen langs åen.

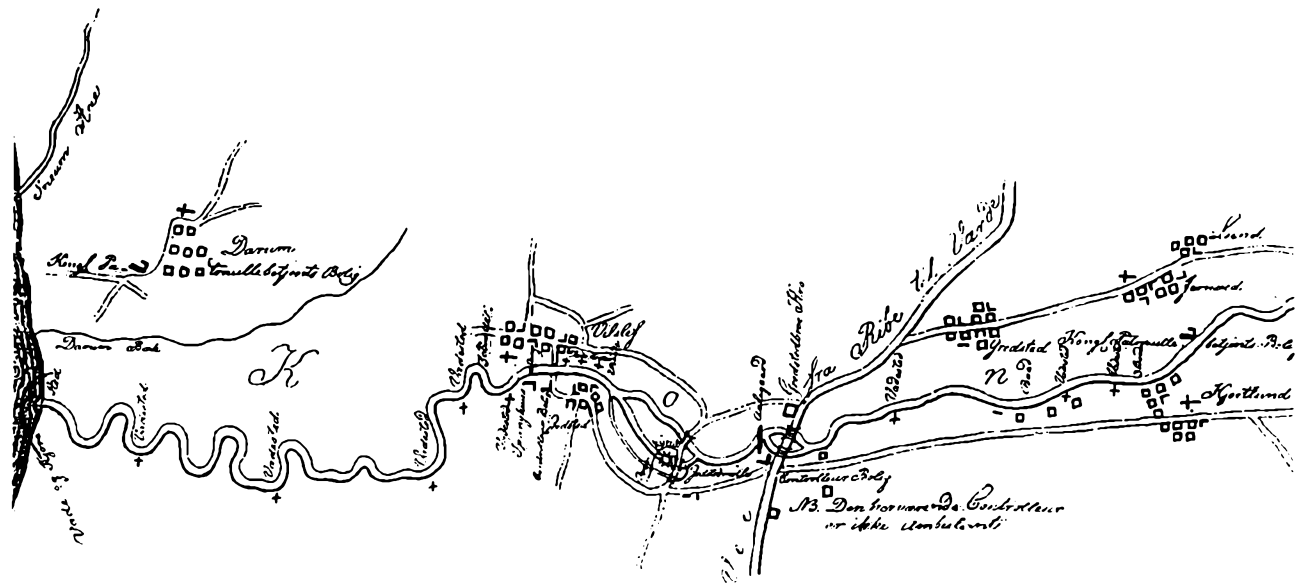
Stiftamtmanden går derefter over til det meget vanskelige problem om dækning af udgifterne. Vejvæsenet er nu nået ind i den periode, hvor omkostningerne søges dækket ved betaling hver gang for passagen, bropenge. Stiftamtmanden foreslår en sådan afgift indført ved Gredstedbro, idet han bemærker, at der endnu ingen steder i Ribe amt har været opkrævet

bropenge, medens der findes de amter i Jylland, hvor bropenge svares. Der foreslås dog opretholdt nogen direkte arbejdspligt, navnlig ved den første opførelse af vaserne.

Det mest interessante ved Levetzaus forslag er dog den meget omhyggelige afvejen af, hvem der skal udføre broarbejdet eller bekoste det. Det gøres gældende, at bekostningerne vil blive altfor »besværlige at udrede for dem, som hidtil har holdt den der fra gammel tid værende store broe og vej vedlige, nemlig beboerne i Giørding Herred med underliggende Hunderup Birk«. Herredet har altså hidtil været alene om at holde Gredstedbro, ligesom de 8 sogne i Skads herred måtte holde Sneumbro, men nu er kravene til færdselsvejene blevet større. Der foreslås da, at naboherredet Skads herred skal være lige delagtig med Gørding herred i at tilføre materialerne til vaserne, og at endogså Vester herred skal deltage i bekostningerne til materialer og arbejde med den begrundelse, at dette herred ikke selv har bekostelige broer. Disse forpligtelser gælder kun den første opførelse, medens Gørding herred derefter selv må holde bro og vase med hjælp af bropengene, der skal bortforpagtes ved auktion. Det motiveres omhyggeligt, hvorfor Malt herred, der ikke ligger fjernere end Skads og Vester, ikke skal deltage; dette herreds beboere kommer meget sjældent over Gredstedbro, og desuden har de stor udgift til Foldingbros vedligeholdelse.

Bropengene foreslås sat til: 4 sk. for en karosse eller chaise, 2 sk. for en post- eller bondevogn, 1 sk. for en ridende og 1 sk. for 1 par øksne eller heste.

Til gengæld for forpligtelserne foreslås følgende fritaget for at svare bropenge: Gørding Herred, Skads Herred — også på grund af Sneumbro — men derimod ikke Vester Herred; endvidere Ribe Bys ind-

Kongeåens vestlige del fra Plovstrup til havet. Ca. 1830.

vånere, der har 5 bekostelige broer uden at hæve bropenge, samt forskellige personer i offentligt ærinde.

Ved reskript af 14. december 1775 blev forslaget godkendt i alle henseender, men nogle måneder senere får stiftamtmanden besked om en ændring i bestemmelserne ved et reskript af 22. marts 1776, der i uddrag lød som følger:

»Da Vi ved Rescript til Dig af 14. Decbr. a. p. allernaadigst har befaleet, at der over den saakaldede Kongeaa ved Gredsted Broe skal indrettes en Kjore-Broe med Dæmning og Vase og at enhver, som i sit eget Ærinde passerer den Broe, skal for Eftertiden svare Bro-Penge, undtagen Giørding og Skads Herreds Beboere og Ribe Byes Indvaanere, med andre;

Og Peder Nissen samt Peder Nielsen med flere paa egne og ovrigte Jedsted og Hillerup Byers Beboeres Vegne nu for Os allernaadigst have andraget, at hele Jedsted Bye, og ungefær det halve af Hillerup henhører til Wilslev Kirke, hvortil og fra de ingen anden Vej kan komme uden over bemeldte Gredsted Bro, og at det vilde blive dem en utaaelig Byrde, om de for Eftertiden, naar de passerede denne Broe, skulde ansees som andre Fremmede, og svare Broepenge;

Som, siden Du, udi herpaa givne Erklæring melder, at det forholder sig rigtig, at Supplikanternes Kirkevei falder over Gredsted Broe, og at Bropenges Erlæggelse hver Gang de skal passere denne Broe især vil falde disse tvende Byers Beboere, der ligge tæt ved Broen, frem for alle andre besværlig, da de fornemmelig om Sommeren, næsten daglig skal have Passage derover efter deres Ildebrand og andre Nødvendigheder, give Vi Dig hermed tilkjende, at Vi efter fornævnte Jedsted og Hillerup Byers Beboeres derfor gjort allerunderdanigste Ansøgning, samt foruden Din Erklæring, allernaadigst have bevilget, at de maae være fritagne for at svare Bropenge af deres Passage over Gredsted Broe, naar samme saaledes, som forberørte Vores Befaling af 14de Decbr. a. p. tillader, bliver istandsat, hvorimod de med Skads og Giørding Herreders, saavelsom underliggende Hunderup Birks Beboere skal være lige deltagende i Jords og Fyldings Tilførsel til den der anlæggende Vase og Ophøjning paa fornødne Steder, alt for den første Gang, da Giørding Herred og Hunderup Birk den siden skal vedligeholde, ligesom og Jedsted Byes Beboere, der paa deres Mark tæt ved Broen skal have høje Banker, skal pligtige være at samme til berørte Fyldning og Vase

uvægerlig at lade være folagtig fornoden Jord og Sand, der ikke skal kunne være deres Eiendomme til nogen Hinder, men snarere til Fordeel . . . »

Jedsted og Hillerup beboeres fritagelse for bropenge har vist været en tvivlsom fordel, idet de samtidig får pligt til at være lige med Gørding og Skads herreder i tilførsel af materialer, ja, Jedsted bliver endog særlig forpligtet til at stille deres banker ved broen til disposition. Dette påbud er forøvrigt kun en almindelig administrativ foranstaltning, idet forordn. om vejvæsenet af 13. december 1793 i § 13 bestemmer: »Steen, Gruus, Jord og Sand . . . maa tages, hvor samme nærmest ved vejen er at faa; og enhver Grundejer eller Bruger er pligtig at tiltræde saadanne fornødne Materialers Opgravning, uden Betaling;« En del af »Jedsted Bjerge« ligger altså begravet i vassen, men der er jo endda blevet meget tilbage.

I 1778, 26. august, fik ejeren af Gredstedbro ret til »Broe-Penges Oppebærelse imod Broens og Vasens Vedligeholdelse«; i tiden siden 1775 er den ny bro og vase altså opført, og Svitzer må på en auktion have fået retten til at opkræve bropenge tilslået.

I følgende dokument i herredsarkivet gives et kort resume af resultaterne af broreparationerne.

1787. Gredstedbro består af 2 store broer, straks hos hverandre over Kongeåen, derhos en lang jorddæmning. Den ene af disse broer (den gamle) består af 7 fag og indeholder i længde 28 alen. Den anden (bygget 1775-76) er 6 fag og 30 alen lang. Til disse broers vedligeholdelse contribuere Gørding herred og derunder liggende Hunderup birk, og giver hver beboer, som har heste og vogn dertil årlig 4 skilling dansk efter indgået akkord med bromanden sr. Friderich Svitzer, som derimod samt imod bropenges hævelse har forbundet sig til broernes og dæmningens vedligeholdelse. De, som er fri for bropenge, er bemeldte Gørding herred og Hunderup birk såvelsom og Skads herred. Item på den søndre side Jedsted og Hillerup byer samt Ribe by.

Efter Svitzer må hans enke og senere Søren Pedersen have haft rettigheden, og derefter er den gået over til Søren Nielsen; fra hans tid er der oplysning om, at vejen blev omlagt og broen flyttet i 1808 (Kromann), hvilket må være den vejregulering, der er skitseret på det tidligere gengivne matrikelskort. I 1809 søgte Søren Nielsen at få dækning for sine udgifter til broarbejderne ved at andrage om en forhøjelse af bropengetaksten. Dette blev bevilget ved reskript af 21. november 1809. De nye takster, der var i overensstemmelse med en forordning af 15. februar 1786, som også gav normer for bompenge på landevejene, betød en fordobling af de i 1775 fastsatte. Til broens forestående istandsættelse får Søren Nielsen 300 rdl. af amtets brokasse. På bomhuset skulle ophænges en sort tavle med taksterne. Reglerne for vedligeholdelsen og for fritagelse for bropenge er stort set som i 1775. Reskriptets slutbestemmelse om bevillingens bortfald, når en ny landevej skulle bygges for den almindelige vejkaresses regning, blev først aktuel langt senere; endnu da Grumme Nielsen, Gredstedbroes næste ejer, i 1830 får fornyet sin rettighed, er bestemmelserne næsten uforandrede, og der kan derfor angående alle enkeltheder henvises til det sidstnævnte reskript, der her er gengivet i sin helhed, da det er meget detailleret og synes at være anført i sin fuldstændige form i den sag, hvorfra dette og nogle følgende dokumenter om broforholdene er gengivet.⁵⁹⁾

» . . . at Eieren af Gredstedbro, under det Dig anbetroede Amt, Grumme Nielsen mod for Passagen over de ved bemeldte hans Eicndom, over den saakaldte Kongeaac anlagte 2 Broer, imod at holde disse og den ved Samme anlagte store Vase vedlige, oppebære de ved allerhøjeste Bevilling af 21de November 1809 for den daværende Eier fastsatte Bompenge, nemlig: af en Kareth eller en anden fiirspændig Vogn, 8 Sk.; af enhver med flere end 4 Heste bespændt Vogn, for hver Hest, 2 Sk.; af en Post- eller holsteensk Vogn med 2 Heste, 4 Sk.; af en Bonde-

vogn, 3 Sk.; af en Ridende, 2 Sk.; af en Oxe, Ko eller Hest, 2 Sk.; af et Faar eller Sviin, 1 Sk.; Alt i Rigsbankpenge Sølv, paa følgende Vilkaar: 1) At Gaende samt Alle, der passere i Konge- eller Embeds-Reiser, saa og med Skatte Korn eller Fourage til kongelig Tjeneste, skulle være fritagne for at erlægge Passagepenge. 2) At ligeledes samtlige Beboere af Ribe Kjøbstad, Gjording Herred, samt Landsbyerne Jedsted og Hillerup med tilliggende Gredstedbrokjær fremdeles, som hidtil, skulle nyde Frihed for Bropenges Erlæggelse, hvoriimod Broeieren skal være berettiget til af hver Halvgaard i Gjording Herred at oppebære 4 Sk. aarligen, og af hver Fjerdepart-Gaard 2 Sk., hvilke Afgifter kunne, efter Amtets Foranstaltning, inddrives ved Udpantning, saa og af Beboerne i Gjording Herred at kræve Hjælp med Tilkjørsel af Fyldning eller Materialers Afhentning, naar Saadant behøves til Broernes og Vasens Istandsættelse, i hvilken Henseende Amtet og, i paakommende Tilfælde, har at foranstalte det Fornødne. 3) At den nysnævnte Fritagelse for Bropenge alene tilkommer de anførte Distrikters Beboere, naar de reise i egne Ærinder og med deres eget Gods, hvoriimod de, naar de lade sig leie af Andre til Fragtkjørsler, bør betale de sædvanlige Bropenge; ligesom og, forsaa vidt Kreatures Drift over Broerne angaar, Fritagelse for Bropenge kun gjælder med Hensyn til de Creature, som de omhandlede Distrikters Beboere bruge til deres egen Fornødenhed, men aldeles ei til dem, hvormed de drive Handel. 4) At den Frihed for Bropenges Erlæggelse, som forhen har været forundt Beboerne af Skads Herred, for Fremtiden skal bortfalde, imod at Eierne selv, efter Amtmandens Bestemmelse, overtager Udførselen af det Arbejde, som ved Broernes og Vasens Istandsættelse hidtil har kunnet affordres bemeldte Herreds Indvaanere. 5) At nuværende Eier opfylder den de foregaaende Eiere paahvilende Forpligtelse aarligen at betale een Rigsbankdaler til Gredstedbrokjærs Besidder for den til Vasen overdragne Grund. 6) At han, ligeledes som foregaaende Eiere, udsteder Forskrivning, hvorved han med første Prioritet stiller sin Eiendom, Gredstedbro med Tilhørende, til Sikkerhed for Broernes Vedligeholdelse. 7) At han skal være forpligtet til udenfor Bomhuset at lade ophænge en sort Tavle, hvorpaa den allernaadigst opproberede Taxt med store hvidmalede Bogstaver og Tal skal være anført, og 8) at denne allernaadigste Bevilling bortfalder, naar Broerne i sin Tid ved Landeveienes Anlæg maatte blive byggede for den almindelige Veikasses Regning. Endelig skal bemeldte Grumme Nielsen i alle Tilfælde, hvori maatte opstaae Spørgsmaal om at fortolke denne Bevillings Ord og Mening,

være vort danske Kancellies Kjendelse underkastet. 1830, 6. August«. ⁹⁰⁾)

Man hæfter sig særlig ved oplysningen om, at broejeren kan kræve en særlig afgift af hver gård i Gørding herred, hvilket oprindeligt synes at være blevet fastsat ved akkord med bromanden. Af ændringer i forhold til tidligere er der vist ikke andet, end at Skads herreds beboere mister deres ret til frihed for bropenge, og at ejeren samtidig selv overtager udførelsen af det arbejde, der hidtil har kunnet affordres dette herred.

De sidste træk af Gredstedbro-ejernes forbindelse med broens vedligeholdelse omtales i næste afsnit.

Grumme Nielsen og Elisabeth Davidsen 1811-1850

Som omtalt solgte Margrethe Svitzers sidste mand, Søren Nielsen, Gredstedbro til *Grumme Nielsen* i slutningen af året 1811. Der medfulgte stedets »Jorder af Hartkorn 1 td. 4 skp. 1 alb., det til stedet indkøbte Jord fra Gredsted Sogn med Hartkorn 2 td. 5 skp. $\frac{1}{5}$ alb., ligeledes af Esbjerg Mark under Plougstrup Bye Hartkorn 1 skp. 1 fdk. $\frac{5}{12}$ alb. og endelig af Kiærgaards Hovedgaards Taxt Hartkorn 4 td. 1 skp. 3 fdk. $1\frac{1}{2}$ alb. . . « Købesummen 20.000 rdl. var betalt. Det blev anmærket »at Ejeren af Gredstedbroe er berettiget til Kroehold og til at oppebære Broepenge efter de herom eksisterende Privilegier, der hermed overleveres, men som af Kiøberen selv maae besørges fornyede.« Ejendommen havde samme areal som i de forrige ejeres tid, og når den kostede 20.000 rigsdaler dansk Courant, dobbelt så meget som Søren Pedersen fik den for på auktionen 10-11 år før, skyldes dette antagelig stigning i ejendomspriserne under pengeforringelsen, den ny rigsbankdaler var endnu ikke udsendt på dette tidspunkt.

Vi stiller os nu det samme spørgsmål som hver gang, der kommer en ny mand til Gredstedbro: Hvem var han? Denne gang forholder det sig næsten som med Svitzer, at vi kender noget til hans afstamning, men ikke meget til ham selv. Han må have tilhørt en middelalderlig selvejerbondeslægt stammende fra Ilsted i Gørding sogn, en milsvej nord for Gredstedbro. Om slægtsnavnet bemærker L. P. Borberg: »Den gamle Selvejerslægt fra Ilsted kan kaldes »Grumme-Ætten«

efter det i denne hyppigt forekommende, men ellers sjældne Fornavn: Grumme«⁶¹⁾ og da vor Grumme Nielsen har dette fornavn og levede på egnen, også før han kom til Gredstedbro, må vi henregne ham til denne slægt. Om hans egen tidligere tilværelse ved vi derimod ikke meget; det ses af skødet, at han ved den tid boede i Varde, og det kan næsten antages, at han gav sig af med at handle med stude, idet der er en oplysning om, at han på et tidligere tidspunkt engang passerede Gredstedbro med en stor flok stude.

Der er nu gjort rede for 3 perioder af Gredstedbros historie, hvor perioderne er bestemt af ejernes slægtsforbindelse, idet dette har frembudt sig som en naturlig inddeling, og det vil da være rimeligt at prøve på at fortsætte på denne måde; nu følger der ganske vist ikke efter Grumme Nielsen en længere slægtsrække som besiddere, men vi lader alligevel manden af Grumme-ætten danne en slægt, da han og hans enke tilsammen dog havde stedet i 39 år.

Grumme Nielsen blev gift med Elisabeth Davidsen omkring ved den tid, han købte Gredstedbro. Han var født ca. 1770 og hun ca. 1790. Elisabeth Davidsen angives i folketællingen 1845 at være født i Vester Vedsted ved Ribe; om hendes forældre vides intet, men på giftermålets tid boede der en gårdmand Niels Davidsen i Vester Vedsted. De fik 2 døtre Maren og Ane Kirstine, af hvem den sidste blev gift med proprietær Niels Hansen til Krogsgaard.⁶²⁾

Grumme Nielsen kom til at besidde Gredstedbro under meget bevægede tider, men han synes at være kommet godt igennem dem. Således er der en mærkelig kontrast mellem de allerede omtalte omfattende toldbesvigelser, der havde Gredstedbro som et af sine brændpunkter, og den tavshed der er om kroggården og dens beboere; den eneste omtale, der er fundet i sagen, er en tilsigelse for Grumme Nielsen til et retsmøde.

Grumme har øjensynlig været en forsigtig mand, der har kunnet holde sig udenfor Abells foretagender. Ligeledes har han klaret sig igennem landbrugets meget alvorlige krisetid i 1820-erne; snarest har han hørt til de meget få, der havde forudseenhed og midler til at drage fordel af krisen ved at købe jord; det ses nemlig af senere salgsdokumenter, at der er kommet flere jordstykker til ejendommen i Grumme Niensens tid. Han har jo da også været en erfaren mand, da han kom til Gredstedbro, godt 40 år.

Grumme Nielsen døde 21. september 1840, 70 år gammel, og hans enke fortsatte driften, hun var da 51 år. Om *Elisabeth Davidsen*, som hun ofte benævnes med sit fødenavn, kan ikke gives personlige oplysninger; det der vides fra hendes tid, er mest om forholdet til broen og vejevæsenet. Tiden var nu kommet til det offentliges overtagelse af landeveje og broer, som det var påtænkt for mange år siden, jfr. reskripterne af 1809 og 1830 om bropenge, og ved en kontrakt af 30. november 1839 havde Grumme Nielsen afstået de 2 ham tilhørende broer over Kongeåen, hvorefter der i 1842 var opført nye broer for den kgl. Vejkasses regning. Dette betød dog ikke, at bropengene ophævedes, hvilket fremgår af, at enkemadam Nielsen fik en ny kontrakt om ret til oppebørsel af passagepenge.⁵⁹⁾

Det nævnes i kontrakten, at vejen forbi forpagterindens bolig har fået en ny retning (formentlig ved den sidste brobygning). Taksterne blev de samme som i bevillingen af 1830, men Elisabeth Nielsen skulle nu betale 100 rigsdaler årlig; der var jo ikke mere nogen udgift til broen. Den tilsvarende afgift for Kolding Sønderbro var 413 rdl. og for Varde Bro 390 rdl. Kontrakten for Gredstedbro fornyedes næste gang fra 1. maj 1844 til 1. maj 1847. I dette år verserede der som tidligere berørt en stor sag om eventuel ophævelse af fritagelserne for at betale bropenge, vistnok rejst af

rentekammeret. Stiftamtmand Sponeck gjorde i indberetning til kammeret gældende, at fritagelserne ikke kunne opretholdes, efter at broerne var opført for vej-kassens regning og anførte, at pengeafgiften, som bønderne stadig betalte »lagt fra æquivalerer Passagepenge, og at Naturalarbejdet dels ikke kan benyttes formedelst anden dels udføres saa modvillig og slet, at Veivæsenet ei dermed skønner at kunne.« Fritagelserne ophævedes efterhånden for de forskellige områder, Jedsted-Hillerup bevarede den længst. De administrative myndigheder synes at have været mere stemt for fuldstændig bortfald af bropengene; dette skete 5. januar 1849.

Skønt taksten pr. stk. kun var lav, løb det op, når studedriften var stor, og når der skulle betales ved flere broer efter hinanden. Således fortæller N. M. Kromann, at forpagteren ved Varde Sønderbro ville opgive den, da han havde underskud, og han angiver årsagen til at være: »at Studedrifterne, hvoriblandt den største er fra Proprietær Nielsen fra Spøttrup, tilforn kom her igennem, men nu tager disse midt igennem Landet ad Foldingbro, for derved at spare Bropenge over Skjernbro og Gredstedbro foruden i Varde og Ribe, og endelig er Hovedgrunden Markedernes Aftagelse i Varde.«⁵⁹⁾

I 1850 solgte Elisabeth Davidsen Gredstedbro med alle tilliggender til coffardicaptain Christian Ehrenreich Husted af Fanø for 18.800 rigsdaler rede sølv. Ejendommen var herefter i handelen i nogle år, inden den igen faldt til ro i en fast ejers hånd.

Gredstedbro i handelen 1850-1857

Coffardicapitain Christian Ehrenreich Husted af Fanø købte 1850 af Grumme Nielsens enke og arvinger Gredstedbro med følgende tilhørende faste ejendomme:

- »1a. Gredstedbroe Kroegaard med tilhørende Bygninger og Jorder, anført i Skjøde af 17. December 1811 for Gammelt Hartkorn 1 Td. 4 Skp. 1 Alb.
- b. Det til Krostedet indkjøbte Jord fra Gredsted Bye anført i samme Skjøde for gammelt Hartkorn 2 Td. 5 Skp. $\frac{1}{5}$ Alb.
- c. Den fra Hovedgaarden Kjærgaard købte Ejendom, anført i samme Skjøde for 4 Td. 7 Skp. 3 Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb.
2. Efter Skjøde fra Auktionsretten af 12. Februar 1836 af Morten Frøsigs Gaard i Jedsted, Parcelen N° 8 Store og Lille Sønder Havremark af gl. Hartkorn 3 skp. 1 Alb.
3. Parcelen N° 28 fra Christen Frøsigs Gaard i Vilslev af gl. Hartkorn $\frac{1}{2}$ Alb. efter Skjøde 29. December 1823.

Gredstedbro 27. Octbr. 1850. Læst 23. Juni 1854«. ⁶²⁾

Af kaptajn Husted's skøde fremgår det, at de parceller, Grumme Nielsen havde købt, var Store og Lille Sønder Havremark fra Morten Frøsigs gård i Jedsted, en lille parcel fra Chr. Frøsigs gård i Vilslev og en tilsvarende fra J. P. Christoffersens gård.

Husted havde kun Gredstedbro i 4 år, før han solgte den til *Peder Jepsen Kjær* fra Vilslev, hvor Kjær først havde overtaget sin fødeejendom, et boelssted, og boede der, indtil han i 1840 overtog en lille gård i Hillerup.⁶³⁾ Peder Kjær var kommet igang med at handle med og udstykke ejendomme; gården i Hillerup solgte han i 1850, og det var antagelig ved den tid, han købte Lindbjerggaard i Ølgod sogn, hvor han boede, indtil han døde omkring 1860 som en velhavende mand. Kort før sin død købte han Frøstrupgaard i Lunde sogn, men nåede ikke at overtage den. Vi ved ikke fra noget skøde, at han købte Gredstedbro, men det fremgår af en panterevers, at købet fandt sted 2. november 1854, og at han stillede Brogaarden og jorderne hjemme som sikkerhed for 10.000 rdl. af købesummen og Følhave som sikkerhed for 5.000 rdl. Det fremgår endvidere af dette dokument, der er udstedt 23. juni 1856, at Peder Kjær har solgt Gredstedbro igen til *murermester N. Lønborg*.⁶⁴⁾

Det er vanskeligt at se, hvad der egentlig foregik under disse handler med Gredstedbro. Peder Kjær, som drev handel med store gårde, kan have boet der i de år, han var ejer, men han var der i al fald ikke ved folketællingen 1. febr. 1855, 3 mdr. efter købekontraktens dato; da boede Chr. Husted der stadig, angivet som Husfader og Gæstgiver. Peder Kjær har efter fortælling foretaget en opdeling af Følhave i 13 parceller med salg for øje; dette blev imidlertid ikke gennemført, da Husted atter har overtaget hele den store Vilslev-eng og drevet den i forbindelse med den gård, han havde samlet i Brokjær, hvor han levede til sin død 1880. Efter at Kjær havde forsøgt at afhænde ejendommen til Lønborg, må han have ladet Husted tage såvel Brogaarden som Følhave tilbage for de 2 prioriteter på henholdsvis 10.000 og 5.000 rdl., og Husted, som vel på den tid har haft Brokjærgaard rede,

fik endelig solgt Gredstedbro til Johs. Clausen. Peder Kjær har sikkert kun købt Gredstedbro for at foretage en af sine sædvanlige udstykningsforretninger; det noget mere påfaldende mellemstil med murermester Lønborgs køb af ejendommen kan muligvis have haft sin forklaring ved planer hos den foretagsomme Peder Kjær om ombygning eller lignende. Det fortælles iøvrigt, at Kjær på et tidspunkt ejede en række kroer langs Vestkysten.

Den gamle krogård kom nu endelig igen i fast besiddelse.

Clausen 1857-1918

Den ny køber til Gredstedbro var *Johannes Clausen* fra Hillerup, og han var ikke tilsinds at skille sig af med ejendommen igen; han og hans søn boede der i over 60 år, men de oplevede i deres tid afslutningen på de store landevejskroers århundredgamle særprægede tilværelse, efter at jernbanerne var kommet og stude­drivningen ophørt. Det kom til at stå til dem at tilpasse driften efter den forandrede trafik og den opvoksende by.

Chr. Husted overdrog ejendommen til Johannes Clausen ved skøde af 10. juni 1857.⁶⁵⁾ Det ligger som omtalt noget uklart, hvorledes handlerne mellem Husted, Kjær og Lønborg i de foregående år ordnedes, men det må vi lade ligge. Købesummen, 16.000 rdl., er noget mindre end ved de foregående handler, men det skyldes, at Følhave ikke medfulgte. Som det er nævnt, beholdt Husted selv denne og drev den til Brokjær­gaarden, til hvilken de i tidligere tid fæstede såkaldte »Landerier i Brokjær« sikkert nu også hørte, tillige­med de småparceller, Grumme Nielsen havde tilkøbt. Jorderne bestod således væsentligst af det, der nu kaldtes hovedparcellen, matr. nr. 4 af Gredsted efter den ny matrikel, nemlig de oprindelige to tofter og de af Svitzer tilkøbte jorder fra den tidligere Gredsted­gaard. Denne hovedparcel havde kun knap 3½ tønder hartkorn, men den omfattede et meget stort sammen­hængende areal, over 100 td. land af den ret sandede jord, måske en del af den endnu ikke opdyrket hede. Jorderne strakte sig på nordsiden af åen langs med

denne fra huset til begge sider, og mod nordvest stødte den til Vilslev mose. Hovedparcellen havde som nævnt efter den ny matrikel nr. 4 af Gredsted, men på det tidligere gengivne matrikelskort kan den største del findes som nr. 9, tilhørende Grumme Nielsen, bygningerne og engene ved åen er dog der anført med andre numre.

Den ny familie, der nu tog ejendommen i besiddelse og indledede den femte periode i Gredstedbros historie, var ikke, som det i reglen havde været tilfældet ved de tidligere slægtsskifter, folk der kom langvejs fra, og såvidt vi kan skønne var ret ukendte der på stedet, det var denne gang velkendte folk, bønder fra egnen.

Johannes Clausen var født 14. januar 1828 i Hille-
rup, hvor hans fader Claus Johansen var gårdmand og ligeledes dennes fader Johannes Nielsen før ham. Claus Johansen var gift med Ane Marie Johannesdatter, der var født i Ribe Landsogn. Johannes Clausen var således ca. 29 år gammel, da Gredstedbro blev købt; det meddeles, at det var hans fader, der ordnede handelen, men skødet kom altså med det samme til at lyde på Johannes. Han blev viet i Farup kirke til Karen Hansdatter, der var datter af gårdmand Hans Tobiassen og hustru Maren Pedersdatter, 28. februar 1857, altså omtrent ved den tid, deres ejendom blev købt. Karen var født 15. september 1829 og var altså et år yngre end Johannes. Det var ret unge folk, der kom til at arbejde med den store bedrift, ganske vist fulgte ikke al jorden med, men selve krodriften blev jo ikke mindre omfattende af den grund, og uerfarne heri var de vel begge; i 1860 var der 5 tjenestefolk foruden en skænkepige. Johs. Clausen foretog i sin tid en meget betydelig ombygning i forbindelse med opførelsen af en særskilt gæstestald til krogæsternes heste og vogne på den anden side af landevejen, men

dette er ikke sket ved overtagelsen, sandsynligvis først mange år senere, og vi venter med at omtale disse forandringer, indtil det kan gøres i forbindelse med pålidelige oplysninger om ejendommens senere indretning, der foreligger fra tiden omkring århundredskiftet.

Endnu på den tid Johannes Clausen overtog Gredstedbro, kom studedrifterne hvert forår og efterår — dog i aftagende omfang — ad deres århundredgamle rute nordfra og overnattede i tofterne ved Kongeåen, men skønt denne form for transport altid havde været baseret på den solide kendsgerning, at studene transporterede sig selv, havde den ingen muligheder overfor den begyndende jernbanedrift; dens tid var nu snart forbi.

Johs. Clausen er begyndt at indrette sig på de forandrede tider; han foretog en ombygning, han købte vistnok eng til græsning, og salg af byggegrunde har han vel i al fald henimod slutningen af sin tid kunnet forudse. Alt dette slog dog stærkere igennem i efterfølgerens tid, hvorfra vi da også ved bedre besked om, hvad der foregik. Men inden Gredstedbros afgørende forandring fra landevejskro til stationsby med hotel beskrives, låner vi J. M. Lauridsens billede af den enlig beliggende kro ved åen, fra dens sidste tid.

»Kroen laa lige ved Kongeaaen paa dens Nordside. Aaen var i mangfoldige Aar Toldgrænse, og de Smuglerier, der er forøvet over Kongeaaen ved Kroen, er utallige, ligesom Smuglerhistorierne er endelose; mange af disse er optegnede, og mange flere er glemte, men at Kroen har haft Fordel af Smugleriet, er sikkert nok, og mange af dens Ejere har sikkert levet med i Begivenhedernes Spænding.

Krobygningen var en stor firelænget Gaard med Straatag og hvidkalkede Mure. Facaden af Stuehuset vendte mod Øst ud mod Chausseen — Landevejen mellem Ribe og Varde; — den saa godt ud med de mange smaarudede Vinduer. Foran Stuehusets nordlige Halvdel var der et bredt brolagt Fortov foran

Indgangsdøren, medens den sydlige Halvdel laa inde i Haven, skilt fra Fortovet ved et hvidmalet Stakit. Haven, der var meget stor, strakte sig fra Vest, Syd om Kroen mod Øst paa begge Sider af Landevejen. Den var bevokset med store Løvtræer, der mod Syd og Øst gik helt ud til Kongeaens Bredder. I Haven Øst for Landevejen omtrent lige overfor Kroen laa Køre- og Gæstestalden, der var teglhængt. Langs Nordsiden af Kroens Nordlængde kom Sognevejen fra Vilslev, der her mandede ud i Hovedlandevejen. Syd for Kroen paa Vejen mod Ribe laa de to Landevejsbroer, der førte over Aaen, og som gav Stedet sit Navn — Gredstedbro. Broerne havde svært egetræs, hvidmalet Rækværk, der tog sig meget smukt ud i sine Omgivelser, den blanke Aa, de grønne Enge og den store skyggefulde Have. Kom der Køretojer sydfra, hørte man Hjulenes Skratten mod den grusede Vej. Naar der kørttes ind paa Broen, hørtes kun Hestenes gungrende Hovslag mod Broen; mellem Broerne var der et lille Stykke Vej, der var brolagt, dér tog Hjulenes raslende Lyd atter Overtaget, indtil der kørttes ind paa den næste Bro, hvor de stampende Hesteben atter slog Trommen; derfra kunde man køre lige op til Kroens Dør, hvor Ankomsten således var anmeldt med fuld Musik.

Ogsaa langt ude fra Oplandet tiltrak Kroen sig Opmærksomheden; den og Jedsted Mølle, der ogsaa havde en stor Have med store Løvtræer, virkede som en Oase i den flade, skovfattige og træløse Egn. — Saadan havde Kroen ligget i umindelige Tider, virkende næsten som en Idyl, men ensom, langt til Naboer, omgivet af store, sandede Jordarealer til alle Sider, med smaa og vaade Engdrag ved Aaen. Der hørte et ret stort Landbrug til Kroen, men dens Jorder var magre og lidet frugtbare.

J. M. Lauridsens omtale af de 2 broer, mellem hvilke der kun var »et lille stykke vej, der var brolagt«, fører os tilbage til spørgsmålet om de to broers indbyrdes beliggenhed, som omtales i afsnittet »Broen«. Ved 1900, da der kun var een bro ligesom nu, benævnedes noget stillestående vand, der kan skimtes på det ene af de tidligere gengivne fotografier, noget nærmere huset end strømmen under broen, som »den gamle Aa«, og der regnedes med, at det var over denne den ene bro gik, medens den anden gik over hovedstrømmen, der var omtrent, hvor den er nu. Da der kun var

et kort stykke mellem broerne, skulle det således være udelukket, at den sydligste har været i nærheden af kontrollørhuset, der lå godt 100 meter syd for den nuværende bro. Det er ikke gørligt at bringe dette i overensstemmelse med de tidligere dokumenter og kort fra tiden 100 år før, og vi må da nøjes med at lade 2 muligheder stå åbne: Unøjagtige oplysninger eller forandringer i åens forgreninger i tidens løb.

Der er skrevet flere beretninger om Gredstedbro og dets beboere fra den tid, vi nu skal beskæftige os med; af disse bør henvises særlig til J. M. Lauridsen: *Min Slægtshistorie* Bd. II s. 155 ff., hvorfra det lige anførte er citeret, og til H. Duborg og P. Nygaard: *Af Jernved Sogns Historie*.

Johs. Clausen overlod sin søn ejendommen i forpagtning i 1894, han havde nu styret gården og kroen i 37 år, han var selv 66 år, og Marius var 33. En ældre søn, Claus Johansen Clausen, der var født ca. 1858, havde fået en gård i Spandet i Sønderjylland, men han blev udvist efter en strid med amtsforvalter Stenholt, med hvem han var besvogret. Hans to døtre blev boende en kort tid på gården i Spandet, indtil den ved Marius Clausens hjælp blev solgt. Dette skete omkring 1904. Samtidig købte Claus en gård i Vong, Vester Nykirke sogn, nord for Bramminge.

I 1896 overtog Andreas *Marius Clausen* Gredstedbro til eje, og samme år blev han den. 28. oktober viet i Vilslev kirke til Apoline Hansen, som hun hedder efter kirkebogen, medens hun blev kaldt Abeline Termansen, det var på denne tid, man var begyndt med at tage fast efternavn i stedet for at føje søn eller datter til faderens fornavn; fornavnet Apoline eller Abeline var benyttet i hendes familie, men stavedes meget forskelligt. Abeline var datter af gårdmand Hans Hansen Termansen og hustru Elisabeth, født Jensen, også fra Vilslev. Marius var født 27. juni 1861 og var altså 35

år, og Abeline var født 21. januar 1866 og var 30 år. Johs. Clausen og hans kone flyttede samtidig hen i kontrollørhuset, der var kommet i privat eje efter ophævelsen af toldgrænsen ved Kongeåen. Der levede de begge resten af deres tid; Johannes Clausen døde 1906, mens Karen Clausen levede 10 år som enke, til 1916.

Som nævnt foretog Johs. Clausen et temmelig betydeligt byggearbejde i Gredstedbro. Der er ikke nogen direkte crindring om dette, men Marius og Abelines datter Karen, der er født 1898, husker indretningen af krogården fra før den blev nedbrudt i 1905; efter disse oplysninger er der anført en skitse af ostlængen sammen med den, der er konstrueret efter beskrivelsen i brandforsikringen i 1793, så man kan mærke sig forandringerne, der sandsynligvis i alt væsentlig skyldes Johs. Clausen.

Den mest iøjnefaldende forandring er opførelsen af en gæstestald i haven på den anden side af landevejen, som det ses på de side 99f gengivne fotografier, omtrent lige overfor Vilslev-vejens udmunding i landevejen. Der har vel været brug for bedre pladsforhold, end der var i den gamle gæstestald i hjørnet mellem ostfløjen og nordfløjen, men der blev samtidig mere almindelig staldplads i nordfløjen, og omtrent midt på denne blev der også indrettet endnu en køreport, som det ses på det ene af fotografierne. Indenfor døren i den nordre forstue stod der en stor tønde med havre; det var beregnet til gæsternes heste og skulle altså hentes på den anden side af landevejen, hver gang der kom fremmede heste i gæstestalden. Det har efter erfaring været en nødvendig sikkerhedsforanstaltning, og den, der administrerede det tilhørende skæppemål, har været »Olde«. Olde hed egentlig Laust; han passede gæstestalden og meget andet i gården og havde gjort det i mange år, også i Johs. Clausens tid.

En anden forandring, som også vides at være foretaget af Johs. Clausen, er indretningen af Store Sal i sydenden af østfløjen; dette skete ved at lægge 2 gæstekamre til storstuen, hvorved der blev en sal på 4 fag. Der var hvidskuret gulv, så der har været noget at skure på, når der havde været mange mennesker. Det er ikke helt klart, hvorfor der skulle indrettes så stort et lokale; det kan ikke have været til almindelig storstue-brug, som var opbevaring af kister, familiegilder o. l., men måske har folk holdt deres større gilder i kroen, måske var der blevet trang til en mødesal på landet på den tid, da bønderne var begyndt at få mæle. Sammenligningen viser, at der var foretaget en hel del andre forandringer i stuehuset. Det kan være sket i Grumme Niensens tid, men det er nok sandsynligt, at det mest var Johs. Clausens værk.

Der kom alle slags folk til den privilegerede kro, som var pligtig at give folk husly, og der var forskellige slags logement. Der var et såkaldt »Boskammer« — bosserne var nærmest landstrygere — medens driverne, i hvert fald hestedriverne, der regnede sig for finere end studedriverne, boede i de 2 værelser, der stødte op til den nordlige indgangsdør, og endelig logerede den fineste portion i gæsteværelserne bagved den pæne dagligstue. Adskillige andre forandringer var sket, således var de to køkkener i stuehuslængen blevet erstattet af et stort køkken østligst i sydfløjen, hvor der oprindeligt var sovekamre. Familiens soveværelse, der efter ombygningen lå ud mod gården omtrent midt på huset, var egentlig det eneste sted, der var helt privat, idet gæsterne kom både i begge skænkestuer og i den pæne dagligstue. Hvad Marius havde af skrivearbejde foregik også i soveværelset. Det var god kroskik dengang, at der ikke var noget, der var for godt til gæsterne. Det er iøvrigt tydeligt, at husets store dybde, svarende til 4 fags bredde, er

Gredstedbros beboere først i 1890-erne.

godt udnyttet til værelser mod gården. Det værelse, der er mærket Jenny, beboedes af Abelines søster af dette navn. En anden søster, Hansine, drev fødegården i Vilslev efter forældrenes død.

Der er bevaret endnu et fotografi af Gredstedbro fra omkring 1900, og da det i modsætning til de andre gengivne viser beboerne, er det indsat her.

Vægtigt midt i billedet står Johannes Clausen og Karen Clausen med hinanden under armen; hos dem står en gæst fra Ribe, vistnok ved navn Fink. Det er Marius, der meget karakteristisk sidder højt til hest; det var hele livet hans lyst at have smukke heste, ikke mindst rideheste; da cyklerne begyndte at blive udbredt, mente han, at når bønderne havde heste, måtte

de også bruge dem at ride på. Personen til venstre er datteren Marie Clausen, der blev gift med adjunkt Andersen, Hillerød, der stammede fra Gredsted; de lod til deres feriebrug opføre det velkendte lille, hvide hus i åkanten lige ved broens nordvestlige ende. På det tidspunkt billedet er taget, har hverken hun eller Marius været gift, og da de begge havde bryllup i 1896, kan billedet tidsfæstes til begyndelsen af 90-erne. De to personer helt til højre er tjenestepiger i kroen.

— Sådan fortæller Karen, og hun fortæller også en erindring, der siger noget om en anden side af Marius Clausens virksomhed, nemlig græsningen. Han delte marskbondens store kærlighed: at græsse stude og andre kreaturer ude i engene og købe og sælge dem. Det er ikke helt klart, om Johs. Clausen var begyndt at købe land, men sønnen kom i al fald til i sin tid at eje mange græsfenner; det var navnlig i Jedsted og Hillerup enge, f. eks. Søjklint, og sammen med Søren Thude fra Vilslev ejede han Følhave, der således påny var kommet til Gredstedbro, altså købt fra Brokjær-gaard. Denne form for græsning bestod jo i, at kreaturerne indkøbtes om foråret og atter solgtes om efteråret, så der blev lejlighed til en hel del handlen — og heri lå nok meget af tillokkelsen for vestjyden. Det er fra forårsleveringen af de købte kreaturer, at erindringerne kommer frem om stimlen af op til firsindstyve dyr en forårsdag foran kroen. Det kan have mindet om stuedrifterne, der nu var ophørt. Det store antal kreaturer, der altså kunne rummes i marskfennerne, er et tegn på ejendommens daværende størrelse; et andet er, at Marius Clausen hørte til de højstbeskattede vælgere til Landstinget sammen med lille Per Clausen fra Puggaard og Terman Tranberg fra Dortheashvile. Til ejendommen hørte i 1906 tre gange så meget hartkorn, som Johs. Clausen fik den med i 1857. Alt hvad der færdedes ad landevejen var med til at give livet i kroen

farve, og det mest spændende huskedes længst: de årlige krudtvogne fra Tyskland, der holdt under bevogtning borte fra bygningerne og en stor flok zigøjnere, der standsedes op af politiet og førtes tilbage over grænsen.

Jernbaneanlægget med stationen i 1875 medførte foreløbig kun meget langsomt ny bosættelse på stedet, enkelte huse byggedes efterhånden, således brugsforeningen, hvortil Marius Clausen skænkede grunden i 1903, men det var først henved 1910, der kom rigtig gang i bebyggelsen. Ved århundredskiftet har det dog været klart, at der snart måtte komme en udvikling i den retning, og det var tillige klart, at det måtte blive på krogårdens grund. Kronæringen havde i tidens løb gjort ejeren velstillet, men den trivedes ikke så godt efter åbningen af jernbanen, forskellige andre forhold spillede ind, og Marius Clausen bestemte sig til at nedbryde de gamle bygninger og opføre et nyt hus.

J. M. Lauridsen skriver sammenfattende derom:

»De ændrede Trafikforhold medførte som nævnt, at Kronæringen stagnerede; nu blev Kroens Landbrug det vigtigste, og Salget af Byggegrunde gav Udsigt til en betydelig Forøgelse af Ejendommens Værdi. Kroens Avlsbygninger var gamle og langt fra tidssvarende, de trængte desuden hårdt til at blive restaurerede eller ombyggede. — Og man gik grundigt til Værks, besluttede at lade hele den gamle Krogaard nedbryde og en ny opføre Nord for Vilslev Vejen lige over for den gamle Kro. Dette skete i Aaret 1905. Den nye Kro eller »Hotel«, som det nu kaldtes, blev en statelig Bygning. Facaden, som vendte mod Syd, blev flankeret med 2 store Taarne. I Østlængen blev indrettet Møde- og Teatersal under Tag sammen med Køre- og Rejsestalden, der blev opført langs med landevejen. I Vestlængen blev der indrettet Avlsbygninger med Stald og Lade under samme Tag.«

J. M. Lauridsen giver endvidere følgende interessante billede af Abeline og Marius Clausen:

»Endskønt Abeline og Marius Clausen var Krofolk og sikkert baade dygtige og velegnede nok til Forretningen, havde ingen af dem dog rigtig Lyst til Gereningen. Da de flyttede ind i det nye Hotel, lod de Hotelvirksomheden bortforpagte for en længere Aarrække. Selv tog de den vestlige Halvdel af Hotellet til Privatbolig — der var Hotelplads nok endda — og helligede sig helt og holdent Landbruget, som de havde mest interesse for. — Marius Clausen hørte til den gode, gamle vestjydske Bondetype, der elskede at opdrætte Kvæg — Græsning og Fedning af Ungkvæg. — Alt, hvad han foretog sig, skulde gøres solidt og godt, skulde der bygges, maatte der intet spares, skulde der anskaffes Maskiner og Redskaber, maatte det være det bedste, der fandtes eller kunde fremskaffes, men ellers kunde han godt være nøjsom og sparsommelig. Han havde visse Ejendommeligheder, der særprægede ham. Han havde saaledes en Svaghed for Hunde og Heste. Naar han færdedes ude paa Marken eller i Byen, var han gerne fulgt af et par store Skt. Bernhardshunde, og flere mindre Hunde havde han i Hjemmet. Foruden Gaardens rigelige Forsyning med Arbejdsheste, holdt han flere Køre- og Rideheste, ofte Racedyr; ligesom han altid holdt sine Stadsvogne med tilhørende Seletøj og sit Ridetøj i bedste Orden.«

Og han fortsætter med beskrivelse af Marius Clausens »Mani« for gamle ting, navnlig metalsager.

I en halv snes år boede Marius Clausen med sin familie i den vestlige del af det store hus og drev sit landbrug og græsningen, og N. C. Andersen, der havde forpagtet krodriften, drev denne i den østlige del. Så bestemte Andersen sig imidlertid for at flytte til Ribe og overtage Riberhus Hotel, og hermed opstod der en strid mellem Marius Clausen og Jernved

sogneråd, der under indflydelse af afholdsbevægelsens fremgang i sognet nægtede at give en ny forpagter til-ladelse til at bruge beværterbevillingen. Sagen skal ikke her refereres; resultatet blev, at Marius Clausen i 1918 solgte ejendommen til et konsortium og byggede et stort, smukt hus med avlsbygninger til et mindre landbrug syd for åen i Hjortlund kommune på kontrollørhusets grund, efter at han havde ladet huset ned-rive. Til ejendommen hørte noget jord vest for lande-vejen, og han beholdt enge i Jedsted og Hillerup, så græsningen kunne fortsætte.

Krogården blev imidlertid udstykket, således at Jens Jensen overtog avlsbygningerne og stamparcellen. Hotellet, der nu måtte drives uden beværterbevilling, skiftede i den kommende tid ejer med korte mellem-rum; efter forskellige afstemninger kom bevillingen først igen for nogle få år siden.

Da der først kom gang i byggeriet, udvidede Gred-stedbro sig snart bymæssigt; 1912 kom andelsmejeri, 1925 byggedes kirke, 1937 centralskole, 1946 missions-huset »Betania«, 1954 alderdomshjemmet »Carstens-minde«, desuden er der kommet flere pengeinstitutter, og hvad der hører til post- og telegrafvæsen. Men ho-vedparten af byen består naturligvis af erhvervsjen-domme; dette fremgår af befolkningens erhvervsforde-ling, der i 1960, da der var ialt 44 husstande med 440 beboere, var således: 66 levede af landbrug, 163 af håndværk og industri, 49 af handel og anden omsæt-ning, 51 af transportvirksomhed, 19 af administration og liberale erhverv, 14 af anden erhvervsvirksomhed og 76 af formue, rente, understøttelse o. l.⁶⁶⁾

Marius Clausen levede i 5 år i det ny hus, hvor han døde i 1923, et par dage efter sin fødselsdag. I 1926 solgte Abeline ejendommen, der nu drives som »Kroen ved Broen«, og købte året efter en villa i Skovshoved nord for København, hvor hun boede sammen med

datteren og svigersønnen til sin død, 23. januar 1949. Karen, som var født 9. februar 1898, var i 1924 blevet gift med cand. polyt. Aage Stensig, født 10. marts 1898, søn af lærer M. C. M. Stensig i Vilslev. Stensig er nu underdirektør i Livsforsikrings-Akts. Hafnia, København.

Navnet Gredstedbro betyder nu til dags ikke landevejskroen, som det gjorde gennem flere hundrede år, det betyder den opvoksende by, der driver mange slags erhverv, men mod øst og mod vest flyder åen, ganske som den altid har gjort og forbinder også den ny by med fortiden.

KILDEHENVISNINGER

Forkortelser: Extr. SK. = Riberhus Amts ekstraordinære Skatters Regnskaber. — J. R. = Jyske Renteskriverkontor. — Indbr. om Kroer = Indberetninger fra Amtmændene om Kroer i Jylland — R. S. Kop. udg. Br. = Ribe Stiftamts Kopibog over udg. Breve. — G-M Hrd. = Gørding-Malt Herreder. — Sko. og P. prot. = Skode- og Panteprotokol. — Ski. prot. = Skifteprotokol.

1) Se Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1914. Sophus Müller: Sønderjyllands Bronzealder, navnlig s. 210-12. — Fra Ribe Amt, 5. bd., 2. hefte 1920. Marius Kristensen: Grænser og Grænseveje. — Smstd. 6. bd., 1. hefte 1923. J. T. Lundby: Studier over Vejenes Udvikling. 2) Anders Sørensen Vedel: Et Hundrede uduale danske Viser . . . 2. del nr. XXV, Dronning Dagsmars dodelige Afgang, Vers 20-21. 3) Corp. Const. Daniæ V. s. 49, 1610, 4. jan. Åbent brev om stadfæstelse på åbent brev af Koldinghus 1545 mandag næst efter midfaste søndag lydende . . . Kanc. Brevb. 1633 3/7, 1634 15/2. 4) Kanc. Brevb. 1570, 16. marts. 5) Da. Saml., 2. rk., bd. 4 (O. Nielsen). 6) Lensregn. 1642-43. 7) Ved undersøgelsen er hovedsagelig benyttet Steen B. Bøcher: Vandmøller i Ribe Amt, 1944 og der anførte kilder samt Riberhus lens jordebog. 11. Duborg: Jedsted Mølle, 1934. Fra Ribe Amt XIV, 126. Kanc. Brevb. 1613, 12. nov. 8) J. M. Lauridsen, Salomon J. Frifelt, T. Kragelund: Kjærgaard. 9) Extr. Sk. Krigsstyr 1676. 10) Forordn. 8. febr. 1668. Oben = Mandat om atskillig Undersleff ved Riibe Toldsted. 11) Extr. Sk. Kop.- og Kvægskat 1678. 12) Ribe Byfogeds Skifteprot. 1686-91 II, 6. maj 1691. 12a) J. M. Lauridsen: Min Slægtshist., Vilslev-Slægten, 151 ff. 13) R. S. Kop. udg. Br. 1688-89, pag. 160. N. M. Kromann: Fanø Hist. II, 400 ff; Gørding-Malt hdrs. tb. 6/4 1702; Patriciske Slægter, 5. Sml. 14) R. S. Kop 1696-97, pag. 254. 15) Smstd. 1696-97, pag. 345, Jyske Sml. 3. rk. IV, 38. 16) Extr. Sk. Familie- og Folkeskats Regnskaber 1700. 17) Extr. Sk. Landmilitsens Munderings Forordning 1704, Gørding-Malt hrd. tb. 25/9 1703. 18) Extr. Sk. Carrosser, Parykker og et Aars Tienestefolkeløn, G.-M. hrd. tb. 13/4 1722. 19) Extr. Sk. Artillerihestes Anskaffelse. Mandtal. 1711. 20)

Extr. Sk. Mandtal og Beregninger til Kop- og Carosseskatten 1919-20. 21) Eliassen: Kongeaen, Commissionsact og Dom, afsagt 24. November 1729 angaaende adskillige ved Røbe forøvede Toldsviig. 22) J. R. 1773-1811. 1797, Indbr. om Kroer. 23) R. S. Kop. udg. Br. 14. maj 1733-2. juli 1735. En del af oplysningerne om kroernes forhold stammer fra »Kromanns Udclip« i Centralbiblioteket, Esbjerg. 24) J. R. 1773-1811. 1797, Indbr. om Kroer. 25) Rentekammeret. Skø. prot. 1720-74, bd. 12, fol. 500, 21. nov. 1741. 26) G-M Hrd. Skø. og P. prot. 1725-89 fol. 24. 27) Smstd. fol. 30. 28) Extr. Sk. 1743-44 (Formuc- og Kopskat). 29) Ribe Stiftamts Ski. prot. 1746-54 fol. 244. 30) G-M Hrd. Skø. og P. prot. 1725-89 fol. 74-75. 31) Fra Ribe Amt 1927. Jens Heltoft: Bidrag til Outrup Sogns Skolehist. H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn. 32) Klitgaard i Fra Ribe Amt 1908, 162, sst. 1950. Anth. Fuglsang: Ti Stude s. 437 Danske Kancelli, Miss. 1. maj 1771 - utl. febr. 1773 fol. 46. 33) Samme Kancelli Prot. fol. 87. 34) Forordn. 1. febr. 1757. 35) Riberhus Amts Ski. prot. 1769-77 fol. 124b. 36) G.-M. Hrd. Skø. og P. prot. 37) Se Fra Ribe Amt 1917, Arne Sundbo: Af Varde og Hjertings Hist., 563; C. Giessing: Jubel Lærere, 2. del II, 247 ff. Jydske Saml. 1. rk. 2. bd. A. Kirkebye: Bidrag til Oplysning om den jydske Bondestands Tilstand, en human og fremsynet Godsejer, s. 259. 38) Smstd. 1. rk. 2. bd. A. Kirkebye: Sønder Omme Sogn, s. 17 og 19. 39) Jubel-Lærere, 2. Del 1. bd. s. 106. 40) G.-M. Hrd. Skø. og P. prot. 1725-89, fol. 224. 41) Hunderup Birks Skø. og P. prot. 1790-1813, fol. 16. 42) Ribe Amts Brandtaxationer for Gørding 1793-99. 43) Brandforsikrings Anordning for Landet i Danmark af 29. decbr. 1792. 44) Do. for Købstæderne af 13. jan. 1761 § 20. 45) J. R. 1773-1811. 1797, Indbr. om Kroer. 46) Smstd. 47) Kopi i auktionsprot. for G.-M. Hrd. 1801-15, fol. 6b. 48) Smstd. fol. 4. 49) G.-M. Hrd. Skø. og P. prot. 1790-1805, fol. 759. 50) Auktionsprot. for G.-M. Hrd. 1801-15, fol. 4 ff. 51) P. Eliassen: Kongeaen I 93. 1790 6. marts V. G. R. og Gen. Toldk. Promemorium (til Stiftamtmanden i Ribe) ang. en skærpet Opsigt ved Grense-Toldskillet imellem Jylland og Hertugdømmerne (Fogtmanns Rescripter). 52) Gen. Toldkam. Danske Forestillinger og Resolutioner 1790 nr. 17. 53) Årb. Ribe 1908, s. 160f. Oplysningerne om udnævnelserne kan findes i Gen. Toldk. Danske Expeditionsprot. og i sammes Bestallingsprot. for Danmark. 54) se under 55). 55) Gen. Toldk. 1817-18, Kommissions-Akter og Dom ang. de ved Grænsetoldvæsenet begaaede Uordner. 56) se under 55). 57) Skads Herreds Tingbog 1720-24 fol. 104b, 21. jan. 1721. 58) Ribe s. Kop. udg. Br., 15. aug. 1775, fol. 256. G.-M. hd. tb. 16/1 1710. Se også Fra Ribe

Amt 1966. Vald. Andersen: Sydjyske veje og broer — lidt vejshistorie og sst. H. K. Kristensen: Lidt mere vejshistorie. 58a) Haderslev vesteramts ark. officialsager. 59) Min. for off. Arb. (Vej-sag) nr. 210/1857 (ang. ophævelse af fritagelse for bropenge). R. A. Skads-Gørding-Malt herreders ark. Dok. vedr. vejvæsenet 1787-1800. 60) Rescript af 6. aug. 1830 til Stiftamtmd. over Ribe Stift, se 59). 61) Hunderup Birks Skø. og P. prot. 1790-1813 fol. 402; L. P. Borberg: »En middelalderlig selvejerbondeslægt«. Fra Ribe amt 1945. N. M. Kromann: Varde Sønderbro, sst. 1946. 62) G.-M. Hrd. Skø. og P. prot. 1855-57 fol. 202. 63) Smstd. 1854-55. Nr. 46. 1850. 64) Smstd. 1855-57 fol. 245. 65) Smstd. Nr. 44 1857. fol. 502b. 66) Trap: Danmark, 5. udg.

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

Medlemmer modtager årligt for medlemskontingentet (16,50 kr. + porto) årbogen *Fra Ribe Amt* samt gratis eller til favorpris andre skrifter, samfundet lejlighedsvis udgiver. Indmeldelse hos kassereren lærer *Søren Hansen, Ølgod*.

FRA RIBE AMT:

1903-19, 1921-22, 1927-28 udsolgt.

1920, 1923-26, 1929 ff. medlemspris 8,00 (bogladepris 20,00).

SKRIFTER, udgivne af Historisk Samfund for Ribe Amt:

Nr. 1. H. K. Kristensen: *GAMLE SYDVESTJYSKE FISKERLEJER*. Et bidrag til Vestkystfiskeriets historie. 1965. 25 kr. (27).

Nr. 2. H. K. Kristensen: *HOVEDGÅRDEN ESTRUP I MALT HERRED* med bidrag til bøndergodsets historie. Udkommer 1968. Medlemspris 19,00 (bogladepris endnu ikke fastsat).

SMÅSKRIFTER:

Nr. 1. H. K. Kristensen: *LILLE VEJLEDNING I LÆSNING AF GOTISK SKRIFT*. 2. oplag 1963. 3,50.

Nr. 2. P. Friis og H. K. Kristensen: *LYNGBOS VESTJYSKE BILLEDER*. 2. oplag 1963. 5,00 (8,00).

Nr. 3. Gunde Pedersen: *EN STYRMANDS SELVBIOGRAFI*. 1964. 5,00 (7,50).

Nr. 4. Carsten Teilman Hald: *VESTJYSKE ADELSFOLK. DEN TEILMANSKE MALERISAMLING PÅ GJELLERUPHOLM*. 1966. 15,00 (18,00).

Nr. 5. M. P. Rostoch: *DEND GAMLE OG NAVNKUNDIG KIØBSTÆD RIBE, KORTELIGEN BESKREVET PAA VERS*. Udgivet med noter ved Mogens Bencard. 1967. 15,00 (17,00).

Nr. 6. H. N. Skade: *GREDESTEDBRO VED KONGEÅEN. OVERFARTSSTED OG TOLDSTED, DRIVKRO OG BONDEGÅRD*. 1968. 19,00 (21,75).

Bogladeprisen er eksklusive MOMS. Muligvis skal samfundet inden længe indregistreres til MOMS; til den tid vil ovenstående priser på bøger til medlemmer blive forhøjet tilsvarende.

